

Crna Gora
Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja

**PROGRAM RAZVOJA POLJOPRIVREDE I RURALNIH PODRUČJA CRNE GORE
U OKVIRU IPARD II -2014-2020**

Verzija 1.4.

Januar 2023. godine

Sadržaj

LISTA TABELA.....	6
LISTA GRAFIKONA I SLIKA	7
LISTA SKRAĆENICA	7
1. NASLOV IPA PROGRAMA RURALNOG RAZVOJA	9
2. ZEMLJA KORISNICA.....	9
2.1. Geografsko područje obuhvaćeno Programom.....	9
3. OPIS TRENUTNE SITUACIJE, SWOT ANALIZA I IDENTIFIKACIJA POTREBA.....	9
3.1. Opšti socio-ekonomski kontekst geografskog područja	9
3.2. Karakteristike poljoprivrede, šumarstva i sektora hrane	12
3.3. Životna sredina i upravljanje zemljištem	22
3.4. Ruralna ekonomija i kvalitet života, prihodi i obrazovanje	34
3.5. Priprema Lokalnih razvojnih strategija-LEADER	38
3.6. Tabela socio-ekonomskih indikatora i ruralne situacije.....	39
4. SWOT ANALIZA-TRENUTNO STANJE	40
4.1 SWOT analiza za mlijeko	41
4.2 SWOT analiza za meso	42
4.3 SWOT analiza proizvodnje jaja	42
4.4 SWOT analiza za voće i povrće.....	43
4.5 SWOT analiza za vinogradarstvo i vino	44
4.6 SWOT analiza za proizvodnju maslina.....	44
4.7 SWOT analiza za pčelarstvo	45
4.8 SWOT analiza za ribarstvo i akvakulturu.....	46
4.9 SWOT analiza životne sredine i upravljanjem zemljištem	47
4.9.2 SWOT analiza upravljanja zemljištem	47
4.10 SWOT analiza ruralna ekonomija i kvalitet života	48
5. GLAVNI REZULTATI PRETHODNIH INTERVENCIJA.....	49
5.1 Glavni rezultati dosadašnjih nacionalnih ulaganja; raspoređeni iznosi, rezime evaluacija ili naučenih lekcija	49
5.2 Glavni rezultati podrške Evropske unije, raspoređeni iznosi, sažetak evaluacija ili naučene lekcije..	52
5.3 Glavni rezultati sprovedene multilateralne podrške, izdvojena sredstva, evaluacija ili naučene lekcije	54
6. OPIS STRATEGIJE.....	57
6.1 Opis postojeće Strategije razvoja poljoprivrede i ruralnih područja 2015-2020	57
6.2 Identifikacija potreba i rezime cjelokupne Strategije	57
6.3 Konzistentnost između predloženih IPARD II intervencija i Indikativni strategijski dokument za Crnu Goru (ISD).....	59
6.4. Zbirna tabela pokazatelja logičke intervencije odabranih IPARD mjera sa kvantitativnim ciljevima	61
7. PREGLED FINANSIJSKIH TABELA.....	61
7.1 Maksimum doprinosa EU za IPARD II fondove po mjerama, 2014-2020, u EUR.....	62
7.2 Indikativni budžet po mjerama 2014-2020	62
7.3 Indikativni budžet EU doprinosa po mjerama za monitoring, 2014-2020, u 000 EUR	62
7.4 Procenat (%) alociranih sredstava EU doprinosa po mjerama 2014-2020	63

8. OPIS ODABRANIH MJERA	63
8.1. INVESTICIJE U FIZIČKI KAPITAL POLJOPRIVREDNIH GAZDINSTAVA	64
8.1.1. Pravna osnova	64
8.1.2. Razlozi za intervenciju	64
8.1.3. Opšti ciljevi	67
8.1.4. Povezanost sa ostalim IPARD II mjerama u Programu i nacionalnim mjerama	67
8.1.5. Krajnji korisnici	67
8.1.6. Zajednički kriterijumi prihvatljivosti	67
8.1.7. Specifični kriterijumi prihvatljivosti	70
8.1.8. Prihvatljivi troškovi	72
8.1.9. Kriterijumi rangiranja	73
8.1.10. Intenzitet pomoći i stopa učešća EU	73
8.1.11. Indikativni budžet	74
8.1.12. Indikatori i ciljevi	74
8.1.13. Administrativna procedura	74
8.1.14. Geografski opseg mjere	74
8.2. INVESTICIJE U FIZIČKI KAPITAL VEZANO ZA PRERADU I MARKETING POLJOPRIVREDNIH I PROIZVODA RIBARSTVA	75
8.2.1. Pravna osnova	75
8.2.2. Razlozi za intervenciju	76
8.2.3. Opšti ciljevi	77
8.2.4. Povezanost sa ostalim IPARD II mjerama u Programu i sa nacionalnim mjerama	79
8.2.5. Krajnji korisnici	79
8.2.6. Zajednički kriterijumi prihvatljivosti	80
8.2.7. Specifični kriterijumi prihvatljivosti	81
8.2.8. Prihvatljivi troškovi	82
8.2.9. Kriterijumi rangiranja	82
<i>Tabela 30: Kriterijumi rangiranja za mjeru (3)</i>	<i>82</i>
8.2.10. Intenzitet podrške i stopa EU učešća	82
8.2.11. Indikativni budžet	83
<i>Tabela 31: Minimum i maksimum ukupno prihvatljivih troškova za mjeru (3)</i>	<i>83</i>
8.2.12. Indikatori i ciljevi	83
8.2.13. Administrativna procedura	83
8.2.14. Geografski opseg mjere	83
<i>Tabela 33: Finansijska alokacija sredstava za mjeru (3)</i>	<i>83</i>
8.3. DIVERZIFIKACIJA GAZDINSTAVA I RAZVOJ POSLOVANJA	85
8.3.1. Pravna osnova	85
8.3.2. Razlozi za intervenciju	85
8.3.3. Opšti ciljevi	86
8.3.4. Povezanost sa ostalim IPARD II mjerama	87
8.3.6. Zajednički kriterijumi prihvatljivosti	87
8.3.7. Specifični kriterijumi prihvatljivosti	88
8.3.8. Prihvatljivi troškovi	89
8.3.9. Prihvatljive investicije	90
8.3.11. Intenzitet pomoći i stopa EU učešća	92
8.3.13. Indikatori i ciljevi	94
8.3.14. Administrativna procedura	94
8.3.15. Geografski opseg mjere	94

8.4. TEHNIČKA POMOĆ.....	94
8.4.1. Pravni osnov	94
8.4.2. Razlog za intervenciju	94
8.4.3. Opšti ciljevi.....	94
8.4.4. Povezanost sa ostalim IPARD II mjerama u Programu	95
8.4.5. Krajnji korisnici.....	95
8.4.6. Opšti kriterijumi prihvatljivosti	95
8.4.7. Specifični kriterijumi prihvatljivosti	95
8.4.8. Prihvatljivi troškovi	96
8.4.9. Kriterijumi selekcije	96
8.4.10. Intenzitet podrške i doprinos EU	96
8.4.11. Ciljevi i indikatori	96
8.4.12. Administrativna procedura.....	97
8.4.13. Geografski opseg mjere	97
8.4.14. Budžet.....	97
8.5. AGRO– EKOLOŠKE-KLIMATSKE I MJERE ORGANSKE PROIZVODNJE	97
8.6. IMPLEMENTACIJA LOKALNIH RAZVOJNIH STRATEGIJA - LIDER PRISTUP	98
8.7. INVESTICIJE U JAVNU RURALNU INFRASTRUKTURU	99
9. NACIONALNA MREŽA RURALNOG RAZVOJA.....	99
10. INFORMACIJA O KOMPLEMENTARNOSTI IPARD II MJERA SA MJERAMA FINANSIRANIM IZ DRUGIH (NACIONALNIH ILI MEĐUNARODNIH) IZVORA	100
10.1. Kriterijumi razgraničenja IPARD II sa podrškom u okviru drugih IPA II oblasti politika	100
10.2. Komplementarnost IPARD sa drugim oblicima finansiranja	101
10.3. Komplementarnost IPARD II sa nacionalnim šemama plaćanja	102
11. OPIS OPERATIVNE STRUKTURE ZA IMPLEMENTACIJU PROGRAMA (UPRAVLJAČKO TIJELO I IPARD AGENCIJA) UKLJUČUJUĆI MONITORING I EVALUACIJU	103
11.1. Opis operativne strukture za implementaciju programa (Upravljačko tijelo i IPARD Agencija) i njihove glavne funkcije	103
11.1.1. Funkcije i odgovornosti Upravljačkog tijela	103
11.1.2. IPARD Agencija – funkcije i nadležnosti	104
11.2. Opis sistema monitoringa i evaluacije, uključujući opis IPARD II i Odbora za nadgledanje	105
11.2.1. Monitoring sistem IPARD II programa.....	105
11.2.2. Evaluacija IPARD II programa.....	106
11.2.3. Izvještavanje.....	106
11.2.4. Odgovornosti i sastav IPARD II Odbora za nadgledanje	106
12. KRATAK OPIS STRUKTURE UPRAVLJANJA I KONTROLE IPARD II PROGRAMA.....	107
12.1. Nacionalni IPA Koordinator (NIPAC).....	107
12.2. Nacionalni službenik za ovjeravanje (NAO).....	109
12.3. Upravljačka struktura (Nacionalni fond (NF)-NAO kancelarija za podršku)	109
12.4. Revizorsko tijelo	109
13. REZULTATI KONSULTACIJA U PROGRAMIRANJU I ODREDBE O UKLJUČENOSTI RELEVANTNIH DRŽAVNIH ORGANA I TIJELA, EKONOMSKIH, SOCIJALNIH, KAO I PARTNERA U OBLASTI ZAŠTITE ŽIVOTNE SREDINE	110
13.1. Usvojene odredbe za uključivanje relevantnih institucija, tijela i partnera	110
13.2. Imenovanje konsultovanih partnera – rezime	111
13.3. Rezultati konsultacija – rezime.....	111
14. REZULTATI I PREPORUKE EX-ANTE EVALUACIJE IPARD II PROGRAMA	111

14.1 Opis procesa	111
14.2. Pregled preporuka	112
15. PUBLICITET, VIDLJIVOST I TRANSPARENTNOST U SKLADU SA IPA ZAKONODAVSTVOM	116
15.1. Aktivnosti predviđene za informisanje korisnika, profesionalnih organizacija, ekonomskih, socijalnih i partnera iz oblasti zaštite životne sredine, i tijela uključena u promovisanje jednakosti između muškaraca i žena i nevladinih organizacija o mogućnostima koje nudi Program i pravila dobijanja pristupa finansiranju zainteresovanih strana	116
15.3. Aktivnosti predviđene za informisanje opšte javnosti	117
16. JEDNAKOST MUŠKARACA I ŽENA I NEDISKRIMINACIJA	118
16.1. Jednakost muškaraca i žena	118
16.2. Nediskriminacija u IPARD II programu	119
17. SAVJETODAVNE SLUŽBE I TEHNIČKA TIJELA	119
17.1. Savjetodavne službe	119
17.2. Tehnička tijela	120
18. ANEKSI	124
ANEKS I – RAZVRSTAVANJE PRAVNIH LICA	124
ANEKS II – RURALNA I PLANINSKA PODRUČJA	125
ANEKS III – LISTA NACIONALNIH MINIMALNIH STANDARDARDA	161
ANEKS IV - TABELA SOCIO-EKONOMSKIH, SEKTORSKIH I INDIKATORA ŽIVOTNE SREDINE	168
ANEKS V – OPIS KONSULTACIJA SA PARTNERIMA - REZIME	174
ANEKS VI – REZULTATI KONSULTACIJA – REZIME	177
ANEKS VII – LISTA PRIHVATLJIVIH ZANATA	ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.

LISTA TABELA

- Tabela 1: Stanovništvo u Crnoj Gori, ukupno i po regionima, 2003 i 2011
- Tabela 2: Stanovništvo po starosnoj strukturi, %
- Tabela 3: Stanovništvo u Crnoj Gori po polnoj strukturi
- Tabela 4: Prikaz ruralnih područja na regionalnom nivou, prema OECD metodologiji
- Tabela 5: Udio poljoprivrede, šumarstva i ribarstva u BDP-u za period 2007-2013 (000 EUR, %)
- Tabela 6: Zaposlenost u poslovnim subjektima (preduzeća, kooperative i sl.)
- Tabela 7: Radna snaga na porodičnim poljoprivrednim gazdinstvima po starosnim grupama i godišnjoj jedinici rada (GJR)
- Tabela 8: Radna snaga na porodičnim poljoprivrednim gazdinstvima po polu i starosnoj grupi
- Tabela 9: Direktno kreditiranje
- Tabela 10: Kreditna linija IPARD-*like*
- Tabela 11: Vlasnička struktura
- Tabela 12: Navodnjavanje
- Tabela 13: Broj organskih i sertifikovanih proizvođača, oblast proizvodnje i kapaciteti
- Tabela 14: Stepem razvijenosti jedinica lokalne samouprave Crne Gore, prosjek za 2010-2012.
- Tabela 15: Noćenja u turističkim mjestima
- Tabela 16: Budžetska izdvajanja za poljoprivredu po grupama mjera u periodu 2008 – 2015
- Tabela 17: Projekti finansirani kroz program OBNOVA
- Tabela 18: Projekti finansirani iz IPA fondova
- Tabela 19: Zbirni prikaz glavnih potreba i mjera ruralnog razvoja
- Tabela 20: Zbirna tabela logičkih intervencija koja pokazuje odabrane mjere
- Tabela 21. EU doprinos po godinama, 2014-2020 (mil. EUR)
- Tabela 22: EU doprinos za IPARD II fondove po godinama, 2014-2020
- Tabela 23: Indikativni budžet raspoređen po mjerama, 2014-2020
- Tabela 24: Indikativni budžet EU doprinosa po mjerama za monitoring, 2014-2020,
- Tabela 25: Procenat (%) alokacije EU doprinosa po mjerama, 2014-2020
- Tabela 26: Minimum i maksimum ukupno prihvatljivih investicija
- Tabela 27: Kriterijumi rangiranja za mjeru (1)
- Tabela 28: Finansijska raspodjela sredstava za mjeru (1)
- Tabela 29: Indikatori i ciljevi
- Tabela 30: Selekcioni kriterijumi za mjeru (3)
- Tabela 31: Ukupna vrijednost prihvatljivih investicija za mjeru (3)
- Tabela 32: Indikatori i ciljevi
- Tabela 33: Finansijska alokacija sredstava za mjeru (3)
- Tabela 34a: Kriterijumi rangiranja za podmjeru 7.1 – Podrška investicijama za razvoj ruralnog turizma
- Tabela 34b: Kriterijumi rangiranja za podmjeru 7.2 – Podrška investicijama za preradu na gazdinstvu
- Tabela 34c: Kriterijumi rangiranja za podmjeru 7.3 – Podrška investicijama za unaprijeđenje zanata
- Tabela 35a: Minimum i maksimum ukupno prihvatljivih troškova za podmjeru 7.1 - Podrška investicijama za razvoj ruralnog turizma
- Tabela 35b: Minimum i maksimum ukupno prihvatljivih troškova za podmjeru 7.2 - Podrška investicijama za preradu na gazdinstvu
- Tabela 35c: Minimum i maksimum ukupno prihvatljivih troškova za podmjeru 7.3 - Podrška investicijama za unaprijeđenje zanata
- Tabela 36: Finansijska alokacija sredstava za mjeru (7)
- Tabela 37: Indikatori i ciljevi
- Tabela 38: Indikatori i ciljevi
- Tabela 39: Finansijska alokacija sredstava za mjeru (9)
- Tabela 40: Komplementarnost IPARD II sa nacionalnim šemama plaćanja
- Tabela 41: Odgovorna tijela za IPA podršku u Crnoj Gori
- Tabela 42: Pregled preporuka

LISTA GRAFIKONA I SLIKA

- Grafikon 1: Poljoprivredna gazdinstva prema veličini poljoprivrednog zemljišta
- Grafikon 2: Ukupan broj životinja
- Grafikon 3: Proizvodnja mesa u Crnoj Gori (t)
- Grafikon 4: Korišćeno poljoprivredno zemljište u biljnoj proizvodnji (ha)
- Grafikon 5: Zastupljenost preduzeća po pojedinim vidovima proizvodnje u odnosu na ukupan broj preduzeća za preradu drveta i proizvodnju namještaja u Crnoj Gori
- Grafikon 6: Korišćenje sredstava za zaštitu bilja 2005-2011 (t)
- Grafikon 7: Ukupna potrošnja mineralnih đubriva u Crnoj Gori 2005-2011 (t)
- Grafikon 8: Kretanje broja turista 2012 – 2014.
- Grafikon 9: Kretanje broja noćenja 2012 – 2014.
- Grafikon 10: Noćenja u turističkim mjestima
- Grafikon 11: Ukupna budžetska izdvajanja za poljoprivredu, 2008-2015 (000, EUR)
- Grafikon 12: Trend budžetskih mjera 2008-2015
- Slika 1: Mreža zaštićenih područja u Crnoj Gori
- Slika 2: Važnija biljna staništa u Crnoj Gori
- Slika 3: Karta Emerald mreže u Crnoj Gori
- Slika 4: Mapa zemljišta Crne Gore
- Slika 5: Trenutno stanje erozije u Crnoj Gori

LISTA SKRAĆENICA

- AD-Akcionarsko društvo
- ADA-Austrijska razvojna agencija
- ANC-Područja sa prirodnim ograničenjima
- ATCG-Akreditaciono tijelo Crne Gore
- BDP-Bruto domaći proizvod
- BDV-Bruto dodata vrijednost
- CARDS-Podrška Zajednice za rekonstrukciju, razvoj i stabilizaciju 2001-2006
- CEFTA-Sporazum o slobodnoj trgovini u Centralnoj Evropi
- CG-Crna Gora
- CRM-Crnogorska ruralna mreža
- CRPS-Centralni registar privrednih subjekata
- DANIDA-Projekat razvoja organske poljoprivrede između MPRR i Vlade Danske
- DGRV-Njemački zadružni i zemljoradnički savez
- EK-Evropska komisija
- EMERALD-zaštićena područja
- EU-Evropska unija
- FAO-Organizacija za hranu i poljoprivredu
- GAP – Kodeks dobre poljoprivredne prakse
- GEF-Globalni fond zaštite životne sredine
- GJR-Godišnja jedinica rada
- GMO-Genetski modificovani organizmi
- GVA-Bruto dodata vrijednost
- GTZ-Njemačka organizacija za tehničku saradnju
- Ha-Hektar
- HACCP-Analiza rizika i kontrola kritičnih tačaka u proizvodnji
- HDI-Indeks ljudskog razvoja
- HMZCG-Hidrometeorološki zavod Crne Gore
- IBRD-Međunarodna banka za rekonstrukciju i razvoj
- IPA- Instrument pretpristupne pomoći
- IPARD- Instrument pretpristupne pomoći za ruralni razvoj
- ISD-Indikativni strategijski dokument za CG
- IRF-Investicioni razvojni fond
- IT-Informacione tehnologije

KG-Kilogram
LAG-Lokalne akcione grupe
LAU-Lokalna administrativna jedinica
LEADER-veze između lokalnih akcionih grupa (pristup „odozdo na gore“)
LEE-Lista prihvatljivih troškova
MA-Upravljačko tijelo
MIDAS- Projekat Svjetske banke-Razvoj institucija i jačanje poljoprivrede Crne Gore
MONSTAT-Zavod za statistiku Crne Gore
MORT-Ministarstvo održivog razvoja i turizma
MPRR-Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja
NAO-Nacionalni službenik za ovjeravanje
NF-Nacionalni fond
NIPAC-Nacionalni IPA koordinator
NIS-Nacionalna inventura šuma
NMS-Nacionalni minimalni standardi
NP-Nacionalni Plan
NUTS-Nomenklatura teritorijalne jedinice za statistiku
NVO-Nevladine organizacije
OBNOVA-Podrška obnovi i ekonomskom razvoju zemalja Zapadnog Balkana 1998-2000
ODV-Okvirna direktiva za vode
OECD-Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj
PRAG-Procedure za javnu nabavku
RCG-Republika Crna Gora
SAD-Sjedinjene Američke Države
SIDA-Švedska međunarodna razvojna agencija
SO-Standard output
SS-Sektorski sporazum
SWG RRD-Stalna radna grupa za regionalni ruralni razvoj Jugoistočne Evrope
TAIEX-Instrument tehničke pomoći i razmjene informacija
UAA-Korišćene poljoprivredne površine
UDG-Univerzitet Donja Gorica
UG-Uсловno grlo
UNFCCC-Okvirna konvencija Ujedinjenih nacija o klimatskim promjenama
UNDP-Program Ujedinjenih nacija za razvoj
USAID-Agencija Sjedinjenih država za međunarodni razvoj
UzN-Uprava za nekretnine
ZPP-Zajednička poljoprivredna politika
WTTC-Svjetski Savjet za putovanje i turizam
WWF- Svjetska fondacija za prirodu

1. NASLOV IPA PROGRAMA RURALNOG RAZVOJA

Program razvoja poljoprivrede i ruralnih područja u Crnoj Gori u okviru IPARD II - 2014-2020.

2. ZEMLJA KORISNICA

Crna Gora

2.1. Geografsko područje obuhvaćeno Programom

Prema važećem Zakonu o teritorijalnoj organizaciji Crne Gore, teritorija Crne Gore se dijeli na opštine, Glavni grad Podgoricu, opštine u okviru Glavnog grada i Prijestonicu Cetinje.

Prema Zavodu za statistiku Crne Gore (MONSTAT) Crna Gora je jedan statistički region na sva tri nivoa NUTS-a. Dalja podjela na lokalne administrativne jedinice: LAU1 (Local Administrative Unit 1) ekvivalentna je crnogorskim opštinama (23 ukupno), a LAU2 naseljima, kojih je ukupno 1.307.

3. OPIS TRENUTNE SITUACIJE, SWOT ANALIZA I IDENTIFIKACIJA POTREBA

3.1. Opšti socio-ekonomski kontekst geografskog područja

Crnogorski demografski trendovi

Crna Gora se nalazi u jugoistočnoj Evropi i ima površinu od 13.812 kvadratnih kilometara, što predstavlja 0,31% ukupne površine EU-28. Ukupna dužina kopnenih granica iznosi 614 km. Na zapadu i dijelom sjeverno graniči se sa Bosnom i Hercegovinom (225 km ili 36,6% ukupne kopnene granice); na sjeveru i sjeveroistoku sa Srbijom i Kosovom (203 km ili 33,1%), na jugoistoku sa Albanijom (172 km ili 28%) a na jugozapadu sa Hrvatskom (14 km ili 2,3%). Dužina obale Jadranskog mora iznosi 293,5 kilometara.

Prema podacima iz popisa, koji je 2011. godine sproveo Zavod za statistiku Crne Gore - MONSTAT, Crna Gora ima 620.029 stanovnika. Gustina naseljenosti iznosi 45 stanovnika po kvadratnom kilometru u prosjeku, što Crnu Goru svrstava u zemlje sa najnižom gustinom naseljenosti u Evropi (sa izuzetkom nordijskih zemalja). Prema Ustavu Crne Gore, Glavni grad je Podgorica, sa 185.937 stanovnika, dok u Prijestonici Cetinje živi 16.657 stanovnika.

Tabela 1: Stanovništvo u Crnoj Gori, ukupno i po regionima, 2003 i 2011¹

Region	Stanovništvo, Popis 2003			Stanovništvo, Popis 2011			Razlika (Popis '11-Popis '03)	
	Ukupno	Urbano, %	Ruralno,%	Ukupno	Urbano, %	Ruralno,%	Ukupno	Ruralno,%
Primorski	145.847	59,8	40,2	148.683	58,3	41,7	2.836	1,5
Središnji	279.419	78,9	21,1	293.509	79,6	20,4	14.090	-0,7
Sjeverni	194.879	39,0	61,0	177.837	40,3	59,7	-17.042	-1,3
Crna Gora, ukupno	620.145	61,9	38,1	620.029	63,2	36,8	-116²	-1,3

Izvor: MONSTAT, Popis stanovništva 2003, 2011

¹ Negativan trend stanovništva za period 2003-2011 je zbog različite metodologije koja je korišćena tokom Popisa 2011.

² Negativan trend stanovništva između Popisa 2003 i 2011 je zbog različite metodologije koja je korišćena. MONSTAT je u 2012. godini uradio analizu po istoj metodologiji za 2003 i 2011. godinu i po tim rezultatima 7.762 stanovnika je više u 2011. godini.

Postoje dva uočljiva trenda u migraciji stanovništva između posljednja dva popisa. Prvi je značajna migracija iz Sjevernog regiona u Središnji i Primorski region, a drugi je migracija iz ruralnih u urbana područja (tabela u Aneksu II).

Crna Gora je zemlja gdje veliki broj stanovništva čini starija populacija, a posljednjih pola vijeka prirodni priraštaj stanovništva je manji za čak 60%. Broj rođenih u posljednjih pola vijeka opao je za 25%, dok se prosječna starost stanovništva popela na oko 34 godine.

Tabela 2: Stanovništvo po starosnoj strukturi, %

Godina	Grupe po godinama		
	Godine 0-14	Godine 15-64	65 i iznad
1991	25,5	66,2	8,3
2003	20,7	67,2	12,1
2011	19,0	68,0	13,0

Izvor: MONSTAT

Što se tiče polne strukture stanovništva Crne Gore uočljiva je razlika u korist žena, ali se ta razlika iz popisa u popis smanjuje.

Tabela 3: Stanovništvo u Crnoj Gori po polnoj strukturi

Godina popisa	Ukupno	Muškarci	Žene	Razlika u korist žena	Odnos polova (%)	
					Muškarci	Žene
2003	620.145	305.225	314.920	9.695	49,2	50,8
2011	620.029	306.236	313.793	7.557	49,4	50,6

Izvor: MONSTAT, Popis stanovništva 2003, 2011

Definicija ruralnih područja

Po OECD metodologiji, cjelokupna teritorija Crne Gore mogla bi se smatrati ruralnom. Međutim, imajući u vidu izražene nejednakosti između teritorijanih jedinica na lokalnom nivou (opština) i uzimajući u obzir ostale specifičnosti vezane za Crnu Goru, za potrebe ovog Programa predlaže se pristup za definisanje ruralnih područja, opisan u Aneksu II – Ruralna i planinska područja.

Najčešće primjenjivana metodologija za definisanje ruralnih područja jeste OECD metodologija, prema kojoj se zajednica smatra ruralnom ako je gustina naseljenosti manja od 150 stanovnika po km², dok se zajednica smatra urbanom ako je gustina naseljenosti veća od 150 stanovnika po km².

Ruralna područja na regionalnom nivou klasifikuju se na sljedeći način:

- Predominantno ruralno područje – više od 50% populacije živi u ruralnim lokalnim zajednicama;
- Prelazni region – između 15% i 50% populacije regiona živi u ruralnim lokalnim zajednicama;
- Predominantno urbani region – manje od 15% populacije regiona živi u ruralnim lokalnim zajednicama.

Posmatrajući tri regiona Crne Gore (Sjeverni, Središnji i Primorski) prema OECD metodologiji, Sjeverni region obuhvata 13 opština u svom sastavu, i spada u predominantno ruralni (59.7% stanovnika živi u ruralnim sredinama), dok Primorski (41.7%) i Središnji (20.4%) spadaju u prelazne.

Tabela 4: Prikaz ruralnih područja na regionalnom nivou, prema OECD metodologiji

Region	Broj stanovnika	Urbano stanovništvo		Ruralno stanovništvo	
		Broj	%	Broj	%
Primorski	148.683	86.707	58,3	61.976	41,7
Središnji	293.509	233.640	79,6	59.869	20,4
Sjeverni	177.837	71.673	40,3	106.164	59,7
Crna Gora ukupno	620.029	392.020	63,2	228.009	36,8

Izvor: MONSTAT, Popis 2011

Ekonomski i društveni značaj poljoprivrede

Sektori turizma, energetike i poljoprivrede imaju važnu ulogu u ekonomiji Crne Gore. Značaj sektora poljoprivrede se ogleda u njenom visokom učešću u ukupnom BDP-u.

Tabela 5: Udio poljoprivrede, šumarstva i ribarstva u BDP-u za period 2007-2013 (000 EUR, %)

Indikator	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	194.123	230.499	246.812	237.886	256.726	232.012	266.886
Udio poljoprivrede, šumarstva i ribarstva u BDP, u %	7,2	7,4	8,3	7,7	7,9	7,4	8,0

Izvor: MONSTAT

Zaposlenost

Prema podacima MONSTAT-a (ankete o radnoj snazi) za 2013. godinu ukupan broj aktivnog stanovništva u Crnoj Gori iznosi 250.800. Od tog broja 201.900 lica je zaposleno, dok je nezaposlenih lica 48.900. Broj zaposlenih lica u poređenju sa prethodnom (2012. godinom) je povećan za 0,45%.

Podatke o zaposlenosti u sektoru poljoprivrede redovno objavljuje MONSTAT. Ti se podaci odnose na zaposlenost u poslovnim subjektima (preduzeća, kooperative i sl.), ali ne i na porodičnim poljoprivrednim gazdinstvima.

Tabela 6: Zaposlenost u poslovnim subjektima (preduzeća, kooperative i sl.)

Godina	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Broj zaposlenih	2.586	2.651	2.700	2.347	2.292	2.505	2.771

Izvor: MONSTAT

Prema podacima Popisa poljoprivrede na 48.824 porodična poljoprivredna gazdinstva je radno angažovano 98.341 lice³. Ukupan broj pravnih subjekata u skladu sa Poljoprivrednim popisom je 46.

Na ukupnom nivou, članovi gazdinstva (nosilac i ostali zaposleni članovi) imaju u prosjeku 0,47⁴ GJR za rad na gazdinstvu (radna snaga na porodičnom poljoprivrednom gazdinstvu GJR/Ukupna radna snaga na gazdinstvu).

³ Radnu snagu na porodičnim poljoprivrednim gazdinstvima čine nosioci gazdinstva, drugi članovi porodice koji rade na gazdinstvu, kao i druga regularno zaposlena lica (a koja nijesu članovi porodice).

⁴ Prema podacima MONSTAT-a, angažman s punim radnim vremenom je izračunat pomoću godišnji jedinice rada (GJR) kao ekvivalent zapošljavanja. Vrijeme provedeno u radu na imanju zapravo je vrijeme provedeno u radu u poljoprivredi, isključujući rad na gazdinstvu. Puno radno vrijeme u Crnoj Gori od 1.800 sati uzeto je kao minimum (225 radnih dana od osam sati svaki dan). Rad na gazdinstvu odvojen je od dodatnih aktivnosti.

Tabela 7: Radna snaga na porodičnim poljoprivrednim gazdinstvima po starosnim grupama i godišnjoj jedinici rada (GJR)

Kategorija	Ukupna zaposlenost		GJR	
	Broj	%	Broj	%
Do 24 godina	6.717	6,8	2.304,9	5,0
Između 24 i 34 godina	11.340	11,5	4.838,6	10,4
Između 35 i 44 godina	15.675	15,9	7.606,8	16,4
Između 45 i 54 godina	21.562	21,9	10.447,9	22,5
Između 55 i 64 godina	19.849	20,2	10.001,6	21,5
65 godina i više	23.198	23,6	11.273,3	24,3
Crna Gora, ukupno	98.341	100,0	46.473,0	100,0

Izvor: MONSTAT, Popis poljoprivrede 2010

Broj od 46.473 godišnjih jedinica rada u poljoprivredi jedan je od najboljih dokaza koliko je poljoprivreda značajna, ne samo za ekonomiju, već i za crnogorsko društvo u cjelini.

Tabela 8: Radna snaga na porodičnim poljoprivrednim gazdinstvima po polu i starosnoj grupi

Kategorija	Radna snaga ukupno	Nosilac gazdinstva			Ostali članovi porodice koji rade			Redovno zaposleni koji nijesu članovi porodice		
		Ukupno	M.	Ž.	Ukupno	M.	Ž.	Ukupno	M.	Ž.
Do 24 godine	6.717	344	307	37	6.356	3.855	2.501	17	10	7
Između 24 i 34 godine	11.340	2.387	2.228	159	8.924	4.919	4.005	29	11	18
Između 35 i 44 godina	15.675	5.993	5.540	453	9.646	3.725	5.921	36	23	13
Između 45 i 54 godina	21.562	11.675	10.769	906	9.857	2.385	7.472	30	20	10
Između 55 i 64 godine	19.849	12.197	10.657	1.540	7.633	982	6.651	19	12	7
65 godina i više	23.198	16.228	13.037	3.191	6.966	923	6.043	4	2	2
Crna Gora ukupno	98.341	48.824	42.538	6.286	49.382	16.789	32.593	135	78	57

Izvor: MONSTAT, Popis poljoprivrede 2010

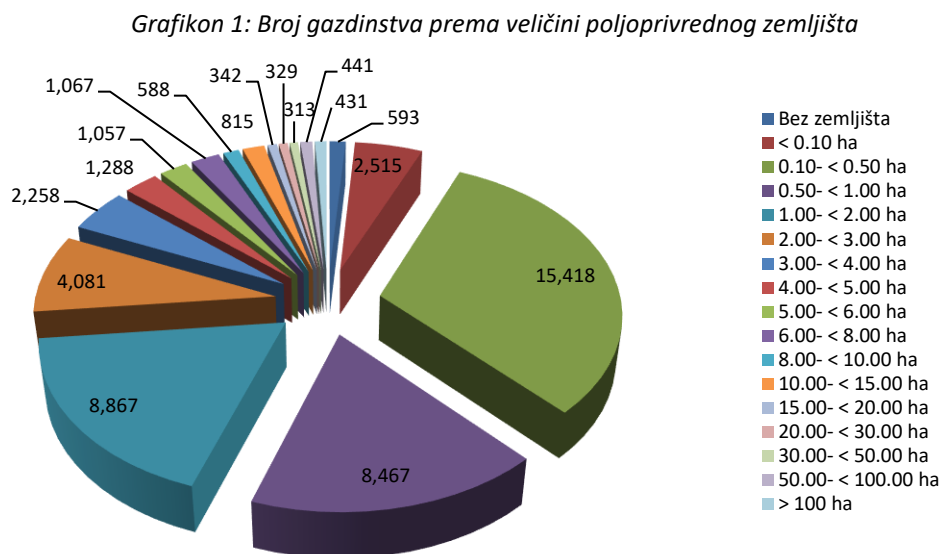
Struktura ukupnog broja radno angažovanih lica (98.341) na porodičnim poljoprivrednim gazdinstvima po obrazovanju je sledeća:

- Bez obrazovanja 3,89%,
- Nezavršeno osnovno obrazovanje 5,81%,
- Osnovno obrazovanje 27,93%,
- Srednje obrazovanje bilo kojeg profila 53,26%,
- Više i visoko obrazovanje 9,09%.
-

3.2 Karakteristike poljoprivrede, šumarstva i sektora hrane

Poljoprivreda, zajedno sa turizmom i energetikom, je strateška privredna grana Crne Gore. Ovi sektori su međusobno povezani i predstavljaju značajan potencijal za dalji razvoj. Za dalji razvoj crnogorske poljoprivrede, u kontekstu procesa pridruživanja, neophodno je analizirati postojeću situaciju i mogućnosti.

Struktura poljoprivrednog zemljišta je nepovoljna sa aspekta veličine poljoprivrednih gazdinstava u poređenju sa veličinom zemljišta gazdinstava u zemljama članicama. Prema podacima iz Popisa poljoprivrede (2010), prosječna površina korišćenog poljoprivrednog zemljišta, po gazdinstvu, u Crnoj Gori iznosi 4,6 ha. Takođe, treba uzeti u obzir činjenicu da 72% poljoprivrednih gazdinstava posjeduje do 2 ha zemljišta. Pored toga, korišćeno poljoprivredno zemljište je isparcelisano što dodatno negativno utiče na potpunu iskorišćenost. Grafikon ispod prikazuje broj gazdinstava po veličini poljoprivrednog zemljišta.

Izvor: MONSTAT, Popis poljoprivrede 2010

U strukturi gazdinstava dominiraju mala porodična gazdinstva, koja uglavnom proizvode za sopstvene potrebe. Njihovo tržišno učešće je ograničeno.

Biljna proizvodnja karakteriše se kombinovanim tipom proizvodnje na malim porodičnim gazdinstvima, uglavnom za njihove sopstvene potrebe. Stočarska proizvodnja je zastupljena na cijeloj teritoriji Crne Gore, takođe na malim porodičnim gazdinstvima bez značajnijeg tržišnog učešća. Postoji potencijal za dalje korišćenje raspoloživog zemljišta, za povećanje proizvodnih kapaciteta gazdinstava, kako u biljnoj tako i u stočarskoj proizvodnji.

Ukoliko stavimo u odnos prosječnu površinu korišćenog poljoprivrednog zemljišta i broj uslovnih grla, dolazimo do zaključka da je u Crnoj Gori relativno mala opterećenost zemljišta uslovnim grlima/ha, samo 0,53 UG/ha. Prosječna opterećenost UG/ha u EU-27, u 2010. godini je iznosila 1 UG/ha, što je za oko 2 puta više nego u Crnoj Gori.

Udaljenost i razuđenost sela je jedan od strukturnih nedostataka. Prema fizionomskoj strukturi, ruralna naselja na teritoriji Crne Gore su klasifikovana u sela razbijenog tipa, koja karakteriše razuđenost stambenih objekata. Konfiguracija zemljišta dodatno komplikuje povezivanje susjednih sela, samim tim uspostavljanje i održavanje infrastrukture zahtjeva dodatnu pažnju.

Nekorišćeno poljoprivredno zemljište, kako u privatnom tako i u državnom vlasništvu, predstavlja značajan potencijal za povećanje poljoprivredne proizvodnje. Prema Statističkom godišnjaku 2014 ukupno korišćenog poljoprivrednog zemljišta u 2013. godini je 223.131 ha.

Tržište zemljišta je nerazvijeno. Dio poljoprivrednog zemljišta karakterišu neriješeni imovinsko pravni odnosi (korišćenje pašnjaka, zemljište koje je predmet restitucije). Čest je slučaj da korisnik zemljišta nije i vlasnik zemljišta. Jedan od nedostataka jeste da teritorija Crne Gore nije u potpunosti pokrivena katastarskim podacima, zbog čega je neophodno dovršiti njegovo kompletiranje i redovno ažuriranje.

Nizak nivo organizovanja, odnosno udruživanja poljoprivrednih gazdinstava (negativno iskustvo sa socijalističkim zadrugama), odsustvo procesa uključivanja istih u veće oblike organizovanja i druge oblike saradnje direktno utiču na nivo konkurentnosti i tržišne pozicioniranosti.

Struktura gazdinstava, prosječna veličina gazdinstva i standardni ekonomski output (SO⁵) ukazuje na nizak investicioni potencijal, a samim tim i nizak nivo tehničko-tehnološke opremljenosti, što određuje dalju tehničko-tehnološku modernizaciju u kombinaciji sa mjerama diverzifikacije, a u cilju podizanja nivoa ekonomske održivosti.

Mogućnosti kreditiranja

Finansiranje investicija poljoprivrednika dostupno je preko Investiciono-razvojnog fonda (u daljem tekstu IRF), komercijalnih banaka i mikrofinansijskih institucija.

IRF je osnovan 2009. godine usvajanjem Zakona o Investiciono-razvojnog fondu Crne Gore, koji je još uvijek na snazi. Široko definisane aktivnosti i ciljevi fonda omogućavaju njihovu konkretizaciju na više područja djelovanja, od kojih treba naglasiti: podrška malim i srednjim preduzećima (kreditna i garantna podrška); podrška rješavanju infrastrukturnih i ekoloških projekata; podsticanje izvoza i zapošljavanje.

Fond obezbjeđuje podršku direktnim kreditiranjem korisnika kredita; i kreditiranjem krajnjih korisnika kredita preko poslovnih banaka, sa kojima je IRF uspostavio saradnju.

Korisnici kredita su mikro, mala i srednja preduzeća i preduzetnici, u svim oblicima organizovanja u skladu sa važećim Zakonom o privrednim društvima, kao i lica koja djelatnost obavljaju na način definisan pravilima djelatnosti kojima se bave (zanatlije, poljoprivredni proizvođači i sl.)

Tabela 9: Direktno kreditiranje

Aktivnost	Iznos kredita IRF-a, EURA	Grejs period	Rok otplate (ne uključuje grejs period)	Kamata
Program podrške poljoprivredi i proizvodnji hrane	10.000 -1.000.000 (Preduzetnici i poljoprivredni proizvođači do 50.000)	Do 4 godine	Do 8 godina	5 % godišnje

Izvor: IRF, Finansijska podrška za 2015. godinu

Kreditne linije posredstvom i uz garanciju banaka će se realizovati po šemi saradnje sa komercijalnim bankama, a u skladu sa pravilima IRF-a.

⁵ U skladu sa Popisom poljoprivrede 2010 prosjek ekonomske veličine porodičnih poljoprivrednih gazdinstava je EUR 2.276,6 .

Tabela 10: Kreditna linija IPARD like

Aktivnost	Iznos kredita IRF-a, EURA	Grejs period	Rok otplate (ne uključuje grejs period)	Kamata
Program podrške razvoju poljoprivrede- IPARD like 2015	Do 100.000 (mikro, mala i srednja preduzeća, koja u okviru svojih djelatnosti imaju poljoprivrednu djelatnost)	do 4 godine	do 8 godina	3,5 % godišnje
	Do 80.000 Registrovani poljoprivredni proizvođači – u skladu sa definicijom registrovanog poljoprivrednog proizvođača iz Operativnog priručnika IPARD like projekta)	do 4 godine	do 8 godina	3,5 % godišnje

Izvor: IRF, Finansijska podrška za 2015. godinu

IRF može direktno financirati do 50% vrijednosti ukupne investicije. Iznos kredita namijenjenog za investicije u obrtna sredstva može biti do 20% od ukupnog iznosa kredita. Kao instrumente obezbjeđenja kredita IRF će prihvatiti mjenice, hipoteku na nepokretnostima, bankarske garancije, garancije jedinica lokalne samouprave, garancije Vlade CG i druge uobičajene instrumente obezbjeđenja u bankarskom poslovanju u skladu sa politikom kolaterala i odlukama nadležnih organa IRF-a.

Finansiranje preko komercijalnih banaka karakterišu visoke kamatne stope i nepovoljni uslovi za poljoprivrednike. Nivo kolaterala zavisi od vrste investicije: hipoteka bez tereta i ograničenja prema uslovima banke (vrijednost hipoteke mora biti, najmanje, 1,5 puta veća od iznosa kredita). Dodatni kolaterali su mogući (jemstvo drugih pravnih i fizičkih lica, zaloga...) u zavisnosti od procjene.

PRIORITETNI SEKTORI ZA IPARD II PODRŠKU

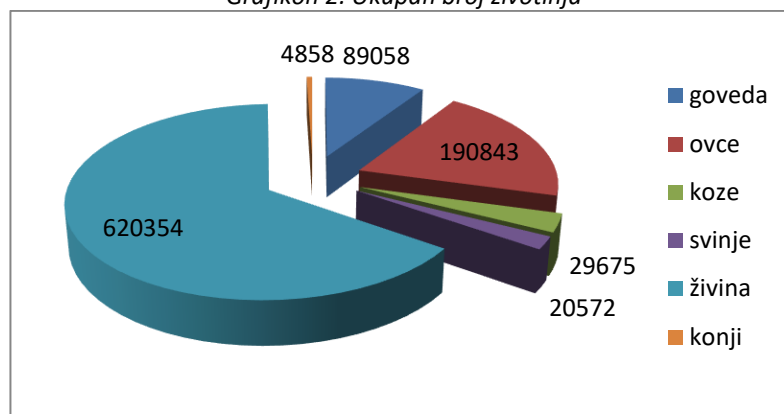
IPA implementaciona regulativa br. 447/2014, pokazuje da IPARD II program treba da bude baziran na analizi trenutne situacije u ruralnim područjima i dubljom analizi ključnih sektora poljoprivrede. Pored drugih komponenti, IPARD II sadrži opis trenutne situacije pokazujući razlike, nedostatke i potencijale za razvoj, kao i kvantitativne ciljeve.

U tom cilju, Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja je kroz MIDAS projekat radilo na ažuriranju sektorskih analiza za mlijeko, meso, voće i povrće, maslinarstvo, vinogradarstvo i vinarstvo, kao i sektorske analize ribarstva.

Sektor stočarstva

Prema Poljoprivrednom popisu 2010. godine, 66,9% ili 32.675 poljoprivrednih gazdinstava se bavi uzgojem stoke. Struktura gazdinstava je nepovoljna budući da 82,93% gazdinstava koja se bave uzgojem stoke posjeduju do 5 uslovnih grla, dok je prosječan broj grla po gazdinstvu 3,3 goveda, 37,3 ovce i 9,8 koza.

Grafikon 2: Ukupan broj životinja

Izvor: MONSTAT, Statistički godišnjak 2014

Sektor mlijeka

Prema podacima Službe za selekciju stoke⁶ prosječna mlječnost po kravi, u kontrolisanoj populaciji, je 5.077 kg, dok je procjena za ukupnu populaciju na nivou oko 2.500 kg po kravi. Ovako skromni rezultati su posljedica neadekvatne ishrane, loših smještajnih kapaciteta, slabe tehničke opremljenosti, kao i problema upravljanja stajnjakom. Buduća podrška će se usmjeriti na rješavanje ovih problema.

Prosječna godišnja proizvodnja mlijeka iznosi oko 170 miliona litara u posljednjih deset godina, od čega 95% čini kravlje mlijeko. Od ukupno proizvedene količine mlijeka, tokom 2013. godine, oko 13% ili 23,6 miliona litara se otkupljivalo i prerađivalo u registrovanim objektima za preradu mlijeka. Ovi podaci ukazuju na dobar potencijal za dalji razvoj. Jedan od razloga ovako niskog nivoa otkupa je i razuđenost gazdinstava kao i njihova skromna veličina, što dodatno opterećuje otkupnu mrežu. Preostale količine mlijeka se koriste za ishranu teladi, ili prerađuju na gazdinstvima u različite vrste lokalnih mlječnih proizvoda, kao što su različiti sirevi, skorup i kajmak i koriste se za sopstvene potrebe ili za prodaju. Proizvodi za prodaju su predmet kontrole veterinarske i sanitarne inspekcije.

Glavni problemi u proizvodnji/preradi mlijeka su povezani sa niskim kvalitetom sirovog mlijeka, neadekvatnom opremom za čuvanje i preradu mlijeka, udaljenošću i razučenošću gazdinstava, malom lepezom proizvoda, kao i bezbjednošću hrane.

U cilju rješavanja glavnih problema u ovom sektoru podršku bi trebalo usmjeriti u tri pravca, i to:

- 1) Proširenje i jačanje otkupne mreže mlijeka;
- 2) Proširenje lepeze proizvoda, posebno promovisanje sireva;
- 3) Poboljšanje kvaliteta i sigurnosti proizvoda, u cilju dostizanja EU standarda.

Sektor mesa

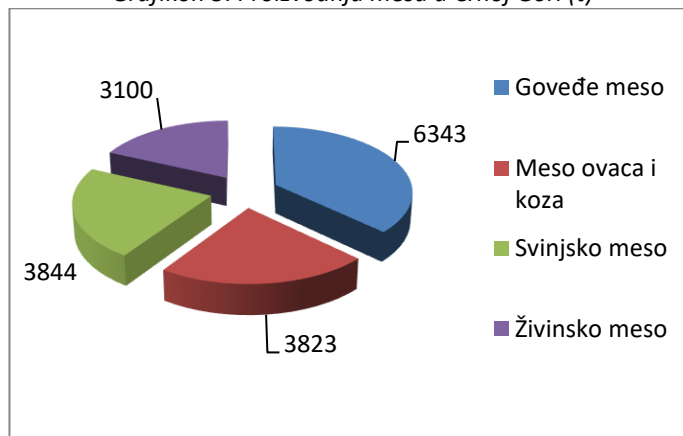
Ukupna domaća proizvodnja mesa je oko 17.110 tona godišnje, što pokriva svega oko 36% ukupne potrošnje mesa u zemlji.

Okolo 60% mesa proizvedenog u Crnoj Gori potiče od preživara, koji se dominantno uzgajaju u poluintenzivnim sistemima proizvodnje, dok svinjogojstvo nije dovoljno razvijeno.

⁶ Podaci su obuhvatili 3.251 muznu kravu kontrolisanu od strane Službe za selekciju stoke.

Sektor živinarstva bilježi pozitivan trend rasta, dok se proizvodnja jaja odvija u konvencionalnim kaveznim sistemima sa proizvodnjom od oko 75 miliona jaja godišnje. Bolje proizvodne rezultate u ovom sektoru je moguće ostvariti ukoliko se obezbijedi kontinuirana proizvodnja stočne hrane, smještaj životinja koji ispunjava standarde dobrobiti i korišćenjem specijalizovanih rasa za tov. U cilju smanjenja štetnih uticaja na životnu sredinu potrebno je riješiti i problem odlaganja stajnjaka.

Grafikon 3: Proizvodnja mesa u Crnoj Gori (t)

Izvor: Sektorska analiza proizvodnje i prerade mesa 2014

U Crnoj Gori trenutno postoji oko 320 poljoprivredno-industrijskih preduzeća, od čega oko 20% rade u mesnoj industriji. Tokom prethodnih nekoliko godina, MPRR započelo je pružanje finansijske podrške preduzećima za uvođenje HACCP-a (bezbednost hrane je veoma važno pitanje u crnogorskim poljoprivredno-prehrambenim preduzećima).

Prema podacima analize sektora mesa, četiri najveća preduzeća u mesnoj industriji proizvode oko 60% ukupne domaće proizvodnje i iskorišćeni kapacitet po preduzeću se kreće od 1.000-6.000 tona godišnje.

Ova četiri preduzeća izvoze mesne prerađevine u Srbiju, BiH, dijelom Makedoniju i Kosovo. Pored njih, dva srednja preduzeća imaju kapacitet između 500 - 1.000 tona mesa godišnje, koja imaju integrisani sistem klanja i prerade mesa, posjeduju maloprodaju, ali ne izvoze u susjedne zemlje.

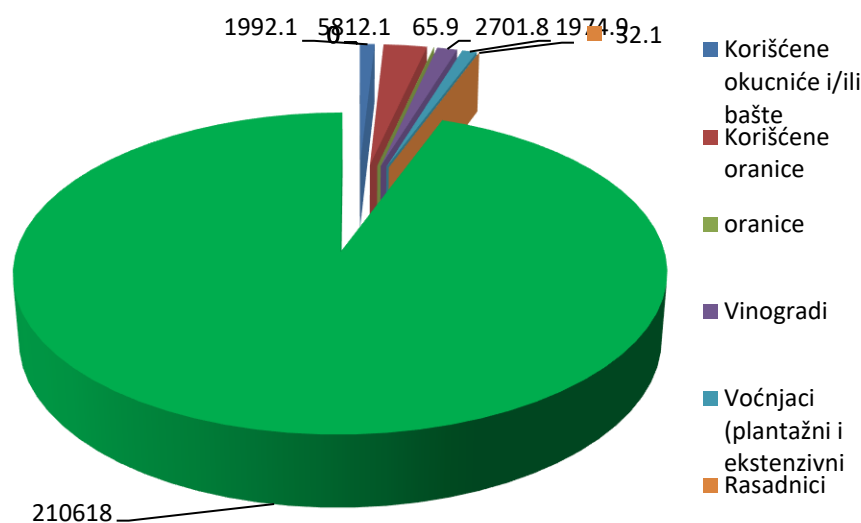
Intervencije u sektorima proizvodnje mesa uglavnom će biti usmjerene na: podršku poboljšanju funkcionisanja cjelokupnog poljoprivrednog gazdinstva i povećanje sposobnosti poljoprivredno-prehrambenog sektora, kroz povećanje konkurentnosti i produktivnosti, kroz investiranje u korišćenje savremene opreme i tehnologije proizvodnje; podršku dostizanju nacionalnih i EU standarda; uvođenje sistema upravljanja kvalitetom; poboljšanja stanja životne sredine u klanicama i postrojenjima za preradu mesa; podizanje svijesti, znanja i vještina samih proizvođača.

Sektor prerade mesa će se fokusirati na: unaprijeđenje klaničnih kapaciteta u cilju poboljšanja higijenskih uslova i novih tehnologija, kao i tretiranje otpada.

Sektor biljne proizvodnje

Sektor voća i povrća je veoma usitnjen, kao što se može vidjeti u grafikonu 4. Prema podacima Popisa poljoprivrede, oko 14.000 gazdinstava se bavi proizvodnjom voća i povrća, što predstavlja 32,7% ukupnog broja poljoprivrednih gazdinstava. U skladu sa podacima MONSTAT-a biljna proizvodnja obuhvata 12.513 ha.

Grafikon 4: Korišćeno poljoprivredno zemljište u biljnoj proizvodnji (ha)

Izvor: MONSTAT, Statistički godišnjak 2014

Proizvodnja povrća je nedovoljno specijalizovana. Mali broj gazdinstava proizvodi povrće u zaštićenom prostoru. Sektor karakterišu određene zajedničke slabosti: usitnjenost proizvodnje, slaba vertikalna integracija, mali obim proizvodnje, nizak tehnološki nivo, neujednačen odnos kvalitet/cijena i visoki troškovi proizvodnje po jedinici, kao i nedostatak kapaciteta za skladištenje.

Nekoliko kompanija bavi se preradom voća i povrća, ali su one relativno malog kapaciteta. Svega 5 prerađivačkih postrojenja imaju značajan udio i ulogu na tržištu, a ostali uglavnom manjeg kapaciteta i nijesu u značajnoj mjeri prisutni na tržištu.

Konkurentnost u sektoru povrća mogla bi se ojačati produženjem sezone snabdijevanja kroz proizvodnju u zaštićenom prostoru i poboljšanje tržišne infrastrukture koja omogućava skladištenje i čuvanje svježih proizvoda za tržište, čime se poboljšava kvalitet i smanjuje sezonski karakter tih proizvoda. Veća efikasnost može se postići kroz vertikalnu integraciju poljoprivredne proizvodnje i prerade i bolju horizontalnu povezanost proizvođača radi zajedničkog ulaganja.

Podizanje konkurentnosti u sektoru voća može se postići modernizacijom poljoprivrednih gazdinstava, boljim korišćenjem resursa i radne snage, uvođenjem novih tehnologija i inovacija, sa posebnim osvrtom na tržišno orijentisane proizvođače. Ovo zahtijeva formiranje savremenih voćnjaka, koristeći rasadni materijal kontrolisanog kvaliteta i kvalitetno sjeme. Ovim će se proizvodnja specijalizovati za takozvane tržišne niše.

Potrebne su investicije za poboljšanje primarne proizvodnje (veća specijalizacija, bolja tehnologija, usvajanje standarda kvaliteta), kao i distribucije i prerade (savremene prakse nakon berbe, bolja tehnologija, usvajanje standarda kvaliteta i sl.).

Sektor vinogradarstva

Prema podacima Statističkog godišnjaka 2014. pod vinogradima je 2.702 ha (uključujući AD „Plantaže“). U ukupnoj proizvodnji dominira proizvodnja vinskih sorti, prvenstveno crvena vina sorte Vranac i Kratošija, a među bijelim vinskih sortama najzastupljeniji su Krstač i Chardonnay.

Zadnjih godina primjetan je značajan trend rasta površina pod vinogradima sa (introdukovanim) stranim sortama, kao što su Cabernet Sauvignon i Merlot za crvena, a Chardonnay za bijela vina.

Najveći proizvođač, A.D. "Plantaže", koji dominira sektorom sa prosječnom proizvodnjom od oko 14.000.000 litara vina, a povećava se broj preduzeća koji počinju posao u ovom sektoru (trenutno 44 registrovane male vinarije sa manjim kapacitetom).

Sa jedne strane, unaprijeđenje konkurentnosti sektora vina zahtijeva inovacije i bolje korišćenje resursa kroz podizanje novih zasada vinograda, koristeći kontrolisani sadni materijal. Proizvodnju treba organizovati i kroz podršku inicijativama proizvođača za formiranje udruženja i razvoja zajedničkih aktivnosti proizvodnje i plasmana. Sa druge strane, fokusiranje proizvodnje na specifične i tradicionalne proizvode visokog kvaliteta znatno bi doprinijelo razvoju horizontalne integracije između podsektora vina i turizma i učinilo bi turističku ponudu privlačnijom. Ovo bi pomoglo i da se uspostave bolji uslovi za razvoj sektora i za diverzifikaciju privrednih aktivnosti u ruralnim područjima.

Sektor maslinarstva

Maslina je najstarija suptropska kultura na crnogorskom primorju i obuhvata 118,8⁷ ha plantažnih površina. Oko 70% stabala su tradicionalna stara stabla, dok je manje od 10% mladih stabala. Više od 90% stabala pripada autohtonim sortama (žutica itd.), koji obezbjeđuju osnovu za proizvodnju visoko kvalitetnog ulja.

Prerađivačka industrija u Crnoj Gori nije modernizovana u dovoljnoj mjeri u skladu sa međunarodnim standardima proizvodnje maslina i maslinovog ulja, što utiče i na kvalitet finalnog proizvoda. Plod masline prerađuje se u ulje ili konzervira za kućnu upotrebu. Veći dio prinosa se upotrebljava za dobijanje ulja. U Crnoj Gori je registrovano 15 uljara, od kojih je 8 sa kontinuiranom linijom za hladno cijedenje ulja (kapaciteta 250–500 kg ploda na sat), a ostalo su tradicionalni mlinovi sa kamenim presama.

Sektor pčelarstva

Značaj pčelarstva ne ogleda se samo u proizvodnji meda i drugih pčelinjih proizvoda, već i u ulozi pčela u oprašivanju biljaka, čime direktno utiču na povećanje prinosa raznih poljoprivrednih kultura. Prema Popisu poljoprivrede, pčelarstvom se bavi 2.533 porodičnih poljoprivrednih gazdinstava, dok je ukupan broj košnica u Crnoj Gori 50.024.

Zastupljenost više klimatskih zona, zatim velikih površina prirodnih livada i pašnjaka i prostrano kraško područje sa bogatim florističkim sastavom i obiljem medonosnog bilja, obezbjeđuju veoma povoljne prirodne uslove za razvoj pčelarstva na čitavoj teritoriji Crne Gore. U Crnoj Gori pčelarstvo se zasniva na rasi medonosne pčele *Apis Melifera var karnika*, autohtonoj rasi pčela koja je vrlo dobrih bioloških i proizvodnih osobina. Na drugoj strani, botaničkim i ekološkim istraživanjem u Crnoj Gori identifikovano je preko 500 značajnih medonosnih biljaka. Klimatski uslovi za razvoj pčelarstva kreću se od mediteranske do alpske klime, što svakako utiče i na potencijal pčelinje paše kao osnove razvoja pčelarstva.

⁷ Statistički godišnjak 2014, MONSTAT.

Sektor ribarstva i akvakulture

Ribarstvo je od posebnog značaja za ekonomski razvoj priobalnog područja u Crnoj Gori, a koja ima dragocjene, ali neiskorišćene resurse u ovom sektoru. Sektor morskog ribarstva i akvakulture potrebno je u narednom periodu jačati u mnogim segmentima kako bi bio konkurentan prije svega na domaćem tržištu. Crna Gora raspolaže značajnim resursima ribe i drugih morskih i slatkovodnih organizama što potvrđuju i naučna istraživanja koja se sprovode u Crnoj Gori. Kako bi se riba, školjke i drugi morski i slatkovodni organizmi plasirali na tržište potrebno je ispuniti zdravstveno higijenske zahtjeve, u skladu sa važećim Zakonom o bezbjednosti hrane.

Što se tiče slatkovodne akvakulture, resursi voda u Crnoj Gori su izvanrednog kvaliteta i predstavljaju dobar potencijal za uzgoj ribe koji do sada nije bio u dovoljnoj mjeri iskorišćen. Najviše uzgajana vrsta je kalifornijska pastrmka (*Oncorhynchus mykiss*), a uzgajaju se i male količine potočne pastrmke (*Salmo trutta m. fario*) koja se, uglavnom, koristi za poribljavanje. Postoji ukupno 32 uzgajališta, dok se ukupna godišnja proizvodnja pastrmke procjenjuje na oko 550 tona, sa oko 100 zaposlenih, uglavnom članova poljoprivrednih gazdinstava.

Djelatnost marikulture, se za sada obavlja isključivo u okvirima Boko-kotorskog zaliva. Trenutno se u marikulturi uzgajaju mušlje (*Mytilus galloprovincialis*), brancin (*Dicentrarchus labrax*), orada (*Sparus aurata*), kao i kamenica (*Ostrea edulis*) na ukupno 17 lokacija. Godišnje se proizvede oko 200 tona mušulja i 16.000 komada kamenica, kao i 120 tona orade i brancina.

Šume

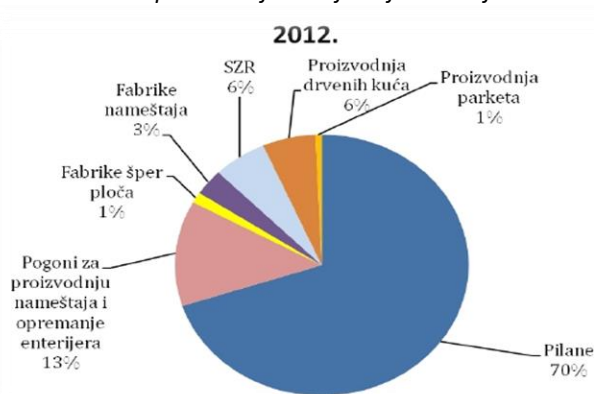
Šume zajedno sa planinama i vodama stvaraju i bitan dio brenda Crne Gore na području održivog ili zelenog turizma. Šume su od vitalne ekonomske važnosti za stanovništvo u ruralnim područjima, gdje je šuma jedan od glavnih izvora prihoda i energije za grijanje. Pored toga, šumarstvo je uvijek bilo jedna od osnovnih privrednih grana, koje je zapošljavalo veliki dio ruralnog stanovništva.

Prema rezultatima Nacionalne inventure šuma (NIS) 2010, šume i šumsko zemljište pokrivaju 60% ukupne površine Crne Gore, dok neobraslo šumsko zemljište čini 9,7%. Ukupna drvna zaliha svih šuma je 133 miliona m³ drveta, od čega 104 miliona m³ je u šumama koje su na raspolaganju za korišćenje (one su pristupačne i van zaštićenih područja ili drugih režima zaštite).

Prema učešću na području dominiraju bukva (*Fagus moesiaca*) 19,8%, zatim smrča (*Picea abies*) 8,5%, jela (*Abies alba*) sa 4,1%, 2,0% hrasta kitnjaka (*Quercus petraea*) i crnog bora (*Pinus nigra*) sa 1,6%. Učešće u zapremini dominantnih vrsta je sledeće: 42,6% bukve (*Fagus moesiaca*), 20 % smrče (*Picea abies*), jela (*Abies alba*) 12,5%, čine 75,1% posječene drvne mase. Slijede ih crni bor (*Pinus nigra*) sa oko 2,8% i hrast cer (*Quercus cerris*) sa udjelom od približno i 3,9%. Balkanske endemske vrste munika (*Pinus heldreichii*) i molika (*Pinus peuce*) imaju značajan udio u površini od 1,1%. (*Pinus heldreichii*) i (*Pinus peuce*) imaju učešće od 0,6% u zapremini.

U drvnoj industriji sredinom 2012. godine, 152 preduzeća su bila aktivna (uključujući i preduzeća i preduzetnike koji se bave proizvodnjom namještaja). Najzastupljenija djelatnost preduzeća, posmatrano po njihovom broju, predstavlja pilanska prerada drveta, a slijede pogoni za proizvodnju namještaja (uglavnom pločastog) i opremanje enterijera i proizvodnja drvenih kuća. U strukturi preduzeća koja se bave preradom drveta dominantna je zastupljenost malih preduzeća. Šest velikih preduzeća prerađivalo je ukupno 97.380 m³ tehničkog drveta u 2011. godini, što predstavlja 29,8 % od ukupnog prerađenog tehničkog drveta u Crnoj Gori.

Grafikon 5: Zastupljenost preduzeća po pojedinim vidovima proizvodnje u odnosu na ukupan broj preduzeća za preradu drveta i proizvodnju namještaja u Crnoj Gori

Izvor: Nacionalna šumarska strategija

Od ukupno 107 aktivnih pilana najveći broj se nalazi u opštini Rožaje (51 od čega se 9 bavi proizvodnjom rezane građe i drvenih kuća), a slijede Berane (14), Bijelo Polje (8) i Pljevlja (7).

Rezultati sprovedenih istraživanja pokazuju da se najveće količine drvene sirovine (tehničke oblovine) koriste za proizvodnju rezane građe i šper ploča. Ova dva proizvoda su dominantno zastupljena u primarnoj preradi drveta u Crnoj Gori.

Okolo polovina šuma u Crnoj Gori je u državnom, a polovina u privatnom vlasništvu.

Tabela 11: Vlasnička struktura

Vlasništvo	Površina šuma za korišćenje (ha)	%	Drvena zaliha (m ³)	%	Drvena zaliha (m ³ /ha)	Godišnji prirast (m ³)	Prirast (m ³ /ha)
Državno	334.781	49,6	75.162.069	73,2	224,5	1.762.223,3	5,3
Privatno	340.608	50,4	29.812.676	26,8	87,5	763.027,7	2,2
Ukupno	675.389	100,0	104.974.746	100,0	155,4	2.525.251,0	3,7

Izvor: Nacionalna šumarska strategija

Klimatske promjene će negativno uticati na rasprostranjenje većine najvažnijih vrsta drveća u Crnoj Gori. Razumno je očekivati da će klimatske promjene imati negativan uticaj na raspodjelu ovih vrsta na velikim površinama, prije svega na krajnjem istočnom dijelu Crne Gore, na svim planinama sjeverno od Berana i Rožaja. Takođe, osjetljivost ovih vrsta se može očekivati u svim regionima nižih planina u okolini Pljevalja.

Potencijalnu opasnost za šumske ekosisteme predstavljaju epidemije bolesti i štetočina, koje su posebno izražene u poslednjih nekoliko decenija zbog povećanja antropogenih pritisaka i neodgovarajućih uzgojnih mjera. Povećanje broja potencijalnih vrsta štetnih insekata prouzrokovalo je značajne ekonomske gubitke i gomilanje zapaljivih materijala (mrtve biomase) u šumama, posebno četinarskim. Zbog toga je važno poboljšati monitoring poremećaja sistema izazvanog biotskim uzročnicima i obezbijediti adekvatnu sanitaciju (periodično uklanjanje zaraženih stabala) i opšti pregled. Još jedna značajna prijetnja šumskim ekosistemima su šumski požari, kao i povećani rizik od šumskih požara zbog povećanja temperature, posebno u ljetnjim mjesecima, što zahtijeva preventivne mjere za povećanje kapaciteta za zaštitu šuma od požara.

3.3 Životna sredina i upravljanje zemljištem

Raznovrsnost geološke podloge, regiona, klime i zemljišta, kao i veoma dobra pozicija Crne Gore na Balkanu i Mediteranu stvorili su idealne uslove za pojavu biodiverziteta sa veoma visokim vrijednostima, koji stavljaju Crnu Goru u tzv. "Hot-Spot" oblast evropskog i svjetskog značaja. Indeks broja vrsta po jedinici površine u Crnoj Gori je 0,837, što je najveće zabilježen u svim evropskim zemljama⁸.

U cilju utvrđivanja i odražavanja pritiska na biodiverzitet, Crna Gora je u 2010. godini usvojila Nacionalnu strategiju biodiverziteta i Akcioni plan za period 2010-2015.

Kao što je prikazano u Strategiji i Akcionom planu, antropogene aktivnosti koje se svakodnevno sprovode imaju različite efekte na životnu sredinu. Korišćenje prostora i njegovo modifikovanje za potrebe stanovništva, pored uticaja na prirodnu ravnotežu, djeluju i na ljudsko zdravlje. Da bi se ovi uticaji mogli procijeniti i njihove posledice predvidjeti, moraju se izdvojiti i identifikovati sektori koji vrše konstantan pritisak na životnu sredinu. Neki od ovih sektora, kao što su energetika, saobraćaj i industrija, vrše direktan pritisak na prirodu, dok drugi, kao što su poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo, su u drugačijoj poziciji, jer direktno zavise od stanja životne sredine.

Turizam i građevinarstvo su prepoznati kao glavni uzročnici smanjenja biodiverziteta u Crnoj Gori. Činjenica je da poljoprivreda nije glavni zagađivač, ali su potrebne dalje aktivnosti kako bi se spriječili negativni efekti⁹.

Isto tako, identifikovan je pritisak poljoprivrede na degradaciju zemljišta s prijedlogom mjera za implementaciju¹⁰.

Glavni pritisci koji su određeni odnose se na urbanizaciju u nekim područjima i promjene u korišćenju zemljišta (iz poljoprivrednog u građevinsko zemljište), eroziju u određenim područjima (neka takođe uključuju poljoprivredna područja), neadekvatnu upotrebu pesticida koji mogu dovesti do zagađenja vode. Nizak nivo svijesti o važnosti biodiverziteta takođe predstavlja pritisak na biodiverzitet.

Iako postoji nedostatak raspoloživih podataka i praćenje biološke raznovrsnosti se ne sprovodi u punoj mjeri, Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja do sada je podržavalo poljoprivredne proizvođače kroz nekoliko mjera, u cilju smanjenja pritiska poljoprivrede na životnu sredinu.

Važna podrška je obezbijedena kroz sprovođenje Projekta institucionalnog razvoja i jačanja poljoprivrede u Crnoj Gori (MIDAS projekat). Ovaj projekat je uključivao i komponentu finansiranu od strane Globalnog Fonda za zaštitu životne sredine (GEF). Kroz MIDAS projekat realizovano je 5 javnih poziva. Tri od njih (pozivi 1., 2. i 5.) podržali su investicije u upravljanje stajnjakom i sprečavanje erozije, koje su imale za cilj smanjenje rizika od zagađenja nitratima površinskih i podzemnih voda, smanjenje erozije zemljišta podizanjem i održavanjem terasa, očuvanje i unapređenje poljoprivrednog pejzaža, kao i ispunjenje nacionalnih standarda u ovim oblastima.

Nekoliko mjera se sprovodi kroz Agrobudžet u cilju smanjenja pritiska i eksploatacije dostupnih prirodnih resursa na održiv način, kao što su:

⁸ Prvi izvještaj o implementaciji Nacionalne Strategije biodiverziteta sa Akcionim planom, Novembar 2011,

⁹ Peti nacionalni izvještaj Crne Gore prema UN konvenciji o biološkoj raznolikosti, Mart 2014,

¹⁰ Akcioni plan za borbu protiv degradacije zemljišta i ublažavanje posledica od suše.

- Podrška organskoj proizvodnji (smanjenje negativnih uticaja poljoprivrede na životnu sredinu, očuvanje biodiverziteta, povećanje kvaliteta poljoprivrednih proizvoda i doprinos afirmaciji Crne Gore kao ekološke države);
- Podrška za korišćenje planinskih pašnjaka (očuvanje i racionalno korišćenje prirodnih resursa, održivo upravljanje poljoprivrednim zemljištem, zaštita životne sredine, očuvanje biodiverziteta, održavanje kulturnog i prirodnog nasleđa, sprečavanje pretvaranja poljoprivrednog zemljišta u šumsko zemljište); i
- Podrška za očuvanje autohtonih genetičkih resursa u poljoprivredi (očuvanje i održivo korišćenje ugroženih autohtonih i lokalnih rasa stoke, biljnih vrsta koje su ugrožene genetskom erozijom, kao i doprinos očuvanju ukupnog biodiverziteta.

U 2013. godini Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja je usvojilo Kodeks dobre poljoprivredne prakse (GAP), koji podrazumeva proizvodnju hrane na način koji uzima u obzir očuvanje životne sredine. Njegove preporuke će omogućiti crnogorskim poljoprivrednim proizvođačima da zaštite poljoprivredno zemljište u Crnoj Gori, održe rijeke, jezera i pitke vode čistima i zdravima, izbegavajući zagađivanje nitratima, da zaštite zdravlje i dobrobit životinja, štiteći time Crnu Goru od ozbiljnih bolesti koje bi mogle ugroziti egzistenciju poljoprivrednika, da bezbjedno koriste pesticide, kako bi zaštitili sebe i životnu sredinu. Primjena Kodeksa dobre poljoprivredne prakse pruža odgovore svim pitanjima navedenim kao pritisci u Akcionom planu za borbu protiv degradacije zemljišta i ublažavanje posljedica suše u Crnoj Gori. Kako bi se odgovorilo na pritiske, MPRR je sprovodilo javnu kampanju o promovisanju GAP –a. Prezentacije su održane u opštinama: Ulcinj, Podgorica, Kolašin, Berane, Bijelo Polje, Nikšić i Pljevlja. Savjetodavne službe su učestvovala u prezentaciji jer su uključene u implementaciju. Pored predstavnika institucija, odziv poljoprivrednih proizvođača u Crnoj Gori na ovim promocijama je bio značajan. Promocija je služila bližem upoznavanju sa preporukama GAP-a, kao i da se poljoprivrednici pripreme za buduće potrebe i zahtjeve koje će morati ispuniti u pogledu zaštite životne sredine, zdravlja i dobrobiti ljudi i životinja, a u cilju poštovanja pravila i korišćenja različitih oblika podrške iz nacionalnih i međunarodnih programa podrške.

Nacionalni akcioni plan, koji je planiran da se usvoji do kraja 2016. godine, ima za cilj da pokaže kako će se osigurati implementacija opštih principa integrisanog upravljanja štetočinama.

U principu, povećanje poljoprivredne proizvodnje i prerade hrane, intenziviranje poljoprivredne proizvodnje i diverzifikacija i razvoj ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima može dovesti do dodatnih pritisaka i negativnih uticaja na prirodu i životnu sredinu.

IPARD II program i njegova implementacija će imati pozitivan uticaj u smanjenju pritiska na životnu sredinu. Sprovođenje i usklađenost sa nacionalnim minimalnim standardima i standardima EU će imati veoma značajan pozitivan uticaj, a očekuje se da će se ukupno stanje životne sredine poboljšati, što će imati indirektan pozitivan uticaj na prirodu, biodiverzitet i pejzaž. Kroz odabrane mjere i investicije u Programu su prepoznati navedeni pritisci. Isto tako, pritisci će se prepoznati sa korišćenjem nacionalnih sredstava kroz mjere Agrobudžeta.

Direktan pozitivan uticaj na zemljište, vodu, vazduh i klimu može se očekivati kroz izgradnju i /ili rekonstrukciju kapaciteta za skladištenje stajnjaka, uključujući opremu za njegovo rukovanje i upotrebu, i kroz primjenu dobre poljoprivredne prakse i zaštite životne sredine. Investicije u podzide, ograde i sl. mogu pozitivno uticati na gore navedene pritiske.

Tu će biti direktan pozitivan uticaj na vodu kroz izgradnju i/ili rekonstrukciju objekata za prečišćavanje otpadnih voda, prečišćavanje vode i korišćenja otpadnih proizvoda i investicije u modernizaciju i izgradnju objekata za preradu hrane i klanica.

Sve u svemu, IPARD II program će zajedno sa nacionalnim fondovima i drugim programima imati vrlo pozitivan uticaj na životnu sredinu.

Biodiverzitet

Po bogatstvu vrsta flore i faune i raznovrsnosti ekosistema Crna Gora spada među vodeće zemlje Evrope. Na osnovu raspoloživih podataka, ustanovljeno je da je od ukupno oko 3.250 vrsta vaskularne flore, oko 20% ugroženo.

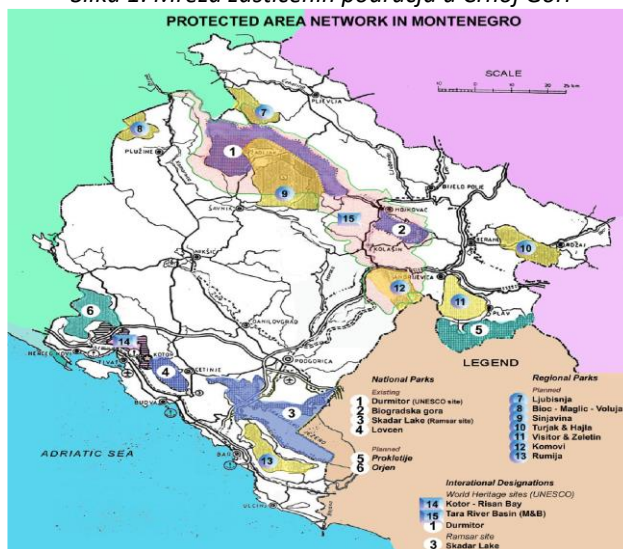
Posebnu vrijednost biodiverziteta čine endemične i reliktnne vrste i ekosistemi koji su u svom rasprostranjenju ograničeni samo na teritoriju Crne Gore ili njihovi areali neznatno zalaze u teritorije susjednih država. Od ukupno 526 evropskih vrsta ptica, 297 (ili 57 %) se redovno može naći u Crnoj Gori. Veliki doprinos visokom stepenu biodiverziteta daju slatkovodni i morski ekosistemi.

Raznovrsnost geologije, pejzaža, tipova klime i tla Crne Gore, kao i njen položaj na Balkanskom poluostrvu i Jadranskom moru, stvorili su uslove za razvoj veoma bogate biološke raznovrsnosti, čineći Crnu Goru jednom od "vrućih tačaka" biološke raznovrsnosti u Evropi i svijetu. Postoje dva glavna biogeografska regiona u Crnoj Gori: mediteranski i alpski, sa veoma različitim tipovima ekosistema i staništima na veoma malom prostoru.

Zaštićena područja

Veliki broj prirodnih bogatstava Crne Gore stavljen je pod zaštitu. Nacionalna mreža zaštićenih oblasti trenutno obuhvata 124.964,24 ha, ili oko 9% teritorije Crne Gore, od čega najveći udio (101.900 ha ili 7,37%) čini pet nacionalnih parkova: Durmitor, Skadarsko jezero, Lovćen, Biogradska gora i novouspostavljeni - Prokletije. Preostali dio čini 40 zaštićenih oblasti u okviru sljedećih kategorija: spomenici prirode; područja posebnih prirodnih odlika; i (opšti i posebni) rezervati¹¹.

Slika 1: Mreža zaštićenih područja u Crnoj Gori

Izvor: Rezultati inicijalne evaluacije o Upravljanju zaštićenim područjima u CG koristeći RAPPAM metodologiju; Porej, D. & Stanišić, N.

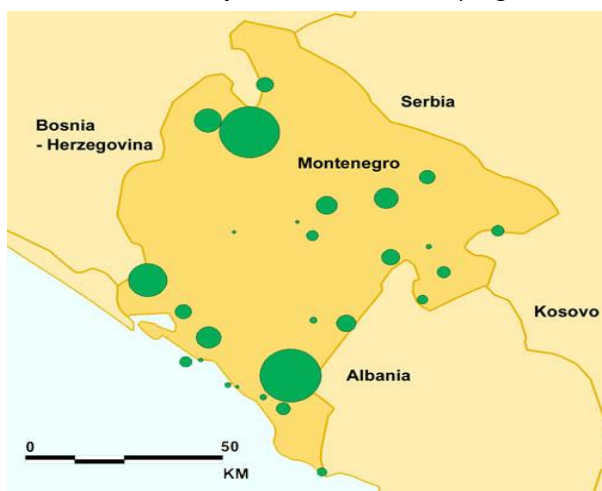
¹¹Vidi Peti nacionalni izvještaj Crne Gore o konvenciji o biološkom diverzitetu, mart 2014.

Prema podacima iz Petog nacionalnog izvještaja Crne Gore o konvenciji o biološkom diverzitetu iz 2014. godine, ukupna površina u Crnoj Gori stavljena pod zaštitu – nacionalnu (124.964,24 ha) što čini 9,04% teritorije države i međunarodnu (143.594 ha) što predstavlja 10,39% teritorije države.

Crna Gora ima 27 važnih biljnih staništa, koja zauzimaju 708.606 ha. Postoji dobra veza između crnogorske mreže biljnih staništa i Emerald mreže (prepoznatih Bernskom konvencijom) a 11 biljnih staništa je zaštićeno u potpunosti ili djelimično. To, međutim, ostavlja skoro 60% crnogorskih biljnih staništa nezaštićenim.

Većina važnih biljnih staništa u Crnoj Gori su, dijelom u državnom vlasništvu, a dijelom u privatnom vlasništvu. Turizam i rekreacija su dominantni korisnici zemljišta na 81% staništa, što s jedne strane predstavlja prijetnju koja je uslovljena razvojem turizma. Ovo je poseban problem na primorju. Šumarstvo i kombinovana poljoprivreda zauzimaju skoro polovinu crnogorskih važnih biljnih staništa, samoniklo divlje bilje zauzima jednu trećinu, dok je jedna trećina staništa ugrožena rašumljavanjem šuma i spaljivanjem vegetacije.

Slika 2: Važna biljna staništa u CG-IPA program

Izvor: Važna biljna staništa u CG-IPA program

Aktivnosti na uspostavljanju ekološke mreže Natura 2000 u Crnoj Gori su počele u 2009. godini, kroz saradnju sa WWF. Projekat pod nazivom "Crna Gora i Natura 2000: Jačanje kapaciteta Vlade i civilnog sektora prilagođavanju EU akciju o zaštiti prirode" je bio fokusiran na EU Habitat direktivu i završen je u junu 2012. godine. Spisak Natura 2000 vrsta i staništa prisutnih u Crnoj Gori je pripremljen korišćenjem prethodnog znanja iz projekta Emerald mreže, ali ažuriran i modifikovan sa zahtjevima iz Aneksa EU direktive o staništima. Nakon toga, referentna lista Nacrt relevantnih izvora informacija u vezi vrste i staništa navedene u aneksima je i pripremljena. Sledeći to, popis vrsta i staništa izvršen je u centralnu bazu podataka (GIS) u Zavodu za zaštitu prirode. U međuvremenu, nacrt verzija kataloga Natura 2000 staništa, koje postoje u Crnoj Gori, je pripremljen i koristi se za prvi popisni terenski trening prethodno identifikovanih staništa Natura 2000 u Crnoj Gori. Uprkos preuzetim aktivnostima, rezultati su još uvijek rasuti i postoji potreba za sistematskim rukovanjem podacima.

U područjima Natura 2000 uzgoj životinja i poljoprivrednih aktivnosti, posebno agro-ekoloških mjera (organske poljoprivrede i održivog korištenja planinskih pašnjaka) će poboljšati to područje.

Opstanak ovih područja u velikoj mjeri zavisi od nastavka njihove upotrebe, ali brzo nestaju zbog promjena u poljoprivrednim praksama i depopulaciji ovih područja. Stoga, ove mjere podrške mogu doprinijeti njihovom poboljšanju.

Ministarstvo održivog razvoja i turizma je nedavno počelo sa realizacijom projekta "Jačanje sistema zaštite životne sredine u Crnoj Gori". Ciljevi ovog projekta su: priprema orijentacione Nacionalne strategije životne sredine, strateški dokument potreban za planiranje daljeg približavanja crnogorskog zakonodavstva pravnim tekovinama EU za životnu sredinu, i preduzimanje svih potrebnih aktivnosti na polaganju temelja, uključujući i opsežno mapiranje na terenu i prikupljanje podataka, za buduću mrežu Natura 2000 u Crnoj Gori, u punoj saglasnosti sa zahtjevima EU o pticama i staništima.

Slika 3: Karta Emerald područja u CG

Izvor: <http://natura2000infocentar.wordpress.com/>

U Crnoj Gori se sprovodi monitoring biodiverziteta. Rezultat monitoringa programa biodiverziteta u Crnoj Gori je potvrdio procjene, koje su se prethodno nalazile u naučnoj literaturi, o ugroženosti mnogih komponenti biodiverziteta. Uzroci prijetnji biodiverzitetu moraju u budućnosti biti pažljivo analizirani kako bi bilo moguće predložiti mjere za poboljšanje stanja biodiverziteta, kroz njihovu integraciju u sektorskim planovima i strategijama.

Genetički resursi u poljoprivredi

Prema Nacionalnoj strategiji biodiverziteta Crna Gora, iako mala po površini, karakteriše se veoma velikom raznolikošću agroekoloških uslova, pa samim tim i velikom raznolikošću uzgajanih biljnih vrsta. Na sakupljanju, kolekcionisanju i istraživanju biljnih genetičkih resursa u oblasti poljoprivrede u Crnoj Gori radi Biotehnički fakultet koji ima bogatu kolekciju domaćih, odomaćenih i introdukovanih sorti vinove loze na Balkanu (408 genotip-sorti). Takođe, Biotehnički fakultet na različitim lokalitetima prati 8 voćnih vrsta sa oko 35 aksešena. Do sada je urađena inventarizacija na nekoliko lokaliteta i napravljena biljna zbirka. Centar za subtropsko voće u Baru prati različite varijetete smokve i nara.

Tokom više od 20 godina Biotehnički fakultet je formirao kolekciju od 200 gajenih i samoniklih vrsta pšenice. Značajan dio su autohtone populacije iz Crne Gore (113 uzoraka), 47 uzoraka je prikupljeno u drugim oblastima bivše Jugoslavije, dok je iz Italije dobijeno 40 uzoraka.

Nažalost zbog neredovne regeneracije 20 aksešena je izgubljeno tako da kolekcija sada broji 180 njih. Pored pšenice, istovremeno je sakupljeno 68 lokalnih populacija kukuruza, 5 raži, 10 ječma, 5 ova i 6 heljde. Do sada je kolekcionisano 52 genotipa krompira, 2 aksešena duvana, 11 uzoraka samoniklih populacija pelina i 13 vrsta odnosno 45 uzoraka povrća. Od krmnog bilja do sada je kolekcionisano 7 genotipa Medicago sp., 23 samonikle populacije crvene djeteline i 11 populacija ježevice, a aktivnosti će se širiti i na ostale krmne vrste.

Crna Gora, na svom relativno malom prostoru, ima značajan broj populacija gotovo svih vrsta stoke koje se gaje na prostorima Balkana. Sve te populacije su po svojim bitnim genetskim i fenotipskim osobinama vrlo specifične ali i brojčano male. Nekih već ima tako malo da postoji realna opasnost da potpuno nestanu. Među njima je *buša*, rasa goveda malog okvira, prilagođena surovim uslovima držanja.

Najveći diverzitet autohtonih rasa je zastupljen u ovčarstvu, gdje dominiraju rase koje pripadaju skupini pramenki, i to: *zetska žuja* koja je dobro adaptirana na gajenje u aridnim područjima, *bardoka* koja se uzgaja u područjima uz granicu sa Kosovom i Albanijom, *pivska* ili *jezero-pivska ovca* koja se uzgaja u široj oblasti Durmitora i Sinjajevine, *ljaba* koja se izvorno uzgaja u oblasti Ulcinja, Krajine, Bara i Malesije i *sora* koje se uzgajaju na sjevero-istoku Crne Gore.

Domaća *balkanska koza* u Crnoj Gori se dominantno gaji u južnom i centralnom rejonu, prevashodno u rejonu krša, gdje su manje povoljni uslovi za gajenje drugih preživara. Varijetet crvene boje kostreti smatra se autentičnim predstavnikom ove rase u Crnoj Gori.

Domaći *brdski konj* se uglavnom zadržao u brdsko-planinskom području centralnog i sjevernog dijela Crne Gore, dok se magarci, iako u malom broju, mogu naći na jugu Crne Gore, mada se njihove populacije drastično smanjuju.

Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja sprovodi mjeru podrške kroz Agrobudžet za zaštitu autohtonih genetičkih resursa u poljoprivredi.

Zemljište

Zemljište predstavlja jedan od najvažnijih prirodnih resursa. Preovlađuju zemljišta skromne plodnosti, kisjele reakcije, lakšeg mehaničkog sastava, često skeletna i plitka, što ima za posledicu niski apsorptivni kompleks, a samim tim i malu retencionu sposobnost za vlagu i hranljive materije. Najkvalitetnija zemljišta nalaze se u riječnim dolinama, kraškim poljima i platoima.

Uglavnom, a u skladu sa Akcionim programom za sprječavanje degradacije zemljišta i ublažavanje posledica suša za 2014. godinu cjelokupna teritorije Crne Gore je klasifikovana u 5 klasa plodnosti:

1. Visoka plodnost	(1,5%)
2. Srednja plodnost	(4,3%)
3. Ograničena plodnost	(25,3%)
4. Niska plodnost	(46,2%) i
5. Neplodna zemljišta	(22,7%)

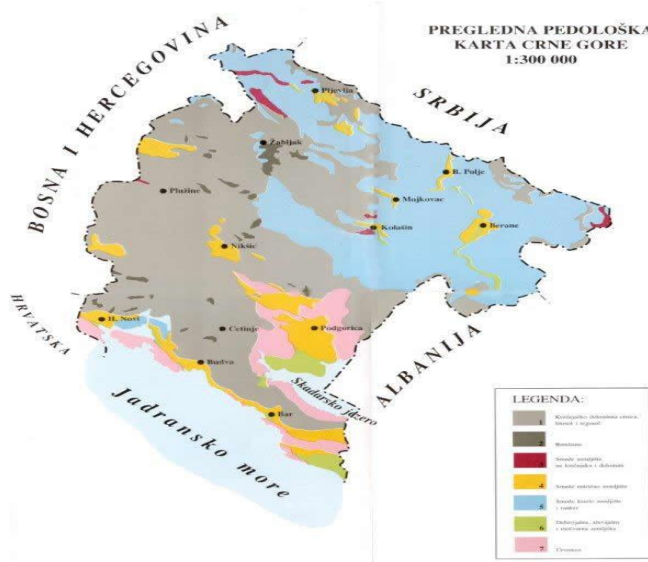
Oko 6% od ukupnog zemljišta u Crnoj Gori ima visoku i srednju plodnost, dok je preko 90% zemljišta sa ograničenom ili niskom plodnošću.

Sumirajući rezultate kontrole plodnosti zemljišta: oko 3.000 uzoraka za period 2004 – 2010. godina, uočavaju se sljedeći problemi: trend naglog povećanja sadržaja fosfora, kalijuma u zemljištima kod proizvodnje povrća u zaštićenom prostoru i u manjoj mjeri na otvorenom polju; nizak sadržaj biogenih mikro-elemenata u uslovima pojačane karbonatnosti na pjeskovitim i skeletnim zemljištima; sadržaj organske materije u prosjeku nije se smanjivao, u prosjeku varira od 2,8% do 3,8%. 95% ukupne teritorije Crne Gore su prirodno kisela zemljišta.

Podaci monitoringa Centra za ekotoksikološka istraživanja, na ciljano odabranim lokacijama, ukazuju da je stanje zemljišta u pogledu sadržaja opasnih i štetnih materija dobro. Povećana koncentracija toksikanata (neorganskih i organskih) uglavnom je rezultat neadekvatnog odlaganja komunalnog i industrijskog otpada ili emisije izduvnih gasova u blizini većih saobraćajnica.

Prema izvještaju Agencije za zaštitu životne sredine o stanju životne sredine u Crnoj Gori za 2013. fizičko-hemijskim analizama na triazin, ditiokarbamate, karbamate, hlороfenokse i organohlorin pesticida, uzorci poljoprivrednog zemljišta se smatraju kao mogući zagađivači zemljišta uzrokovani neodgovarajućom upotrebom pesticida. Ni u jednom od analiziranih uzoraka prisustvo pomenute grupe hemikalija ne prelazi granice detekcije za ovu vrstu uzorka.

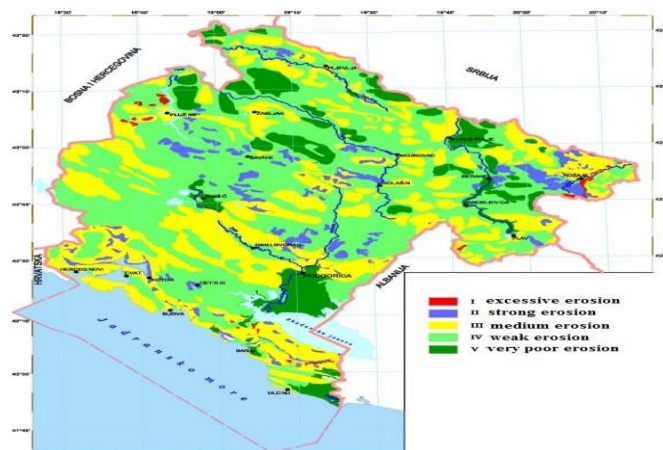
Slika 4: Mapa zemljišta Crne Gore

Izvor: Prostorni plan Crne Gore do 2020

Karakteristike crnogorskog reljefa su takve da dominiraju nagibi terena iznad 10° (65%), dok nagibi između 5-10° čine 28%. Svega 7% teritorije ima nagib manji od 5° gdje je moguće intenzivno korišćenje zemljišnih površina u poljoprivredi bez značajnijih posljedica erozionih procesa, dok su na dijelu velikih nagiba livade i pašnjaci, koji se ekstenzivno koriste i gdje opasnost od erozije nije prisutna u velikoj mjeri.

Slika 5: Postojeći nivo erozije u Crnoj Gori

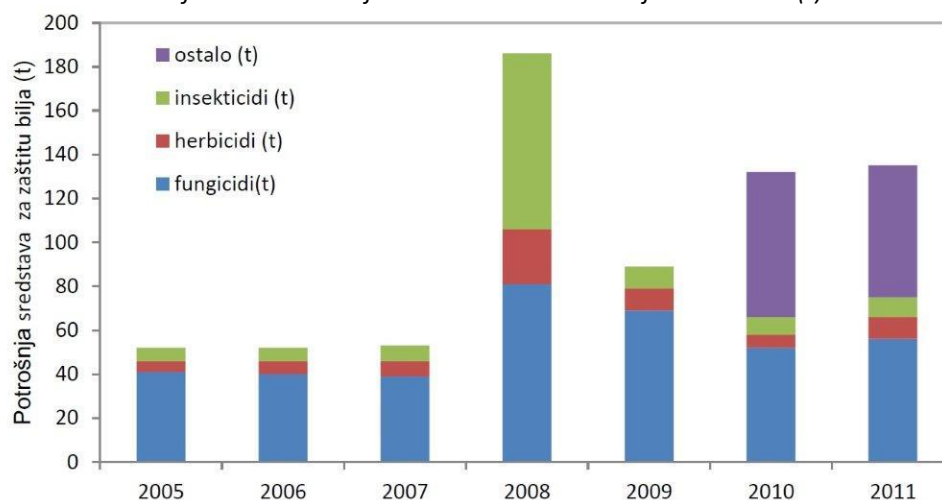

Izvor: Prostorni plan Crne Gore do 2020

Erozionim procesima napadnuto je 300 registrovanih bujičnih slivova, gdje količina transportovanog nanosa iznosi preko 2 miliona m³ godišnje. Za posljedicu izražene su pojave goleti, značajne su površine kamenjara, bitno se remete hidrološke prilike te nastaju poplave. Procesima erozije i devastacije biljnog pokrivača nastali su gubici zemljišta, ne samo u pogledu fizičkog nastanka površine, nego i hranljivih sastojaka, odnosno plodnosti zemljišta koja je njegovo najvažnije svojstvo.

Na sledećem grafikonu možemo vidjeti nivo korišćenja sredstava za zaštitu bilja u Crnoj Gori, u periodu 2005-2011. godine.

Grafikon 6: Korišćenje sredstava za zaštitu bilja 2005-2011 (t)

Izvor: Agencija za zaštitu životne sredine

Putem fizičkih i hemijskih analiza uzoraka zemljišta na ostatke pesticida određuje se moguće zagađenje zemljišta prouzrokovano neadekvatnom primjenom pesticida. Ni u jednom od analiziranih uzoraka nije ustanovljeno prekoračenje dozvoljene količine pesticide.

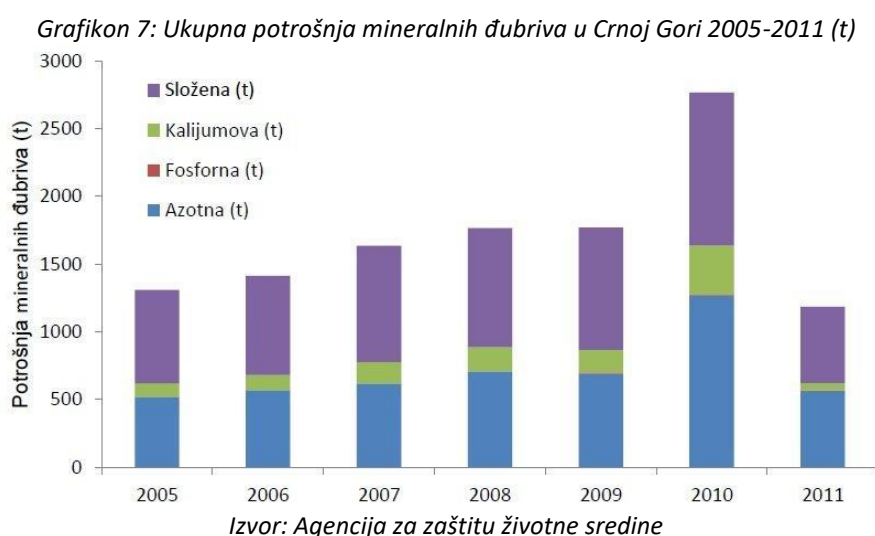
Upotreba pesticida u Crnoj Gori je relativno stabilna, i koristi se samo na obradivom zemljištu i poljoprivrednim usjevima (5,6 % od ukupnog korišćenog poljoprivrednog zemljišta). Jedini izuzetak je 2008. godina kada se upotreba pesticida utrostručila. Razlog za to je pojava štetnog organizma, gundelja (*Melontha Melolontha L.*). Jedna od službenih mjera za borbu protiv ove epidemije je bio uključivanje zemljišnih insekticida, zbog velikog oštećenja izazvanog štetnim organizmom. Insekticidi su korišćeni po svim propisanim pravilima u skladu sa dobrom poljoprivrednom praksom za upotrebu pesticida.

Podaci o upotrebi proizvoda za zaštitu bilja za 2010. i 2011. godinu pokazuju nagli porast drugih proizvoda. To je zbog preventivnih mjera koje se odnose na svinjsku kugu (korišćenje dezinficijenta).

U 2014. Crna Gora je donijela izmjene i dopune postojećeg Zakona o sredstvima za zaštitu bilja. Kroz ove izmjene i dopune, Direktiva EU 2009/128/EC, o održivom korišćenju pesticida, prenijeta je u nacionalno zakonodavstvo.

Slijedeći promjene u zakonodavstvu Evropske unije, Crna Gora sprovodi niz aktivnosti kao što su organizovanje obuka za administraciju i upravljanje Fitosanitarne Uprave i objavljivanje brošure o održivom korišćenju pesticida.

Sledeći grafikon prikazuje ukupnu potrošnju mineralnih đubriva u Crnoj Gori u periodu 2005-2011. Vidljiv je opadajući trend korišćenja mineralnih đubriva.

Navodnjavanje

Samo 5,65 % poljoprivrednog zemljišta u Crnoj Gori se koristi za biljnu proizvodnju (voće, povrće, usjevi i vinogradi). Trenutno, ukupna površina koja se navodnjava iznosi 2.364 ha, i uglavnom se odnosi na vinograde koji se nalaze oko Podgorice, uglavnom u oblasti Ćemovskog polja. Druge oblasti uključuju dolinu Zetsko-Bjelopavličke ravnice i Nikšićkog polja. Dalje investicije su potrebne kako bi se povećale površine pod sistemima za navodnjavanje u Crnoj Gori u cilju navodnjavanja dodatnih kultura (većinom vinogradi, voće i povrće).

Zasadi se nalaze u mjestima koja imaju izobilje podzemnih ili površinskih voda. Imajući u vidu ograničenu površinu zemljišta za korišćenje za biljnu proizvodnju i raspoloživu vodu za navodnjavanje, namjera je da se povećaju područja sa sistemima za navodnjavanje. Primjenom ovih sistema, osigurano je racionalno korišćenje vode za navodnjavanje. Da bi se izbjegla oskudica vode, gazdinstva moraju da dobiju dozvolu ili koncesiju za korišćenje vode u zavisnosti od svakodnevnih potreba.

Tabela 12: Navodnjavanje

	2008	2009	2010	2011	2012
Iskorišćenje količine vode, hilj. metara kubnih:	1.676	1.722	1.703	1.721	1.971
<i>Iz podzemnih voda</i>	1.633	1.645	1.641	1.662	1.910
<i>Iz površinskih voda</i>	43	77	62	59	61
Potrošene količine vode, hilj. m ³	1.513	1.558	1.539	1.557	1.599
Ukupno navodnjavanje površine, ha	2.211	2.414	2.412	2.445	2.364
Površinskim načinom	2	4	4	4	3
Vještačkom kišom	805	905	904	793	616
Kap po kap	1.404	1.505	1.504	1.648	1.745
Oranice i bašte	7	10	9	31	35
Voćnjaci	94	103	102	113	98
Vinogradi	2.110	2.301	2.301	2.301	2.231
Crpni agregati	25	30	30	41	39
Cjevovodi, km	210	223	223	252	252
Glavni	102	112	112	138	138
Razvodni	108	111	111	114	114

Izvor: MONSTAT 2013

Obnovljivi izvori energije

Proizvodnja energije iz obnovljivih izvora u Crnoj Gori, pored sektora proizvodnje iz hidrocentrala, još nije razvijena. Međutim, obnovljivi izvori energije su uvršteni kao prioritetan sektor u Strategiji razvoja energetike do 2030. godine, koju je Vlada Crne Gore usvojila u julu 2014. godine. Crna Gora je usvojila Akcioni plan za upotrebu energije iz obnovljivih izvora za 2020 (u decembru 2014) i preuzela obavezu ispunjenja nacionalnog cilja za 2020 na nivou od 33% od ukupne potrošnje energije u Crnoj Gori.

Potencijali za korišćenje obnovljivih izvora energije su veoma bitni u svim sektorima potrošnje, uključujući i sektor poljoprivrede. Za ovaj sektor od posebne je važnosti mogućnost pretvaranja biomase u električnu energiju ili preradu komercijalno pogodnih oblika (peleta, briketa, drva, uglja, itd.). Takođe, postoji mogućnost dobijanja energetskog procesa aerobnog raspadanja organskih materija (skladištenje stajskog đubriva, varenje stajnjaka). Nedovoljna proizvodnja đubriva na malim gazdinstvima ograničava proizvodnju biogasa za preradu. Povećanje stočarske proizvodnje i proširenje gazdinstva bi stvorili mogućnosti za proizvodnju ove vrste energije, koja može biti korišćena za proizvodnju električne energije.

Solarna energija: Potencijal je veoma značajan i može se uporediti sa onim u Grčkoj i Italiji; primorska i središnja područja su najatraktivnija za iskorišćavanje solarne energije zbog velikog broja sunčanih časova, 2.000–2.500 časova godišnje, što predstavljeno kroz energiju iznosi oko 1.600 kWh/m² godišnje.

Biomasa: Procijenjeni prirast drveta kreće se između 850.000 i 1.060.000 m³/godišnje, što predstavlja dobar potencijal za upotrebu biomase za proizvodnju energije. U tom slučaju, vlasnici šuma treba da osiguraju da postoji dovoljna količina otpada koja je ostavljena u šumi za potrebe prirodnog đubrenja, i treba da se bave drugim pitanjima koja se odnose na održavanje i upravljanje šumama. Potencijal obnovljive energije biomase se zasniva na šumarstvu, otpacima od drveta i poljoprivredi.

Energija vjetra: Postoji dobar potencijal za korišćenje energije vjetra na gazdinstvu, naročito u planinskim područjima.

Voda

Sa ukupnim protokom od 604 m³/s i prosječnim oticajem od 44 litara/s/km², zapreminski izraženo oko 19,5 km³/god., Crna Gora spada u 4% svjetske teritorije sa najvećim prosječnim oticajem.

Administrativno upravljanje nad vodama i vodnim resursima ima Uprava za vode, koja je pod nadležnošću Ministarstva poljoprivrede i ruralnog razvoja. Inspekcijski nadzor u sprovođenju važećeg Zakona o vodama ima Uprava za inspekcijske poslove, preko glavnog vodoprivrednog inspektora. Inspekciju kvaliteta vrši glavni inspektor za zaštitu životne sredine, a sanitarnu inspekciju vrši glavni sanitarni inspektor. U skladu sa važećim Zakonom o vodama, sistematsko ispitivanje kvaliteta voda, vrši Hidrometeorološki zavod Crne Gore (HMZCG) koji je nadležan za hidrometeorološke aktivnosti i izradu godišnjeg izvještaja o stanju i promjenama kvaliteta voda. Važećim Zakonom o vodama su definisane procedure i postupci u slučaju vanrednih situacija zagađenja voda, akcidenata i hazarda.

Zahvatanje i korišćenje površinskih i podzemnih voda, za navodnjavanje poljoprivrednog ili drugog zemljišta ostvaruje se pod uslovima određenim vodnom dozvolom. Vlasnici, odnosno korisnici objekata i sistema za navodnjavanje dužni su da snose srazmjerne troškove njihovog upravljanja i održavanja. Predmet koncesije na javnom vodnom dobru može biti zahvatanje voda za navodnjavanje poljoprivrednog zemljišta u količini većoj od 175 m³/na dan. Svako zahvatanje voda za navodnjavanje poljoprivrednog zemljišta u količini manjoj od 175 m³/na dan je predmet dozvole lokalne samouprave.

Kada je u pitanju implementacija Okvirne direktive za vode (ODV) do sada su sprovedene sledeće aktivnosti: identifikacija bazena riječnih slivova i određivanje nadležnosti sprovođenja.

U okviru procesa implementacije Nitratne direktive sprovedene aktivnosti uključuju usvajanje Koda dobre poljoprivredne prakse i postavljanja ograničenja za korišćenje đubriva.

Sistematsko ispitivanje kvantiteta i kvaliteta površinskih i podzemnih voda vrši se na osnovu programa usvojenih od strane Ministarstva poljoprivrede i ruralnog razvoja i sprovodi Hidrometeorološki zavod u skladu sa članom 30. važećeg Zakona o vodama. Podaci programa mrežnih stanica uključuje 13 sliva sa 66 mjernih profila, 3 jezera sa 11 mjernih profila, priobalja na 19 mjernih profila i podzemnih voda Zetske ravnice u 8 sela.

Na osnovu redukovanog programa ispitivanja voda u Crnoj Gori, veoma je teško zaključiti o opštem stanju njihovog kvaliteta. Dakle, na osnovu praćenih parametara trenutno stanje je nekompletno. Pored pokazatelja koji ukazuju na pojedinačno odstupanje u odnosu na upoređene klase A1, A2 i A3, može se konstatovati da su vode u Crnoj Gori dobrog kvaliteta. Jedino u okolini Podgorice (lokacija Vranj) je primjećen povećan sadržaj nitrata, zbog korišćenja mineralnih đubriva. Međutim, na osnovu rezultata ispitivanja kvaliteta površinskih i podzemnih voda može se zaključiti da su izmjerene vrijednosti nitrata u granicama dozvoljenih.

Klimatske promjene i kvalitet vazduha

Crna Gora je ratifikovala Okvirnu konvenciju Ujedinjenih nacija o klimatskim promjenama (UNFCCC) sukcesijom 2006. godine postavši tako članica Konvencije kao ne-Aneks 1 zemlja 27. januara 2007. godine. Kjoto protokol je ratifikovan 27. marta 2007. godine važećim Zakonom o ratifikaciji, a Crna Gora je postala njegova članica 2. septembra 2007. godine. Ratifikacijom UNFCCC-a i Kjoto protokola Crna Gora se pridružila zemljama koje dijele zabrinutost i igraju aktivnu ulogu u međunarodnim naporima za rješavanje problema klimatskih promjena.

Inventar gasova sa efektom staklene bašte Crne Gore sadrži pet sektora u skladu sa revidiranim IPCC priručnikom i to: energetika, industrijski procesi, poljoprivreda, otpad i promjena korišćenja zemljišta i šumarstva (LUCF). Za svaki sektor u inventaru su proračunate emisije glavnih gasova sa efektom staklene bašte: ugljendioksida (CO₂), metana (CH₄) i azotsuboksida (N₂O) iz izvora i uklanjanja putem ponora.

Glavni izvori emisionih gasova su termoelektrane i sagorijevanje goriva u industriji, ali i stočarstvo (emisije metana usljed unutrašnje fermentacije životinja doprinose 36% ukupnoj emisiji metana u atmosferu) i organski otpad (anaerobno razlaganje organskog otpada sa metanogenim bakterijama). Emisija metana (CH₄) i azotsuboksida (N₂O) su u Crnoj Gori uglavnom povezani sa poljoprivrednim sektorom usljed korišćenja stajskih i mineralnih đubriva sa visokim sadržajem azota (75% što odgovara 20,19 Gg), i sektorom otpada (18% tj. 4,97 Gg).

Poljoprivreda je jedan od najranjivijih sektora kada su u pitanju klimatske promjene, s obzirom da poljoprivredna proizvodnja direktno zavisi od klimatskih faktora, pa je zbog toga najveći izazov u prilagođavanju očekivanim efektima klimatskih promjena.

Crna Gora pripada jednom od regiona koji će trpjeti negativne posljedice klimatskih promjena po zdravlje stanovništva, ekonomski razvoj, dostupnost prirodnih izvora, proizvodnju hrane itd. U isto vrijeme, kao zemlja u razvoju, Crna Gora nema značajan udio u globalnom zagađenju atmosfere. Naprotiv, zahvaljujući relativno velikim šumskim područjima i pokrivenosti vegetacijom, Crna Gora doprinosi stabilizaciji sadržaja ugljen-dioksida u atmosferi.

Klimatske promjene mogu negativno uticati na plodnost zemljišta, zbog povećane osjetljivosti organske materije u zemljištu, ali i usljed povišenih temperatura postoji rizik od pojave ekstremnih suša, ali i većih količina padavina i pojave erozije tla.

Većina uticaja klimatskih promjena na poljoprivredu potiče od voda. Klimatske promjene mogu da dovedu do smanjenja godišnje količine vode koja je na raspolaganju za poljoprivredu u mnogim dijelovima, zbog očekivanog smanjenja ljetnjih kiša - naročito u južnim dijelovima Evrope.

Organska proizvodnja

Organska proizvodnja je cjelovit sistem upravljanja u poljoprivredi i proizvodnji hrane koji objedinjava najbolje prakse zaštite životne sredine, visok stepen biodiverziteta, očuvanje prirodnih resursa, primjenu visokih standarda dobrobiti životinja i proizvodne metode koje odgovaraju potrebama onih potrošača koji prednost daju proizvodima proizvedenim uz primjenu prirodnih supstanci i procesa. Prema tome, organska proizvodnja ima dvostruku ulogu u društvu, jer s jedne strane zadovoljava potražnju potrošača za organskim proizvodima, a s druge strane obezbjeđuje javna dobra koja doprinose zaštiti životne sredine i dobrobiti životinja. Pored toga, organska proizvodnja ima veliki značaj za razvoj ruralnih područja, jer daje šansu razvoju porodičnog gazdinstva i malih proizvođača, doprinosi povećanju dohotka na poljoprivrednim gazdinstima i iskorišćavanju potencijala u turizmu.

U decembru 2013. godine usvojen je novi Zakon o organskoj proizvodnji koji je još uvijek na snazi. Ovim zakonom uređuju se pitanja koja se odnose na opšte ciljeve i načela organske proizvodnje, pravila proizvodnje, proizvodnju na poljoprivrednom gazdinstvu, označavanje, sistem kontrole, inspekcijski nadzor i kaznene odredbe. Prilikom izrade teksta zakona korišćeni su sljedeći EU propisi: Regulative EU br. 834/2007, 889/2008 i 1235/2008. Na osnovu ovog važećeg Zakona u narednom periodu pristupiće se izradi podzakonskih akata, radi dalje harmonizacije sa EU zakonodavstvom.

Do sada je registrovano jedno pravno lice (2005. godina) pod nazivom "Monteorganica" koje je dobilo ovlaštenje za rad od Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede 2006. godine, dok je proces akreditacije prema standardima (MEST EN 45011:2004 i ISO/IEC 65:1996) kod Akreditacionog tijela Crne Gore u toku.

Nadzor nad primjenom važećeg Zakona o organskoj proizvodnji, kao i nadzor nad realizacijom programa podrške organskoj poljoprivredi vrše poljoprivredni inspektori.

Prema podacima Monteorganike u 2014. godini ukupno je registrovano 172 proizvođača, od čega je broj proizvođača koji su dobili sertifikat 26.

Tabela 13: Broj organskih i sertifikovanih proizvođača, oblast proizvodnje i kapaciteti (2014)

Ukupan broj organskih proizvođača	Broj sertifikovanih proizvođača	Oblast proizvodnje	Površina/grla
172	26	Biljna proizvodnja	408,65 ha
		Stočarstvo	972 grla
		Pčelarstvo	1.057 pčelinjih društava
		Živinarstvo	760 koka
		Površine sa kojih se sakuplja samoniklo bilje i šumski plodovi	143.400 ha
		Livade i pašnjaci	2.624,78 ha

Izvor: Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja, 2014

Pored nacionalnih mjera podrške, rastu interesovanja za organsku proizvodnju je doprinijela međunarodna podrška kroz dva programa koja su se realizovala u Crnoj Gori: Organska poljoprivreda u Crnoj Gori - Zajednička podrška malim proizvođačima u organskoj poljoprivredi (FAO) i Program razvoja organske poljoprivrede u Crnoj Gori (Vlada Danske - DANIDA). Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja je u saradnji sa Vladom Danske podržalo 53 investicije organskih proizvođača u vrijednosti od 1.721.442,79 EUR.

3.4 Ruralna ekonomija i kvalitet života, prihodi i obrazovanje

Daljim sagledavanjem trenutne situacije u Crnoj Gori postaje očigledno da prisutne i izražene regionalne nejednakosti u pogledu ukupnog ekonomskog razvoja predstavljaju problem. Indeks razvijenosti predstavlja prosjek pokazatelja ekonomske razvijenosti, strukturnih promjena i demografskog stanja na nivou jedne opštine. Indeks razvijenosti izračunava se na osnovu sljedećih pokazatelja:

- 1) stope nezaposlenosti,
- 2) dohotka po stanovniku,
- 3) prihoda budžeta (sopstvenih i zakonom ustupljenih) jedinice lokalne samouprave po stanovniku,
- 4) stope rasta stanovništva jedinice lokalne samouprave i
- 5) stope obrazovanja stanovništva jedinice lokalne samouprave.

Tabela 14: Stepen razvijenosti jedinica lokalne samouprave Crne Gore, prosjek za period 2010-2012

Opština	Indeks razvijenosti (Crna Gora = 100)	Stepen razvijenosti opštine	Grupe (prema % odstupanja od prosečne vrijednosti indeksa razvijenosti u Crnoj Gori)
Budva	331,73	1	Iznad 125%
Tivat	173,09	2	
Herceg Novi	160,17	3	
Kotor	143,21	4	
Podgorica	141,13	5	
Bar	133,86	6	
Plužine	131,30	7	
Danilovgrad	100,94	8	od 100% do 125%
Nikšić	95,03	9	Od 75% do 100%
Žabljak	77,51	10	
Ulcinj	75,44	11	
Cetinje	74,95	12	Od 50% do 75%
Pljevlja	70,74	13	
Kolašin	64,41	14	
Mojkovac	63,38	15	
Berane	60,08	16	
Šavnik	49,40	17	Od 30% do 50%
Rožaje	39,64	18	
Bijelo Polje	38,06	19	
Plav	38,00	20	
Andrijevica	37,92	21	

Izvor: Ministarstvo ekonomije, 2013

Među ključnim ciljevima u ruralnim sredinama su:

- povećanje i diverzifikacija dohotka i
- smanjenje nominalne i skrivene nezaposlenosti članova gazdinstava.

Aktivnosti koje treba preduzeti su:

- izgradnja lokalnih institucija;
- razvoj ruralnog finansijskog sektora,
- razvoj vanpoljoprivrednih aktivnosti,
- poljoprivredni razvoj,
- revitalizacija ruralne infrastrukture i sl.

U EU postoje uobičajeni i opšteprihvaćeni parametri na osnovu kojih se može napraviti lična procjena kvaliteta života, od kojih se mogu izdvojiti: zadovoljstvo zdravljem, energijom potrebnom za svakodnevni život, zadovoljstvo novčanim sredstvima i sl. Prema izvještaju Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) a na osnovu sprovedenih istraživanja, Crna Gora je na 51. mjestu na listi od 187 zemalja za 2013. godinu, što je najbolji rezultat među državama regiona. Prema tom izvještaju, Indeks ljudskog razvoja (HDI) Crne Gore iznosi 0,789, sa očekivanom starošću stanovništva od 74,8 godina i prosječnim trajanjem školovanja od 15,2 godine.

Infrastruktura

Dužina crnogorske putne mreže iznosi 6.352,8 km, od čega 931,9 km čine glavni putevi, 850,9 km regionalni putevi, dok su lokalni putevi oko 4.570 km. U okviru ukupne putne mreže državnih puteva postoji 312 mostova i 136 tunela, što je posljedica u saobraćajnom smislu, vrlo nepovoljnog reljefa.

Nedovoljno razvijena putna mreža u Crnoj Gori posljedica je limitirajućih faktora koji otežavaju ili ograničavaju funkcionalno povezivanje unutar Crne Gore, kao i njeno povezivanje sa neposrednim okruženjem. Naime, nepovoljna topografija i geološka struktura terena, planinski prevoji sa otežanim prelazima, jako izražena sezonska cikličnost u korišćenju putne infrastrukture, ograničenost budžetskih sredstava, usložnjavaju izgradnju i održavanje saobraćajne infrastrukture.

U periodu od 2006. godine, u poslove održavanja, rekonstrukcije i izgradnje državnih puteva uloženo je preko 300 miliona EUR (u 2012. godini je uloženo 36 miliona EUR, u 2013. godini 30,4 miliona EUR, a u 2014. godini 40,5 miliona EUR). U tom periodu realizovano je preko 100 projekata (sanacija mostova i tunela, rehabilitacija asfalta, saniranje kosina, izgradnje trećih traka za sporu vožnju, rekonstrukcija raskrsnica, izgradnja zaštitnih galerija, ugradnja opreme za bezbjednost saobraćaja i dr.).

Izveštaj Svjetskog ekonomskog foruma sadržan u Globalnom indeksu o konkurentnosti 2013-2014 (The Global Competitiveness Report 2013–2014, World Economic Forum), svrstao je Crnu Goru na 95 mjesto od 148 mjesta, po kvalitetu putne infrastrukture a ispred država regiona (Srbija, Bosna i Hercegovina i Makedonija).

Željeznička mreža Crne Gore uključuje 250 km jednokolosječne pruge. Gotovo 2/3 dužine pruge uključuje 121 tunel, 22 mosta i 9 galerija. Gustina željezničkog saobraćaja u Crnoj Gori je manja nego u državama članicama EU ili zemljama kandidatkinjama.

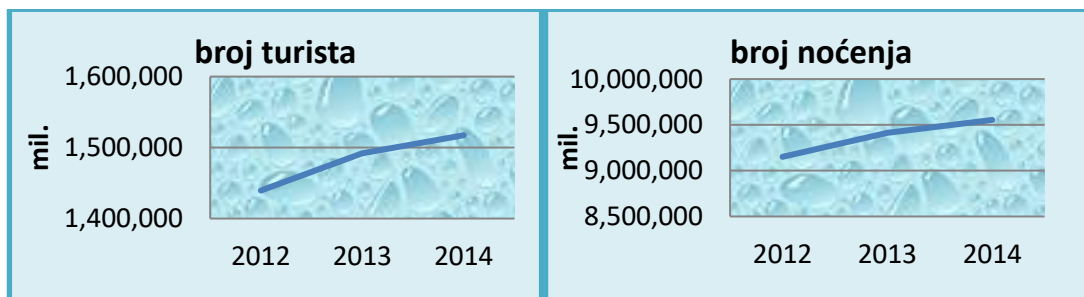
Dobra infrastruktura doprinosi boljem kvalitetu života, smanjenju migracija i depopulacije. Putna infrastruktura je jedna od ključnih pretpostavki za razvoj ruralnih područja, jer pospješuje bolju povezanost sa tržištem, plasmanom proizvoda, a samim tim i obezbjeđivanjem dodatnih prilika za sticanje prihoda. To je takođe i jedan od važnijih preduslova za razvoj ruralnog turizma. Postoji dosta ruralnih područja sa loše razvijenim saobraćajem, socijalnom i ekonomskom infrastrukturuom. Npr, udaljenost prehrambenih prodavnica i osnovnih škola, je u prosjeku, 3-4 km, a srednjih škola i banaka 10 km. Udaljenost autobuske stanice je na 2,5 km, a pošte u prosjeku oko 7,5 km. Pored toga je i loše fizičko stanje vodovodne mreže, struja nije dovedena u sva sela, a ne postoji ni razvijena telekomunikaciona mreža uključujući i mogućnost korišćenja interneta. Zbog svega navedenog, za očekivati je da će doći do daljeg ekonomskog slabljenja i depopulacije udaljenijih ruralnih područja, ukoliko ove oblasti i nacionalne politike ne obezbijede povoljnije uslove za život i ekonomski ambijent.

Turizam u ruralnim područjima

Crna Gora ima dobre uslove za razvoj svih vrsta turizma, posjeduje lijepe plaže, planinski region na sjeveru, bogatu kulturnu baštinu i dobro očuvanu prirodnu sredinu. U prilog tome govori podatak da se procjenjuje da ostvareni prihod od turizma u 2014. godini iznosi 728,8 miliona EUR što je za 1,8% više u odnosu na 2013. godinu. Svjetski savjet za putovanje i turizam (WTTC - The World Travel and Tourism Council) prognozira da će prihodi od turizma u narednom periodu rasti realnom godišnjom stopom od 8,6 %, dok će zaposlenost koju direktno i indirektno generiše turizam rasti prosječnom realnom stopom od 5,8%.

Crnu Goru je 2014. godine posjetilo 1.517.376 inostranih turista, što je 1,7% više u odnosu na prethodnu godinu. Povećani broj turista je također uticao i na povećanje broja noćenja, gdje 2014. bilježimo broj od 9.553.783 noćenja, što je za 1,51% više u odnosu na 2013. godinu.

Grafikon 8: Kretanje broja turista
2012 – 2014

Grafikon 9: Kretanje broja noćenja
2012 – 2014

Izvor: Ministarstvo turizma i održivog
razvoja, 2013

Izvor: Ministarstvo turizma i održivog
razvoja, 2013

Tabela 15: Udio noćenja po različitim turističkim mjestima

Vrsta turističkih mjesta	Noćenja (u 000)	Udio mjesta u ukupnom broju (u %)	Stopa promjene 13/14 (u %)
Primorska mjesta*	9.258	96,9	1,5
Planinska mjesta**	90	1,0	-15,9
Ostala turistička mjesta ***	75	0,8	30,8
Glavni grad	128	1,3	9,9
Ostala mjesta****	2	0,0	-26,2
U k u p n o	9.553	100,0	1,5

*Ulcinj, Bar, Budva, Tivat, Kotor and Herceg Novi

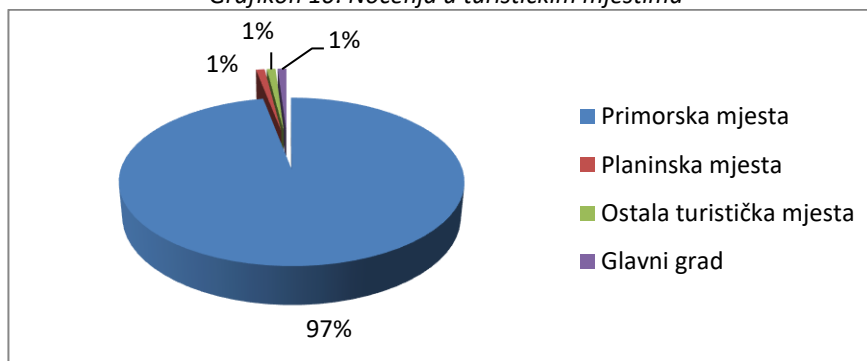
** Žabljak, Kolašin, Plav, Plužine, Rožaje and Andrijevica

*** Bijelo Polje, Berane, Mojkovac, Nikšić, Šavnik, Pljevlja and Cetinje

**** Danilovgrad

Izvor: MONSTAT, 2014

Grafikon 10: Noćenja u turističkim mjestima

Izvor: Ministarstvo turizma i održivog razvoja, 2013

Rezultati istraživanja sprovedeni tokom inoviranja Masterplana pokazali su da je turistička ponuda u centralnoj regiji i na planinama još uvijek nedovoljna. Hoteli, osim nekoliko izuzetaka, pored jednostavnih soba i ishrane nude veoma malo.

Međutim, unaprijeđivanje turističke i prateće infrastrukture nije ni približno onome što treba da se realizuje u sjevernom dijelu Crne Gore.

U sklopu ekonomije turizma, ruralni turizam podrazumijeva turističku valorizaciju agrarnih područja, prirodnih resursa, kulturnog nasljeđa, vjerskih spomenika, lokalnih tradicionalnih običaja kao posebno oblikovanje turističke proizvodnje i brend koji svi zajedno čine identitet područja i zadovoljavaju potrebe gostiju u smislu smještaja, usluga, hrane, pića, rekreacije, sportskih aktivnosti i događaja.

Ruralni turizam predstavlja interakciju poljoprivredne proizvodnje, prezentovanje tradicije, tradicionalne gastronomije i turističkih usluga, jednom riječju korišćenju već postojećih resursa. Stoga razvoj ruralnog turizma se bazira na održivom razvoju, kroz revitalizaciju već postojeće, tradicionalne gradnje odnosno baštine, kojoj se daje nova namjena – ona turistička. Ruralni turizam, posebno turizam na poljoprivrednom gazdinstvu, je zato bitan dio ukupnog, održivog razvoja.

3.5 Priprema Lokalnih razvojnih strategija-LEADER

LEADER pristup može doprinijeti unaprijeđenju lokalne samouprave, u smislu transparentnosti, pojačanog učešća aktera, horizontalne i vertikalne integracije, legitimiteta, visokog kvaliteta komunikacija kao i visokog kvaliteta mehanizama učenja.

Trenutna situacija

U Crnoj Gori su započete sledeće aktivnosti:

- UNDP ima projekat koji uključuje dva regionalna parka na teritoriji 4 opštine, ukupne površine od 50.000 hektara. Projektom je predviđeno da se uspostave planovi upravljanja koji simuliraju lokalne strategije ruralnog razvoja za 4 opštine (Plužine, Podgorica, Kolašin i Andrijevića). Prvi regionalni park je područje oko jezera Piva, odnosno područje opštine Plužine, sa oko 30.000 ha, dok je drugi regionalni park planina Komovi, područje opština Podgorica, Kolašin i Andrijevića. Osnovni cilj projekta je da se koristi pristup LAG, i da se uspostavi struktura koja je najviše slična modelu LAG-a. Projekat je započeo polovinom 2013. godine. MPRR je dalo pozitivno mišljenje Proklamaciji regionalnog parka Piva. U toku je priprema plana upravljanja, a takođe je u proceduri mišljenje MORT-a. Kada je u pitanju drugi regionalni park na planini Komovi, podijeljen je u tri dijela: 1) Prvi dio – Podgorica; 2) Drugi dio – Andrijevića; i 3) Treći dio-Kolašin, koji ukupno obuhvata 20.000 ha. Prvi dio – Podgorica je proklamovan od strane opštine Podgorica, MPRR i MORT su davale pozitivno mišljenje. Druga dva dijela su u proceduri.
- Prilikom izrade strategije za šumarstvo, prepoznata je potreba za uspostavljanje LAG-ova od strane samih korisnika.

Lokalne strategije ruralnog razvoja

U Crnoj Gori za sada postoji Strategija ruralnog razvoja opštine Pljevlja 2011–2015. godina i predstavlja sliku lokalne zajednice, plansko korišćenje sopstvenih resursa i napredak zajednice koji se zasniva na maksimalnom korišćenju kapaciteta koje ona posjeduje. Cilj Strategije je da obezbijedi preduslove za realizaciju prioriteta koji će se prvenstveno odnositi na stvaranje radnih mjesta u ruralnom području, održivi rast proizvodnje i prihoda, zaštitu biodiverziteta, kao i očuvanje kulturnog bogatstva i tradicije. Strategija se implementira iz nacionalnih sredstava kroz opštinski budžet. Dokument planira ruralni razvoj lokalne zajednice i definiše pravce razvoja zasnovane na analizama stanja, problema i potreba zajednice.

Ova Strategija može poslužiti kao osnov za izradu ostalih lokalnih strategija koherentnih sa nacionalnim i evropskim principima ruralnog razvoja (LEADER program), kao i prioritetima sveobuhvatne politike na nacionalnom nivou.

Pored Opštine Pljevlja, u 2014. godini usvojena je Lokalna strategija razvoja Opštine Budva, dok je Lokalna strategija razvoja Opštine Tivat u finalnom nacrtu. Takođe, Opština Nikšić je u fazi pripreme Lokalne strategije razvoja.

3.6 Tabela socio-ekonomskih indikatora i ruralne situacije

Tabela indikatora je data u Aneksu IV IPARD II programa.

4. SWOT ANALIZA-TREKUTNO STANJE

Prednosti (S)	Slabosti (W)
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Raznovrsnost biodiverziteta, zastupljenost autohtonih vrsta i sorti u različitim sektorima (sektor maslinarstva, vina, stočarstva), ▪ Visok kvalitet proizvoda, očuvanje i plodnosti zemljišta, ▪ Povoljni klimatski uslovi za različite vrste proizvodnje, ▪ Neki proizvodi su konkurentni u pogledu cijena (vino, jagnjad, pršuta, sirevi), ▪ Dobri uslovi za organsku proizvodnju, ▪ Tradicija u poljoprivrednoj proizvodnji, ▪ Očigledna pozitivna promjena u proizvodnji i institucionalnog okvira u zadnje vrijeme, ▪ Evidentne pozitivne izmjene u procesu proizvodnje. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Većina proizvodnje nekonkurentna u pogledu cijena, ▪ Zastarjela mehanizacija, ▪ Nizak nivo tehnologije i specijalizacije proizvodnje, ▪ Mala i usitnjena gazdinstva, ▪ Nizak obim proizvodnje po jedinici gazdinstva, ▪ Relativno visoke cijene inputa koji utiču na cijenu krajnjih proizvoda, ▪ Nizak nivo tržišne prodaje, ▪ Nedostatak udruženja i solidna povezanost svih aktera u lancu proizvodnje, ▪ Nezadovoljavajući nivo standarda kvaliteta (higijena i životna sredina), ▪ Neefikasnost i nedostatak konkurentnosti prerađivačke industrije (nizak obim proizvodnje, zastarjele tehnologije, nedovoljna ulaganja, tržišna neefikasnost), ▪ Nepovoljna starosna struktura i struktura stanovništva, ▪ Loša infrastruktura u većini ruralnih područja, ▪ Nedovoljno razvijen IT sistem, statistika i sistem analiza u poljoprivredi, ▪ Slaba promocija i marketing proizvoda, ▪ Nedostatak skladišnih kapaciteta, ▪ Slaba veza sa turističkim sektorom, • Slab nivo obrazovanja i nedostatak znanja poljoprivrednih proizvođača, • Slab nivo korišćenja dobre poljoprivredne i ekološke prakse, • Sezonska proizvodnja.
Mogućnosti (O)	Prijetnje (T)
<ul style="list-style-type: none"> • Jačanje poljoprivrede kroz turizam - dodatna potražnja za hranom, • Dostupnost nacionalne i EU podrške, naročito za ruralni razvoj, • Povećanje tržišta za organsku proizvodnju, • Jačanje lokalne proizvodnje i tržišta, • Povećanje izvoza konkurentnih proizvoda, • Pozitivne tendencije ka međunarodnom tržištu, uključujući tržište zemalja Bliskog istoka, • Efikasnost dodatne budžetske podrške, • Brži tehnološki razvoj, jačanje stručnosti i institucije koje podržavaju razvoj poljoprivrede, • Rastuća potražnja za visoko kvalitetnim proizvodima, • Razvoj kooperativa, • Dostupnost podrške kroz IPARD II. 	<ul style="list-style-type: none"> • Otvorenost tržišta će pojačati konkurenciju, što u velikoj mjeri može uticati na povećanje konvencionalne proizvodnje, • Zbog niskog obima i kvaliteta proizvoda, kao i sklonosti za strane proizvode, uključivanje velikih trgovinskih sistema bi moglo uticati na dalji ekonomski položaj pojedinih grana, • Koncentrisan razvoj drugih privrednih grana u pojedinim dijelovima zemlje, a koji ne prati razvoj poljoprivrede, može dovesti do dalje depopulacije i nedovoljne iskorišćenosti prirodnih resursa, • Visoka zavisnost od uvoza, • Nedostatak javne svijesti o dobitima od domaćih proizvoda, • Otežan pristup finansijama za poljoprivredne kredite (visoka kamatna stopa).

4.1 SWOT analiza za mlijeko

Prednosti (S)	Slabosti (W)
<ul style="list-style-type: none"> • Raspoloživi prirodni resursi (pašnjaci, livade), • Nezagađena životna sredina, nezagađeno zemljište za proizvodnju hrane, • Porodična gazdinstva sa tradicijom u proizvodnji, • Zdrava populacija životinja, • Nivo podrške, • Potražnja za lokalnim sirevima i kajmakom od lokalnog stanovništva. 	<ul style="list-style-type: none"> • Mala gazdinstva, preovladava egzistencijalna poljoprivreda, tako i neprofesionalno upravljanje gazdinstvom, • Blagovremeno ulaganje u infrastrukturu - napuštanje sela posebno na sjeveru, uprkos državnoj intervenciji, • Nepovoljni kreditni uslovi (visoke kamatne stope), • Loša infrastruktura, posebno na selima daleko na sjeveru, • Nedovoljna proizvodnja hrane na gazdinstvu, • Loš kvalitet sirovog mlijeka, • Skup sistem otkupa mlijeka, • Slab rasni sastav, • Neadekvatni objekti za držanje stoke i mehanizacije na gazdinstvu.
Mogućnosti (O)	Prijetnje (T)
<ul style="list-style-type: none"> • Konsolidacija gazdinstva, uvođenje rasnih goveda, bolje opremanje farme - u pogledu poboljšanja i kvaliteta mlijeka, • Udruživanje poljoprivrednih proizvođača u sektoru mljekarstva u smislu efikasnosti proizvodnje, prerade i marketinga, • Poboljšanje infrastrukture (seoski putevi) u cilju poboljšanja otkupa mlijeka, • Organizovana proizvodnja sira u ruralnom području, koja nijesu pokrivena otkupom mlijeka, • Prerada mlijeka na gazdinstvu, proizvodnja tradicionalno visokog kvaliteta sira - ulaganja u mini-sirare, • Prerada surutke i proizvodnja novih vrsta sireva, • Zaštita/brendiranje tradicionalnog sira i drugih autohtonih vrsta. 	<ul style="list-style-type: none"> • Depopulacija sela, • Smanjenje broja stoke, • Nespremnost pristupanju EU zbog neadekvatnih poljoprivrednih udruženja; neorganizovana i neefikasna proizvodnja, • Zastarjelost opreme za laboratorije za mlijeko (nemoguća kupovina rezervnih dijelova), • Visok nivo uvoza.

4.2 SWOT analiza za meso

Prednosti (S)	Slabosti (W)
<ul style="list-style-type: none"> • Povećanje potražnje za mesom i mesnim proizvodima, • Trend rasta razvoja turizma, • Jake veze između mesne industrije i maloprodajnih lanaca, • Konkurentne cijene mesa i mesnih proizvoda, • Potencijal povećanja na domaćem i regionalnom tržištu, • Širenje tržišta bez trgovinskih barijera. 	<ul style="list-style-type: none"> • Mali obim proizvodnje (ne pokriva nacionalnu potrošnju mesa), • Korišćenje sirovina uglavnom iz uvoza, • Nedovoljna implementacija standarda higijene i standarda zaštite životne sredine, • Nedovoljan kvalitet stoke za klanje iz domaće proizvodnje, • Mali broj proizvodnih objekata koji ispunjavaju uslove kvaliteta, tehnološki prikladniji i ekonomičniji za proizvodnju, • Nedostatak usklađivanja sa veterinarskim i higijenskim standardima, • Nedostatak sistema za klasifikaciju trupova na liniji klanja, • Sposobnost i nivo prepoznavanja potreba za obrazovanjem među prerađivačima, • Nedostatak znanja o EU standardima, • Nedostatak operativnih laboratorija za internu kontrolu kvaliteta.
Mogućnosti (O)	Prijetnje (T)
<ul style="list-style-type: none"> • Kulturno-istorijsko nasleđe i običaji u proizvodnji i potrošnji, • Očekivani rast tržišta, uključujući EU tržište, • Potencijal za povećanu konkurentnost u pogledu kvaliteta i bezbjednosti mesa i mesnih prerađevina, • Potencijal za izvoz u treće zemlje, • Autohtoni tradicionalni proizvodi, • Novi trendovi turističke potražnje za domaćim proizvodima. 	<ul style="list-style-type: none"> • Stalni porast troškova proizvodnje i trend pada cijena poljoprivrednih proizvoda, • Visoki troškovi uvozne stočne hrane, • Visoki troškovi, potrebni za rekonstrukciju i modernizaciju proizvodnih objekata u cilju ispunjenja standarda koji se zahtjevaju, • Teškoće i dugo trajanje procedura za dobijanje raspoloživih sredstava (visoke kamatne stope), • Nedostatak obuke u bezbjednosti hrane i kvalitetu proizvoda, • Slaba veza između primarne proizvodnje i tržišta, • Izlaganje konkurentnom tržištu, • Slaba konkurentnost i nedovoljna sposobnost da se izađe na veće tržište.

4.3 SWOT analiza proizvodnje jaja

Prednosti (S)	Slabosti (W)
<ul style="list-style-type: none"> • Rast kupovne moći potrošača, • Rast potrošača urbanog stanovništva, • Visok kvalitet proizvoda. 	<ul style="list-style-type: none"> • Zastarjela tehnologija, • Nedovoljna povezanost proizvođača, • Nedostatak laboratorija, • Nepostojanje roditeljskih i djedovskih jata, • Nepostojanje inkubatorskih stanica, • Nemogućnost proizvodnje lakih i teških hibrida, • Niska produktivnost.
Mogućnosti (O)	Prijetnje (T)
<ul style="list-style-type: none"> • Nekorišćeni resursi za razvoj proizvodnje, • Edukacija proizvođača i potrošača, • Povećana potražnja za organskim proizvodima, • Visokokvalitetan i jeftin proizvod. 	<ul style="list-style-type: none"> • Uvoz jaja iz okruženja, • Nedovoljna proizvodnja koncentrovane hrane, • Mali obim proizvodnje.

4.4 SWOT analiza za voće i povrće

Prednosti (S)	Slabosti (W)
<ul style="list-style-type: none"> • Povoljni prirodni uslovi (klima, niska zagađenost zemljišta, vodni resursi) za kvalitetnu proizvodnju voća i povrća, • Bogat biodiverzitet i genetički resursi • Visok procenat poljoprivrednih gazdinstava koji se bave proizvodnjom voća i povrća, • Tradicija u proizvodnji, • Spremnost za prihvatanje novog znanja, • Poljoprivredne apoteke prisutne u gotovo svim opštinama, • Savjetodavna služba u biljnoj proizvodnji koja obuhvata cijelu državu, • Dobro opremljene laboratorije (fito, sjeme i sadni materijal), • Podrška kroz Biotehnički fakultet (Univerzitet Crne Gore) i Fakultet za tehnologiju hranu, bezbjednost hrane i ekologiju (UDG); raste interes za edukaciju o poljoprivredi. 	<ul style="list-style-type: none"> • Usitnjeno zemljište, • Nedostatak specijalizacije proizvodnje (proizvodnja više vrsta), • Nedostatak komercijalne proizvodnje, • Neplanirana proizvodnja, posebno u ratarskoj proizvodnji, • Nepovoljna starosna struktura poljoprivrednih proizvođača, • Nizak nivo proizvodnje, • Zastarjela tehnologija proizvodnje koja se koristi (djelimično tokom sadnje, berbe-sjetve), • Nedostatak tehničke opreme (nedostatak staklenika-plastenika i plantažne proizvodnje), • Neadekvatni skladišni kapaciteti, • Limitirajuće apliciranje kroz kvalitetne programe i bezbjednost hrane u proizvodnji, • Neadekvatno pakovanje za prodaju voća i povrća, • Limitirani finansijski kapacitet poljoprivrednih proizvođača, • Neadekvatan pristup i neusklađenost na tržištu; nedostatak marketinških aktivnosti (konsekvence: nekonkurentnost, sezonski tržišni viškovi, nedostatak izvoza), • Nedostatak povezivanja poljoprivrednih proizvođača kroz funkcionalna udruženja, • Slaba saradnja između poljoprivrednih proizvođača i prerađivača sa tržišnim lancima, • Nedovoljno opremanje higijenskih uslova u skoro svim tržištima van Podgorice, • Nedostatak logističkih centara, kao i praćenje tehnologije poslije berbe-žetve (hladnjača, oprema za pakovanje i sl.).
Mogućnosti (O)	Prijetnje (T)
<ul style="list-style-type: none"> • Formiranje Udruženja poljoprivrednih proizvođača, kao i korišćenje njenih prednosti (organizovana sjetva-sadnja, kao i korišćenje mehanizacije poslije berbe-žetve, • Implementacije šeme kvaliteta i sledljivost proizvodnje, • Povećanje proizvodnje standardizovanih domaćih proizvoda i implementacija standarda marketinga, • Razvoj turizma i mogućnost povezivanja sa poljoprivredom, • Spremnost agroindustrije i tržišnih lanaca da otkupe domaće sirovine (kontinuirano, kvalitetno, kvantitativno, cjenovno), • Značajna snaga apsorpcije domaćeg tržišta, • Povećan trend organske proizvodnje, • Mogućnosti izvoza. 	<ul style="list-style-type: none"> • Uvoz jeftinijih proizvoda, • Sezonska proizvodnja voća i povrća, • Otežan pristup kreditnim linijama za investiranje u poljoprivredi, • Prisustvo sive ekonomija.

4.5 SWOT analiza za vinogradarstvo i vino

Prednosti (S)	Slabosti (W)
<ul style="list-style-type: none"> • Povoljni uslovi životne sredine i geografskih zona za proizvodnju grožđa, • Veoma visok kvalitet autohtonih sorti i vinski kvasac bogatih vina, • Nizak nivo korišćenja đubriva i pesticida, • Uspješna proizvodnja vina iz autohtonih sorti, izvoz vina i domaća proizvodnja, • Prisutnost kratkih i direktnih snabdjevanja kanala iz domaćeg tržišta, • Dobra pozicija tržišta vina (domaće i izvoz), visok procenat crnogorskih vina u lokalnim supermarketima, • Proizvodnja kvalitetnog stonog grožđa, • Programi podrške vinogradarstva i enologije, • Članstvo u međunar. organizacijama (OIV i CEVI). 	<ul style="list-style-type: none"> • Limitirani obim domaće proizvodnje i usitnjenost, • Nedovoljan broj navodnjavanog zemljišta, • Zastarjelost mehanizacije, nedostatak opreme i mogućnosti nabavljanja po prihvatljivim cijenama, • Nivo investicija ne zadovoljava potrebe, • Proizvodnja za svoje potrebe ili ekskluzivno orijentisana na lokalno tržište, • Poteškoće održavanja konzistentnosti kvaliteta vina od strane malih poljoprivrednih proizvođača, • Nedostatak promovisanja na domaćem i međunarodnom tržištu.
Mogućnosti (O)	Prijetnje (T)
<ul style="list-style-type: none"> • Razvoj kooperativa, • Povezivanje sa turizmom u cilju efikasnije prodaje, • Jačanje prepoznatljivosti na međunarodnom tržištu i brendiranje malih proizvođača, • Zona slobodne trgovine (EU, CEFTA, bilateralni sporazumi o slobodnoj trgovini, i sl.), • Mogućnost razvoja saradnje na međun. nivou. 	<ul style="list-style-type: none"> • Visok pritisak od strane uvezenih proizvoda, • Nedostatak kapitalnih investicija i otežan pristup bankama za finansiranje investicija, • Tržišne preference /druge vrste vina, • Neriješeno vlasništvo nad zemljištem.

4.6 SWOT analiza za proizvodnju maslina

Prednosti (S)	Slabosti (W)
<ul style="list-style-type: none"> • Duga tradicija za proizvodnju maslina i maslinovog ulja, • Organizovana proizvodnja maslina i udruživanje proizvođača, • Povoljna turističko-geografska pozicija poljoprivrednog zemljišta, • Relativno zaštićeni kompleksi maslina (Valdanos, Luštica), • Izvanredan primjer stabala maslina, • Manje korišćenje pesticida i zaštićeni biološki balans. 	<ul style="list-style-type: none"> • Organičen obim domaće proizvodnje i usitnjenost zemljišta, • Neadekvatna tehnička i tehnološka oprema, • Nerazvijenost kanala prodaje na tržištu, • Neadekvatna promocija na domaćem i međunarodnom tržištu, • Neadekvatna implementacija standarda.
Mogućnosti (O)	Prijetnje (T)
<ul style="list-style-type: none"> • Povezanost između proizvodnje maslina i turizma (eko-turizma), • Osnivanje novih intenzivnih plantažnih zasada na neobrađenom zemljištu, • Jačanje prepoznatljivosti crnogorskog identiteta maslinarstva na međunarodnom okviru, • Razvoj asortimana proizvoda (kozmetika, namještaj, suveniri i sl), • Proizvodnja energije (bio-energija, brikete, pelete), • Povećanje izvoza i smanjenje trgovinskog deficita, • Razvoj prerade maslina, • Unaprijeđenje domaće "know-how" kroz razvoj naučnog istraživanja. 	<ul style="list-style-type: none"> • Urbanizacija primorskih i drugih područja koji su povoljni za maslinarstvo, • Međunarodna konkurentnost, • Devastacija maslinarstva kroz neplansko i nekontrolisano građevinarstvo, • Nerazvijenost i siromaštvo u ruralnim područjima, • Klimatske promjene, • Učestali napadi štetočina i bolesti.

4.7 SWOT analiza za pčelarstvo

Prednosti (S)	Slabosti (W)
<ul style="list-style-type: none"> • Povoljni klimatski uslovi, • Dobro očuvana životna sredina, • Raznovrsnost medonosnog bilja (preko 500 vrsta), • Dobra organizovanost pčelara u udruženju, • Malo tržište na kojem je lakše izvršiti distribuciju, • Dobra saobraćajna infrastruktura u primorskom i središnjem regionu. 	<ul style="list-style-type: none"> • Loša raspoloživost prostornih kapaciteta za preradu i čuvanje meda, • Nedostatak adekvatnog vozila za seljenje košnica, • Nedostatak adekvatno obučениh veterinarо, • Primjena nedozvoljenih lijekova za pčele, • Dominantan plasman „na kućnom pragu“, • Neispunjavanje uslova za plasman u marketima, hotelima i na ino tržišta (registracija, licence, sertifikati).
Mogućnosti (O)	Prijetnje (T)
<ul style="list-style-type: none"> • Razvoj sektora kroz izgradnju „Kuće meda“, • Ravnomjeran raspored pčelinjih društava u cilju očuvanja i obnavljanja biodiverziteta, • Povećanje broja košnica i opreme za preradu meda, • Praćenje tehnoloških inovacija u kontinuitetu, • Organizovanje škole pčelarstva, seminara, obuka, • Formiranje klastera, • Stvaranje uslova za izvoz, • Unaprijeđenje marketinških aktivnosti, • Stvaranje brenda. 	<ul style="list-style-type: none"> • Smanjenje broja košnica u svijetu, • Nepovoljni uslovi i kreditni aranžmani za proizvođače meda, • Niža cijena uvezenog meda kao konkurentska prednost, • Nelegalni uvoz nedeklarisanog meda i voska, • Loše reklamiranje domaćih proizvoda putem nelegalne prodaje uvezenog meda kao crnogorskog proizvoda.

4.8 SWOT analiza za ribarstvo i akvakulturu

Prednosti (S)	Slabosti (W)
<ul style="list-style-type: none"> • Dobar geografski i klimatski kvalitet, kao i kvalitet vode, • Skoro bez bolesti, • Porodična gazdinstva (slatkovodno ribarstvo), • Jaka turistička ponuda za dobre proizvode lokalnih proizvoda, • Kratak distributivni lanac, • Blisko EU tržište do primorskih mjesta isporuke. 	<ul style="list-style-type: none"> • Male jedinice proizvodnih kapaciteta sa velikim troškovima, • Limitirana mogućnost o diverzifikaciji na osnovu tržišta u cilju tržišta izvoza, • Visoke kamatne stope, • Ne postoji planirana proizvodnja i slaba organizacija sektora, • Limitirano tehničko osoblje, kao i neobučavano osoblje u podršci inovacijama, • Limitiran broj aplikacija za HACCP, • Nisko i nekonzistentno snabdjevanje iz domaćih dobavljača, • Visoka cijena od "prve ruke" prodaje, • Limitirane investicije u dodatnoj vrijednosti proizvodnje, • Konkurentnost od drugih formiranih konkurenata u drugim balkanskim državama, • Jaz između proizvodnje i potražnje, • Visoke cijene domaćih proizvoda, • Limitirani maloprodajni objekti i mogućnosti za kupovinu, • Nedostatak slijedljivosti.
Mogućnosti (O)	Prijetnje (T)
<ul style="list-style-type: none"> • Velik interes razvoja kapaciteta za preradu, • Povećanje domaće potražnje za ribu, • Novi proizvodni sistem vrsta i mogućnost za kavezne vrste, • Određivanje područja koja će u dugoročnom planu strateški razvijati morsko ribarstvo, • Mapiranje primorskog područja dozvoljavajući sprovođenje dugoročne strategije razvoja marikulture, • Članstvo u EU će povećati tržišni potencijal, • Povećanje potražnje od turizma i potencijal integrisanja kroz usluge, • Dalji razvoj lanca zamrzavanja i hlađenja, • Jačanje udruživanja i proizvođačkih grupa, kako bi jačali pristup tržištu. 	<ul style="list-style-type: none"> • Negativan uticaj drugih aktivnosti prvenstveno zagađenje, • Visoke cijene inputa, • Tekući razvoj u turizam i kućišta bez odgovarajućih sanitarnih uslova, • Zavisnost od snabdijevača koji uvoze sirovine, • Slaba primjena regulative o bezbjednosti hrane.

4.9 SWOT analiza životne sredine i upravljanjem zemljištem

4.9.1 SWOT - Biodiverzitet	
Prednosti (S)	Slabosti (W)
<ul style="list-style-type: none"> • Bogat biodiverzitet sa agro-ekološkim uslovima, kao i biljnim i životinjskim vrstama, • Prisutnost pored ostalog i jestive divlje biljke, brojne lokalne vrste poljoprivrednih biljaka, • Značajan broj vrlo specifične populacije stočarske proizvodnje, sa genetičkim karakteristikama i genotipom koje rastu na Balkanu, • Važna područja za zaštitu ptica, osnovane na specifičnim kriterijumima i međunarodnim standardima (populacija koja je globalno ili regionalno ugroženim, endemične ili određene grupe ptica ili visoko reprezentativne grupe ptica), • Korišćenje tradicionalnog iskustva za zaštitu prirode na osnovu korišćenja tipologije staništa EU - EMERALD, Natura 2000. 	<ul style="list-style-type: none"> • Nedostatak znanja o biodiverzitetu, nedostatak inventara za većinu grupa, podataka dinamike i ekologije populacije, kao i uredbe o genetičkim varijacijama za mnoge vrste, • Onemogućen dizajn i razvoj odgovarajućih mjera zaštite, koje su određene za rijetke i ugrožene vrste, • Limitirano praćenje promjena životne sredine, • Nedostatak svijesti oko vrijednosti i bitnosti lokalnih vrsta i podvrsta, • Nedostatak istraživanja u povezivanju biodiverziteta i usluga ekosistema, • Nedostatak sistematskog obuhvatanja Crne Gore – taksonomske studije o flori i nedostatak distribucije mape o vrstama kao i vegetacionih mapa, • Gubitak populacije i vrsta, • Nedostatak Zoloških vrtova i uzgojnih programa za rijetke i/ili ugrožene vrste u izolaciji.
Mogućnosti (O)	Prijetnje (T)
<ul style="list-style-type: none"> • Dalje formiranje botaničkih bašti, koje će omogućiti uslove za uzgoj određenog broja biljaka, • Veličina šumskog područja je dobar resurs za mitigaciju klimatskih promjena (veza sa CO₂), • Zdravo ljekovito, jestivo i ukrasno bilje, • Razvoj turističkih aktivnosti gdje biodiverzitet igra važnu ulogu, • Veliki broj jezera, planina, kao i nacionalnih parkova koji su ujedno i potencijal za posmatranje ptica. 	<ul style="list-style-type: none"> • Promjena korišćenja poljoprivrednog zemljišta, gdje ima tendenciju gubljenja agro-biodiverziteta, lokalne sorte i rase, • Neodrživo i nekontrolisano korišćenje prirodnih resursa kroz: (i) sječu prirodnih šuma (ii) branje ljekovitog bilja, pečurki i bezkičmenjaka (iii) lova i (iv) ribolova, • Uvodjenje invazivnih vrsta, najviše za komercijalne svrhe, koje još nijesu istraživane, • Zagađenost, primarno kroz slatkovodni i morski ekosistem sa vodnim otpadom, intoksikaciju organizama, kao i eutrofikaciju ekosistema, • Procjena uticaja klimatskih promjena, kroz male varijacije a posebno u temperaturi i vodnom režimu, • Neispunjavanje pravnih obaveza u procjeni uticaja na životnu sredinu i procjenu prihvatljivih određenih aktivnosti, aktivnosti kroz zaštićena područja.

4.9.2 SWOT analiza upravljanja zemljištem

Prednosti (S)	Slabosti (W)
<ul style="list-style-type: none"> • Nezagađeno zemljište, • Zaštićena područja za poljoprivrednu proizvodnju, • Dobri klimatski uslovi za razne mogućnosti, • Zemljište je većinom u privatnom vlasništvu. 	<ul style="list-style-type: none"> • Nedostatak administrativnih kapaciteta upravljanju zemljištem, • Nedostatak iskustva upravljanja zemljištem • Usitnjenost zemljišta, • Veći dio zemljišta sa prirodnim ograničenjima.
Mogućnosti (O)	Prijetnje (T)
<ul style="list-style-type: none"> • Nekorišćeni resursi poljoprivrednog zemljišta, • Dugoročno davanje u zakup državnog zemljišta, • Bolje korišćenje livada i pašnjaka, kao bitan faktor razvoja poljoprivrede i ruralnih područja uz očuvanje i zaštitu životne sredine, • Razvoj tržišta zemljištem u cilju bolje valorizacije zemljišnih resursa (npr. konsolidacija zemljišta). 	<ul style="list-style-type: none"> • Prenamjena poljoprivrednog u građevinsko zemljište, • Urbanizacija, • Nedovoljna zainteresovanost korišćenja poljoprivrednog zemljišta za poljoprivredne aktivnosti, • Nedostatak strateškog pristupa rješavanju problema nesleđivanja, • Klimatske promjene (suše, požari, poplave).

4.10 SWOT analiza ruralna ekonomija i kvalitet života

Socio-ekonomski situacija u ruralnim područjima	
Prednosti (S)	Slabosti (W)
<ul style="list-style-type: none"> • Bogat i raznolik pejzaž sa prirodnom zaštitom životne sredine (jezera, planine, zaštićena područja), • Izražena različitost u kulturi, običajima i tradiciji, • Dostupne sirovine (drvo, regionalni specifični proizvodi, lokalna tradicionalna poljoprivreda), • Šumsko područje sa velikim potencijalom za lovni turizam i drvoprerađu, • Prirodni resursi favorizuju nišu prehrambenih proizvoda, obnovljivu energiju (biomasu), • Visok broj tradicionalnih kuća, arhitektura, kao turistička procjena koja postoji (ali nije renovirana), • Postojeća potražnja za kvalitetnim proizvodima, veliki broj stranih turista kao kupci, • Znanje tradicionalnih vještina i proizvoda-visoka motivacija i preduzetnici sa iskustvom. 	<ul style="list-style-type: none"> • Siromašna ruralna infrastruktura (ruralni putevi, vodosnabdijevanje, kanalizacija, telefoni, internet, odstranjivanje otpada, i sl.), • Visoko učesće područja sa prirodnim ograničenjima, • Visoka stopa nezaposlenosti i nedostatak alternativnih mogućnosti prihoda, • Loš kapacitet lokalnih samouprava u lokalnom planiranju, porast novih ideja i projekata za podršku i saradnju, kao i privatno-javno partnerstvo, • Nizak nivo obnove postojećih kapaciteta ruralnog turizma.
Mogućnosti (O)	Prijetnje (T)
<ul style="list-style-type: none"> • Povećana svijest državne uprave o disparitetu ruralnih i urbanih područja, kao i među regionima, • Povećanje potražnje za dobroformirane turističke destinacije, uključujući destinacije ruralnog turizma, • Povećan interes za proizvodnju i prodaju tradicionalnih i tipičnih proizvoda visokog kvaliteta, • Osnivanje novih preduzeća, porodičnih biznisa i dodatnih aktivnosti u ruralnim područjima, • Dobra ekonomska veza i razmjena sa državama u regionu. 	<ul style="list-style-type: none"> • Ruralna depopulacija i starosna struktura u predominantnim ruralnim područjima (zaustavljanje migracije mladih, žena i ekonomski neaktivno stanovništvo), • Slabo interesovanje javnosti za ruralna područja, • Spor proces strukturnih reformi, • Visoka stopa nezaposlenosti, • Nekontrolisana destrukcija poljoprivrednog zemljišta, kao i degradacija šuma.

5. GLAVNI REZULTATI PRETHODNIH INTERVENCIJA

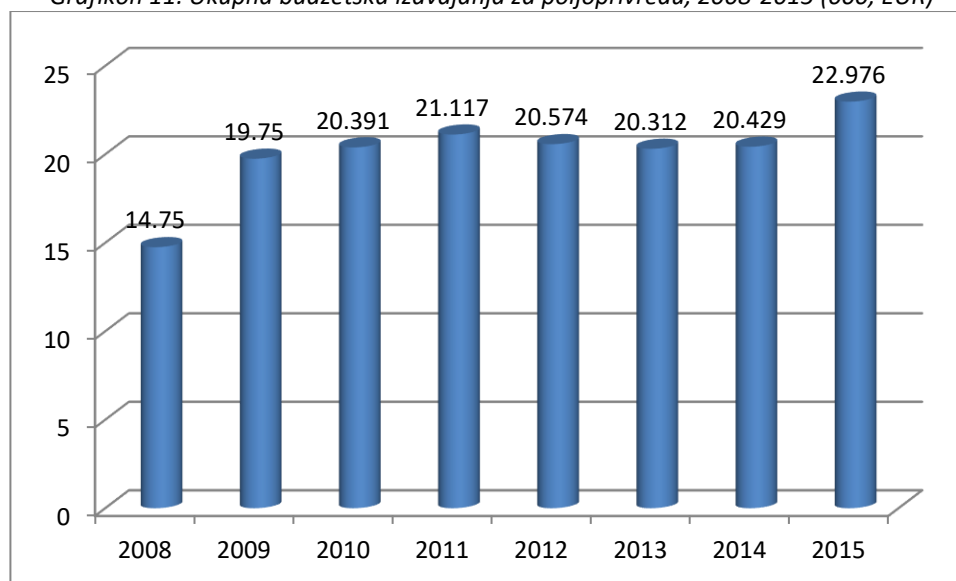
5.1 Glavni rezultati dosadašnjih nacionalnih ulaganja; raspoređeni iznosi, rezime evaluacija ili naučenih lekcija

Najvažniji vid državne podrške razvoju poljoprivrede ostvaruje se preko Agrobudžeta. Agrobudžet podrazumijeva set podsticajnih mjera u formi nepovratnih davanja iz ukupnog budžeta Crne Gore za razvoj poljoprivrede i ruralnih područja. Agrobudžet sadrži detaljno razrađene budžetske linije (programe), sa neophodnim elementima (razlozi za podsticaj, ciljevi, opis i kriterijumi za podršku, korisnici, procedura realizacije, finansijski plan, nadzor i sl.).

Uvidom u prikaze budžeta po godinama, uočavaju se izmjene u visini i strukturi budžeta, tj. namjeni podsticajnih sredstava. Ta su sredstva ranije u najvećoj mjeri trošena na premije za mlijeko, biljnu, stočarsku proizvodnju i sl. Nakon donošenja Strategije (2006.), agrobudžet se definiše prema osnovnim stubovima agrarne politike (mjere tržišno-cjenovne politike, politika ruralnog razvoja i stručne usluge i servisi u poljoprivredi).

Podaci prikazani na grafikonu 11 odnose se na planirana budžetska sredstva. S obzirom na veoma precizno planiranje budžetskih sredstava u posljednjih nekoliko godina, mala su odstupanja u realizaciji pojedinih mjera u odnosu na ono što je budžetom planirano. Stoga se mogu izvlačiti pouzdani zaključci na bazi pregleda planiranih budžetskih sredstava.

Grafikon 11: Ukupna budžetska izdvajanja za poljoprivredu, 2008-2015 (000, EUR)

Izvor: Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja

Raspored agrobudžeta po pojedinim stubovima agrarne politike i po namjenama u okviru stubova prikazan je u tabeli 16.

Tabela 16: Budžetska izdvajanja za poljoprivredu po grupama mjera u periodu 2008 – 2015 (Agrobudžet Crne Gore)

Vrsta mjere	Budžetska izdvajanja (nacionalni budžet; 000 EUR)							
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Mjere tržišno-cjenovne politike	3.709	5.304	5.082	5.710	6.520	6.183	5.448	6.130
- Direktna plaćanja	2.734	4.309	4.312	4.688	5.553	5.333	4.951	5.630
- Podrška pčelarstvu	40	235	230	182	182	200	147	148
- Mjere intervencije na tržištu	935	760	540	840	785	650	350	350
Mjere politike ruralnog razvoja	6.053	5.946	4.743	6.615	5.838	5.615	6.581	8.013
- Osovina 1: Mjere jačanja konkurentnosti poljoprivrede	4.222	4.241	3.210	4.070	4.090	4.815	5.631	6.980
- Osovina 2: Mjere za održivo gazdovanje prirodnim resursima	432	625	853	929	800	340	378	440
- Osovina 3: Mjere za poboljšanje kvaliteta života i širenja ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima	1.399	1.080	680	1.616	948	460	572	593
Podrška opštim uslugama, servisima i socijalni transferi u poljoprivredi	4.684	6.002	7.722	6.951	6.708	6.760	6.728	7.143
Ribarstvo	¹²	315	1.124	171	171	214	250	300
Programi uprava	221	2.150	1.720	1.670	1.337	1.540	1.422	1.390
UKUPNO	14.750	19.750	20.391	21.117	20.574	20.312	20.429	22.976

Izvor: Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja

Direktna plaćanja u 2014. godini imaju glavnu ulogu u mjerama tržišno-cjenovne politike, učestvujući sa 90,87% budžetskih izdvajanja u ovom stubu. Mjere intervencije na tržištu i upravljanje rizicima učestvuju sa 9,13% u podršci kroz tržišno-cjenovne mjere.

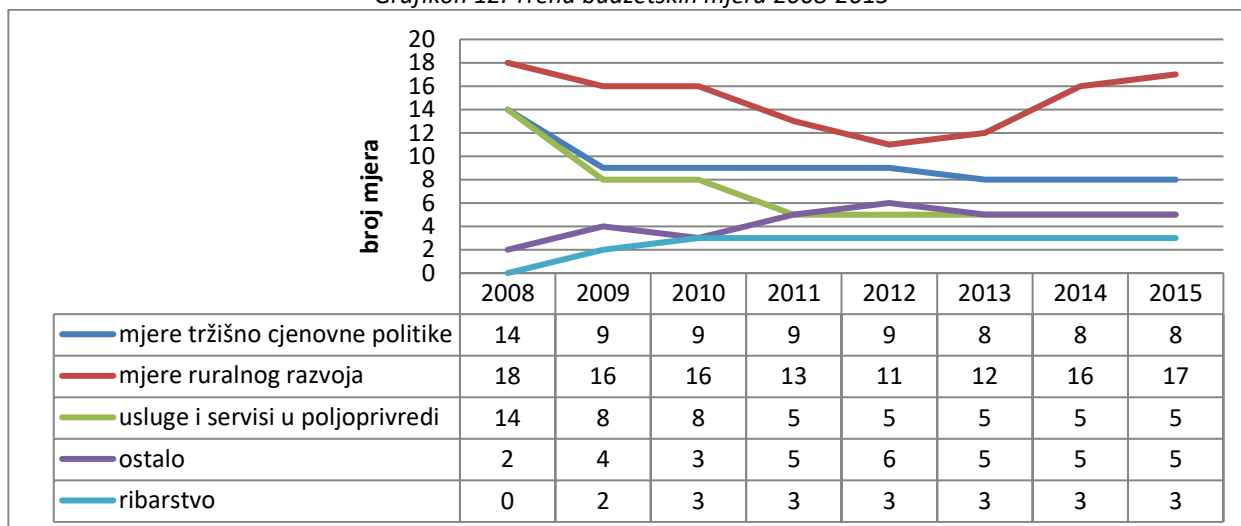
Ukupna direktna plaćanja uključuju 5 mjera od ukupno 42 mjere kroz Agrobudžet. Jedna se mjera odnosi na podršku biljne proizvodnje, a dodatna se odnosi na podršku proizvodnji duvana.

Sektor stočarstva kroz direktna plaćanja se podržava kroz tri mjere, i to:

- a) Direktna podrška stočarskoj proizvodnji (koja sadrži premije po grlu za krave i junice, premije po grlu za ovce i koze i premije za organizovani tov junadi, bikova i volova),
- b) Podrška razvoju tržišne proizvodnje mlijeka, i
- c) Podrška jačanju otkupne mreže mlijeka.

¹² U 2008. godini podrška sektoru ribarstva je realizovana kroz mjere ruralnog razvoja.

Grafikon 12: Trend budžetskih mjera 2008-2015

Izvor: Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja

Sektor pčelarstva je podržan kroz jednu mjeru - Program unaprijeđenja pčelarstva, dok su mjere stabilizacije na tržištu podržane kroz dvije mjere, i to:

- Program intervencije na tržištu i
- Upravljanje rizicima u poljoprivredi.

Instrumenti i mjere politike ruralnog razvoja

Politika ruralnog razvoja ima veoma važnu ulogu u novoj poljoprivrednoj politici Crne Gore. Ovo je prvenstveno zbog specifičnosti sektora poljoprivrede i ruralnih područja. Nepostojanje konkurentnosti poljoprivredno-prehrambenih proizvoda sa jedne, kao i ogroman dio planinskih područja u sjevernom dijelu zemlje koje se suočavaju sa rizikom od odliva vitalne radne snage sa druge strane, imaju za rezultat agrarnu politiku koja se usmjerava na ruralni razvoj i pružanje različitih usluga sektoru poljoprivrede.

S obzirom na to da je usklađivanje agrarne politike Crne Gore sa ZPP-om EU jedan od prioriteta, Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja dizajnira politiku ruralnog razvoja u skladu sa novom politikom ruralnog razvoja u EU (programski period 2014-2020), što znači da su mjere grupisane u takozvane osovine. Treba napomenuti da je Strategija predvidjela kroz drugu osovinu – Lider pristup, međutim, implementacija ove osovine nije još započeta. Takođe, jedna od glavnih mjera za osovinu 2 biće podrška područjima sa prirodnim ograničenjima (ANC).

Prva grupa (osovina) sadrži najveći broj mjera (11 od ukupno 16) i činila je najveći dio (81,4%) ukupnog budžeta za politiku ruralnog razvoja, odnosno 27,5% ukupnog agro-budžeta za 2014. godinu. Osovina je usmjerena na jačanje konkurentnosti proizvođača hrane kroz podršku investicijama u primarnu proizvodnju i prerađivačku industriju, podršku uvođenju međunarodnih standarda i osnivanju organizacija proizvođača.

Druga grupa (osovina) odnosi se na održivo upravljanje resursima, gdje se sprovode tri mjere. Na mjeru Održivo korišćenje planinskih pašnjaka otpada 51,6%, dok se preostalih 48,4% usmjerava na podršku očuvanju genetičkih resursa i organsku proizvodnju. Ova osovinu ima mali udio u politici ruralnog razvoja, svega 5,7%, odnosno 1.8% ukupnog agro-budžeta. Ovo iz razloga što se ANC još ne primjenjuju a ostale mjere su u fazi razvoja.

Treća grupa (osovina) se sastoji od dvije mjere: diverzifikacija gazdinstava i razvoj poslovanja; i Obnova i razvoj sela i izgradnja seoske infrastrukture. Prva, koja se odnosi na podršku novom zapošljavanju u nepoljoprivrednim sektorima je tek uvedena; iz tog razloga je podrška ovoj mjeri veoma skromna (0,9%). Druga mjera se odnosi na sufinansiranje projekata u ruralnim područjima: lokalne puteve, vodoprivredu, objekte od zajedničkog značaja; ona se primjenjuje već duži niz godina uz značajno učešće u ukupnom agro-budžetu, 85,2% u osovini 3 odnosno 7,7 % u politici ruralnog razvoja.

Opšte mjere podrške poljoprivredi, koje pripadaju trećoj, četvrtoj i petoj komponenti ili stubu poljoprivredne politike, odnose se na finansijsku podršku opštim servisima u poljoprivredi koji su od javnog interesa. Ove mjerama se podržavaju programi obrazovanja, istraživanja i razvoja, analitičke aktivnosti, savjetodavne službe, program veterinarskih i fitosanitarnih mjera i aktivnosti i programi koji se odnose na kontrolu kvaliteta proizvoda.

U cilju izbjegavanja preklapanja, tokom implementacije mjera IPARD II programa i mjera ruralnog razvoja podržanih kroz agrobudžet, postaviće se jasna demarkacija između ovih mjera.

Ovi programi i aktivnosti uglavnom doprinose: proizvodnji bezbjedne hrane; povećanju nivoa obrazovanosti i kvalifikacija proizvođača; uvođenju novih tehnologija, itd. Mjere se odnose na programe i aktivnosti koje, zbog javnog interesa, ne mogu da se oslanjaju isključivo na privatnu inicijativu.

5.2 Glavni rezultati podrške Evropske unije, raspoređeni iznosi, sažetak evaluacija ili naučene lekcije

Crnogorska poljoprivreda je imala podršku iz EU fondova u kontinuitetu od 1999. godine, prvo kroz program OBNOVA, zatim CARDS i u posljednje vrijeme u okviru IPA podrške.

Većina projekata se odnosila na podršku izgradnji institucija neophodnih za primjenu pravne regulative usaglašene sa evropskom. Ulagano je u opremanje i rekonstrukciju laboratorijskih kapaciteta koji prate i kontrolišu bezbjednost i kvalitet poljoprivrednih proizvoda, s posebnim naglaskom na jačanje veterinarskog i fitosanitarnog sektora. Imajući u vidu izazove u implementaciji Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju sa EU i članstvo u Svjetskoj trgovinskoj organizaciji, nadležne institucije i dalje razvijaju svoje kapacitete. Takođe, u oblasti agrarne politike, podrška se prilagođava novim reformama CAP-a, posebno politike ruralnog razvoja.

Podrška EU crnogorskoj poljoprivredi i ruralnim područjima se nastavlja. Stručnjaci iz EU pomažu crnogorskoj administraciji u daljem razvoju agrarne politike i zakonodavstva. Projekti integrisanog sistema bezbjednosti hrane, suzbijanja bolesti životinja i podrška ruralnom razvoju su u toku. Sistem obilježavanja životinja (goveda, ovaca i koza) je uspostavljen.

EU institucije podržavaju i obuku inspeksijskih službi. Zaposleni u Ministarstvu i srodnim institucijama pohađaju brojne specijalističke programe obuka. Pojedine obuke se odvijaju kroz TAIEX i druge programe pomoći Evropske komisije, kao i kroz bilateralnu saradnju sa članicama EU. Inspeksijske službe i laboratorije opremljene su uz pomoć brojnih međunarodnih projekata, ali i uz podršku domaćih budžetskih sredstava.

Projekti finansirani iz programa „OBNOVA“ 1998-2000

Program OBNOVA je uspostavljen 1996. (Regulativa Savjeta EC 1628/96; EC 851/98, EC 2454/99), kao podrška obnovi i ekonomskom razvoju zemalja Zapadnog Balkana. Crna Gora je preko ovog instrumenta dobila podršku sektoru poljoprivrede od oko 3,3 miliona EUR.

Tabela 17: Projekti finansirani kroz program OBNOVA

Projekat nabavke steonih junica	1.026.674
Projekat „Modernizacija mljekarskog sektora Crne Gore	2.300.000

Izvor: Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja

Projekti finansirani CARDS sredstvima 2001-2006.

Program CARDS (Community Assistance for Reconstruction, Development and Stabilisation), odnosno Pomoć zajednice za rekonstrukciju, razvoj i stabilizaciju, usvojen je regulativom Evropske komisije br. 2666/2000 od 5. decembra 2000. Ovaj instrument pomoći uspostavila je Evropska komisija da podrži ekonomski razvoj zemalja Zapadnog Balkana kroz efikasnu zaštitu i sprovođenje prava intelektualne svojine. Sektor poljoprivrede je preko ovog instrumenta podržan sa oko 11 miliona EUR.

Jačanje veterinarske i fitosanitarne službe (CARDS 2003). Projekat u vrijednosti od 1,5 miliona EUR bio je usmjeren na jačanje veterinarske i fitosanitarne službe. U okviru veterinarske komponente radilo se na poboljšanju kontrole kvaliteta hrane životinjskog porijekla i suzbijanje zoonoza, a podržana je izgradnja zgrade Specijalističke veterinarske laboratorije. Druga komponenta je unaprijedila rad fitosanitarne inspekcije, isporučena je oprema fitosanitarnoj laboratoriji na Biotehničkom fakultetu, s ciljem sprečavanja ili smanjivanja širenja štetnih organizama.

Izrada Strategije razvoja crnogorske poljoprivrede (CARDS 2004). U namjeri da pripremi platformu za buduće integracione procese i definiše okvir za dalji razvoj poljoprivrede, Ministarstvo poljoprivrede je uz pomoć EU izradilo strategiju razvoja poljoprivrede i ruralnih područja. Strategija je jedan od najvažnijih projekata realizovanih u sektoru poljoprivrede do sada. U izradu je, pored slovenačkih eksperata, bio uključen i veliki broj domaćih stručnjaka i predstavnika crnogorskih institucija.

Implementacija sistema identifikacije životinja - faza I (CARDS 2005). U okviru projekta čija je vrijednost 1,7 miliona EUR (tehnička podrška oko 1 milion EUR i oprema 0,7 miliona EUR) podržano je formiranje jedinice za obilježavanje životinja pri Veterinarskoj upravi, zatim izrada Zakona o obilježavanju životinja juna 2007. Tokom dalje implementacije nabavljena je IT oprema, ušne markice i uz učešće terenske veterinarske službe obavljeno je obilježavanje i registracija cjelokupne populacije goveda u Crnoj Gori (82.000 grla na 25.200 gazdinstava). Obilježavanje goveda je uspješno nastavljeno i posle završetka projekta.

Podrška sektoru ribarstva (CARDS 2005). Projekat vrijedan više od 1 milion EUR podržao je javni i privatni sektor u pripremi i sprovođenju Nacionalne strategije ribarstva. Projekat je radio na izradi pravnih osnova ribarstva, jačanju institucionalnih kapaciteta za sprovođenje propisa o higijeni i bezbjednosti hrane, promovisano je održivo upravljanje resursima, uključujući efikasno praćenje i kontrole aktivnosti izlova. Ojačane su službe za implementaciju strukturne i politike plasmana u skladu sa Zajedničkom politikom ribarstva, a pružena je pomoć privatnom sektoru u modernizaciji i proizvodnih kapaciteta. Nabavljena je oprema u vrijednosti od EUR 1 milion.

Renoviranje laboratorija za bezbjednost hrane (CARDS 2005). Sredstva evropskih fondova opredjeljivana su i za poboljšanje infrastrukture u sektoru kroz izgradnju novih ili obnavljanje postojećih laboratorija u oblasti bezbjednosti hrane. Laboratorije Biotehničkog fakulteta (BF) su kompletno rekonstruisane. Poboljšani su kapaciteti svih laboratorija BF, koje poslije opremanja sa boljim tehničkim performansama ulaze u proces akreditacija.

Projekti finansirani iz IPA sredstava 2007-2013

Od 2007. godine, zemlje kandidati i potencijalni kandidati primaju EU podršku kroz jedan kanal - Instrument za prepristupnu pomoć, odnosno IPA (Instrument for Pre-Accession Assistance).

IPA predstavlja nastavak ranijih programa podrške (OBNOVA i CARDS) namijenjenih državama koje pretenduju da postanu članice EU.

Tabela 18: Projekti finansirani iz IPA fondova

Projekat "Identifikacija i registracija životinja – faza II" (IPA 2007)	1.400.000
Projekat "pravna harmonizacija - twinning program sa Slovenijom" (IPA 2007)	1.000.000
Iskorjenjivanje bjesnila i klasične kuge svinja (IPA 2008)	1.700.000
Razvoj službi za bezbjednost hrane u Crnoj Gori (IPA 2008)	2.200.000
Podrška formiranju IPARD sistema u Crnoj Gori (IPA 2008)	1.800.000
Održivo upravljanje morskim ribarstvom (IPA 2009)	1.800.000
Podrška mreži seoskih puteva na sjeveru Crne Gore (IPA 2009)	1.500.000
Jačanje kapaciteta fitosanitarne uprave Crne Gore (IPA 2010)	770.000
Podrška izgradnji kapaciteta u sektoru šumarstva (IPA 2010)	1.000.000
Jačanje Veterinarske Službe (IPA 2011)	770.000
Jačanje Programa ruralnog razvoja u okviru IPARD-a u Crnoj Gori" (IPA 2011)	3.274.000
IPA 2012 – Povjerilački fond I	3.200.000
IPA 2013 – Povjerilački fond II	7.300.000

Izvor: Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja

Podrška Crnoj Gori u okviru različitih projekata i programa navedenih u gornjoj tabeli doprinijela je izgradnji pravne osnove, institucija i kapaciteta osoblja ministarstva i drugih relevantnih tehničkih tijela i direkcija. Ovo se odnosilo na podršku sektoru stočarstva, sektoru veterine i bezbjednosti hrane, šumarstva, ribarstva i za samo MPRR. Podrška je bila preduslov za trenutni napor MPRR-a za pripremu za akreditaciju. Iskustva i lekcije naučene od primjene šema grantova su korisne za poljoprivredni sektor, kao i za MPRR i sva tehnička tijela.

MPRR se i dalje suočava sa velikim izazovima u njegovim naporima za ulazak u EU i potrebno je nastaviti jačanje kapaciteta i nadležnosti u pogledu procedura i prakse prikupljanja i analize podataka, formulacije i implementacije politike kako bi se nastavio na putu ka pridruživanju EU.

5.3 Glavni rezultati sprovedene multilateralne podrške, izdvojena sredstva, evaluacija ili naučene lekcije

Podrška Svjetske banke crnogorskoj poljoprivredi

U periodu jun 2009. - jun 2015. Svjetska banka pruža podršku poljoprivredi kroz projekat: Institucionalni razvoj i jačanje poljoprivrede Crne Gore – MIDAS (Montenegro Institutional Development and Agriculture Strenghtening). Podrška je pružena realizacijom IBRD kredita (11 miliona EUR) i GEF (Globalni fond za zaštitu životne sredine) grantom (4 miliona EUR).

Projekat priprema Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja u saradnji sa državnim institucijama uključenim u institucionalnu podršku poljoprivredi i ribarstvu.

Projekat sadrži tri (3) komponente:

Jačanje programa ruralnog razvoja MPRR pružanjem podrške uvođenju i implementaciji mjera ruralnog razvoja koje su u skladu sa IPARD-om, a koje su određene u okviru Nacionalnog programa za ruralni razvoj.

Ova se komponenta sprovodi kroz:

- Jačanje fondova ruralnog razvoja za ciljne mjere i područja;
- Jačanje terenskih i savjetodavnih službi;
- Upravljanje programom podrške poljoprivredi i ruralnom razvoju kompatibilnih sa IPARD-om, kroz:
 - Obezbeđivanje tehničke pomoći, obuke i roba i izvođenje građevinskih radova za formiranje Jedinice za ruralni razvoj, Agencije za plaćanje kompatibilne sa EU IPARD-om, kao i izradu i implementaciju plana sistematizacije MPRR, uključujući izgradnju i/ili rekonstrukciju objekta za potrebe MPRR i njegovih Uprava i organa;
 - Osavremenjavanje sistema upravljanja poljoprivrednim informacijama uključujući i Popis poljoprivrede, kao i izrada registra farmi i izradu povezanih katastarskih mapa za vina, masline i/ili voće; Dalje jačanje sistema bezbjednosti hrane.

MIDAS projekat je poslužio kao dobra prilika za pripremu, kako poljoprivrednika tako i administracije, za korišćenje EU fondova. Kroz 5 javnih poziva oko 700 ugovora je potpisano. Podrška je data za mjere vezane za investicije u fizički kapital (uključujući nabavku stoke), i agroekološke mjere (većinom za upravljanje stajskim đubrivom). S druge strane MIDAS projekat je pomogao izgradnji kapaciteta u okviru MPRR, Veterinarske uprave, Instituta za biologiju mora, itd. Značajan efekat MIDAS javnih poziva je i uspostavljanje procedura koje su slične procedurama IPARD poziva.

Na osnovu partnerstva između MPRR-a i Svjetske banke i iskustva Svjetske banke u sprovođenju tekućeg MIDAS projekta, EU je zatražila od Banke da uspostavi Trust Fund (TF) koji finansira EU. Projekat/IPARD like, finansiran od strane EU (Trust Fund I i II) će podržati dodatnu rundu programa grantova, sa ciljem daljeg uvođenja IPARD principa i pravila nastavljajući jačanje kapaciteta svih uključenih institucija. Šema bespovratnih sredstava koja će se finansirati u okviru ovog projekta imaće koristi od naučenih lekcija i napretka u implementaciji MIDAS grantova. Podržavaće se i jačanje uloge Direktorata za ruralni razvoj u nadgledanju, čime će se jedan korak približiti IPARD-u.

Ukupni troškovi projekta su 10,5 miliona EUR (Trust fond I 3,2 miliona EUR i Trust fund II 7,3 miliona EUR). Preko Trust Fund-a II planira se 5,3 miliona EUR kroz šeme grantova i 2 miliona EUR za projekat LPIS. Doprinos Vlade Crne Gore iznosi 2.125.000 EUR.

Projekat IPARD like pomoći će u implementaciji šeme grantova zasnovanih na mjerama predviđenim IPARD II programom (investicije u fizički kapital na poljoprivrednim gazdinstvima i investicije u fizički kapital vezano za preradu i marketing poljoprivrednih i proizvoda ribarstva su ključni prioritetni sektori) i pratećom mjerom Tehničke pomoći.

Podrška UN preko FAO

FAO podrška Crnoj Gori u periodu 2013-2015 je kroz državni programski okvir, uspostavljala 5 prioritetnih područja:

- Priprema Nacionalne Strategije za poljoprivredu i ruralni razvoj 2014-2020 - ključni strateški dokument koji obezbjeđuje osnovu za IPA II;
- Razvoj kapaciteta MPRR koristeći vještine za izradu politike;
- Usklađivanje politike poljoprivrede i ruralnog razvoja sa EU standardima;
- Promovisanje dobre prakse u smanjenju efekata klimatskih promjena na poljoprivredu uključujući mjere za povećanje spremnosti ruralnog stanovništva i usklađenja sistema proizvodnje u cilju smanjenja podložnosti sušama i poplavama;
- Promovisanje pilot projekta ruralnog razvoja uključujući povećanje tehničke pomoći proizvođačkim grupama i poljoprivrednoj strukturi za zajedničke aktivnosti kao što su šumarstvo i stočarstvo.

Državni programski okvir (CPF) zajedničkog razvoja Vlade i vodećih partnera, je blisko usklađen sa Integrisanim programom UN (2010-2015), kao i sa crnogorskim nacionalnim razvojnim prioritetima.

Ostala međunarodna podrška

Ostala međunarodna podrška crnogorskoj poljoprivredi sprovedena je kroz bilateralnu saradnju članica EU sa institucijama crnogorske poljoprivrede. Najvažniji donatori u prethodnom periodu bili su:

- Veliko Vojvodstvo Luksemburga, preko razvojne agencije Lux-development (u najvećoj mjeri podrška mljekarskom sektoru),
- Kraljevina Danska (Program razvoja organske poljoprivrede u Crnoj Gori - DANIDA)
- Njemačka preko GTZ (više projekata) i njemačkog zemljoradničkog i zadružnog saveza (DGRV),
- Vlada Austrije, kroz saradnju sa Austrijskom razvojnom agencijom (ADA),
- Italija – više manjih projekata,
- SAD – više USAID projekata (tehnička podrška za izradu ekonomskih analiza i upravljanje na gazdinstvu, uspostavljanje tržišnog informacionog sistema, različiti infrastrukturni projekti i sl.),
- Švedska, preko Švedske međunarodne razvojne agencije (SIDA) podrška očuvanju biljnih genetičkih resursa.

Kratka procjena međunarodnih projekata i naučene lekcije

Tokom implementacije donatorskih projekata uočena su i određena ograničenja u ruralnim područjima Crne Gore:

- niska konkurentnost ključnih sektora ekonomije u ruralnim područjima (poljoprivrede, šumarstva, ribarstva, sektora hrane, ruralnog turizma, usluga);
 - nedovoljno razvijena osnovna infrastruktura u ruralnim područjima što otežava pristup stanovništva i privrednih subjekata javnim ustanovama (telekomunikacijama, prevozu, obrazovnim i zdravstvenim ustanovama itd.);
 - depopulacija ruralnih područja i nepovoljna starosna i polna struktura ruralnog stanovništva;
 - nizak nivo obrazovanja ruralnog stanovništva;
 - slaba aktivnost ili nepostojanje regionalnih i lokalnih ustanova nadležnih za ruralni razvoj;
- nedovoljna koordinacija između državnih institucija i lokalnih zajednica u ruralnim područjima, što rezultira nedovoljnom uključenosti lokalne samouprave i lokalnih zajednica u iniciranje, donošenje i sprovođenje politike ruralnog razvoja.

Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja ima ključnu ulogu u sprovođenju politike ruralnog razvoja. Međutim, pri utvrđivanju prioriteta i mjera ruralnog razvoja, a posebno u njihovoj implementaciji, važnu ulogu imaju i druga ministarstva: Ministarstvo ekonomije, Ministarstvo održivog razvoja i turizma, Ministarstvo prosvjete, Ministarstvo nauke, Ministarstvo saobraćaja i pomorstva, Ministarstvo kulture, kao i druga vladina tijela (direkcije, uprave i sl.).

6. OPIS STRATEGIJE

6.1 Opis postojeće Strategije razvoja poljoprivrede i ruralnih područja 2015-2020

Cilj ove strategije je da uspostavi okvir i put razvoja poljoprivrede i ruralnih područja u kontekstu opšteg prioriteta Crne Gore da vodi politiku pridruživanja EU tokom perioda 2015-2020. godine. Crna Gora nema kapaciteta da bude konkurentna na tržištu glavnih poljoprivrednih proizvoda EU, ali zato ima potencijal za razvoj proizvodnje visokokvalitetnih poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda na inovativan i tradicionalan način.

Bogato prirodno i kulturno nasljeđe Crne Gore predstavlja značajan potencijal za razvoj turizma u ruralnim oblastima. Ruralni turizam i povećana proizvodnja kvalitetnih proizvoda biće pokretači u stvaranju ekonomske aktivnosti i otvaranju novih radnih mjesta u ruralnim područjima. Na osnovu navedenih pretpostavki, vizija razvoja crnogorske poljoprivrede i ruralnih područja do 2020. godine podrazumijeva sljedeće:

- Poljoprivredni sektor na pravom putu da postane konkurentan u proizvodnji kvalitetnih proizvoda, obezbjeđuje stabilan izvor prihoda za poljoprivrednike. Sektor poljoprivredne proizvodnje je pokretačka snaga za otvaranje novih radnih mjesta u ruralnim područjima koja se zasnivaju na znanju, korišćenju najboljih praksi, inovacija i očuvanju prirodnih resursa;
- Održiva ruralna područja koja obezbjeđuju ekonomsku aktivnost, prilike za zaposlenje, socijalnu inkluziju i dobar kvalitet života ruralnog stanovništva.

Da bi se ostvarila navedena vizija, ciljevi Strategije za razvoj poljoprivrede i ruralnih područja za period 2015-2020 su sljedeći:

- Osigurati stabilnu mrežu i stabilizovati dohodak poljoprivrednih proizvođača;
- Omogućiti nesmetano funkcionisanje tržišta poljoprivrednih proizvoda;
- Poboljšati konkurentnosti poljoprivrede i prehrambene industrije;
- Proizvodnja bezbjedne hrane visokog kvaliteta;
- Održivo upravljanje prirodnim resursima;
- Razvoj ruralnih područja i očuvanje ruralnih zajednica.

Ovi ciljevi će se postići kroz realizaciju raznih mjera, koje će, istovremeno, postepeno biti usklađene sa onima u okviru Zajedničke poljoprivredne politike EU.

6.2 Identifikacija potreba i rezime cjelokupne Strategije

Na osnovu analize strukture i trendova u sektoru poljoprivrede, a uzimajući u obzir raspoložive prirodne resurse i politički okvir (analizirano u predstavljenj SWOT analizi) prepoznate su glavne potrebe za dalji razvoj ovog sektora:

1. Unaprjeđenje konkurentnosti:

- Povećanje konkurentnosti poljoprivrede i prehrambene industrije na nacionalnom, regionalnom i globalnom tržištu;
- Smanjenje usitnjavanja i povećanje prosječne veličine gazdinstava kroz sveobuhvatne mjere koje podstiču ukрупnjavanje zemljišta, primjenu odgovarajuće zemljišne politike i udruživanje proizvođača;
- Unaprjeđenje prenosa tehnologija i sistema inovacija kroz poboljšane savjetodavne službe i sistem prenosa tehnologija, uključujući i podršku poljoprivrednim proizvođačima za unaprjeđenje profesionalnih kvalifikacija, sticanje iskustva i povjerenja u novu ekonomiju;
- Unaprjeđenje organizovanja lanca i stvaranje vrijednosti od poljoprivrednika do kupca, čineći da poljoprivrednik ispuni zahtjeve tržišta.

2. Unaprjeđenje standarda bezbjednosti hrane

- Unaprjeđenje standarda bezbjednosti hrane uz obezbjeđivanje proizvoda po cijenama pristupačnim za kupce;
- Unaprjeđenje kvaliteta proizvoda (standardi kvaliteta, organski proizvodi, PDO/PGI).

3. Unaprjeđenje održivog gazdovanja resursima

- Nastavak napora u pravcu očuvanja ekosistema;
- Obezbeđivanje održivog gazdovanja i korišćenja prirodnih resursa (zemljište, vode, šume, biljni i životinjski resursi) kako bi se osigurala zaštita životne sredine u najširem smislu;
- Ublažavanje i prilagođavanje klimatskim promjenama;
- Unaprjeđenje infrastrukture za razvoj poljoprivrede (putevi, vodosnabdijevanje, navodnjavanje, prečišćavanje otpadnih voda).

4. Poboljšanje kvaliteta života i razvoja ruralnih područja:

- Unaprjeđenje životnog standarda u ruralnim područjima;
- Poboljšanje osnovnih usluga (putna infrastruktura, snabdijevanje vodom i strujom; zdravstveni, socijalni i kulturni objekti, i dr.);
- Diverzifikacija privrednih djelatnosti i mogućnosti koje obezbjeđuju ekonomsku i socijalnu koheziju između urbanih i ruralnih područja;
- Stvaranje prilika za zapošljavanje i trajne izvore prihoda za značajan dio stanovništva i doprinos borbi protiv siromaštva i depopulacije;
- Integracija razvoja turizma i poljoprivrede i iskorišćavanje širokog spektra domaćih proizvoda kroz promociju nacionalne kuhinje;
- Očuvanje tradicije i kulturnog nasljeđa sela.

5. Jačanje administrativnih kapaciteta

- Jačanje institucionalnog razvoja i obezbjeđivanje izrade propisa i njihovo sprovođenje;
- Unaprjeđenje međuinstitucionalne saradnje u rješavanju identifikovanih izazova i jačanje saradnje sa lokalnim upravama.

Tabela 19: Zbirni prikaz glavnih potreba i mjera ruralnog razvoja

Prepoznate potrebe	IPARD II	IPA II	Drugi izvor finansiranja – višestruka pomoć	Nacionalni izvori
1.Povećanje konkurentnosti poljoprivrede i prehrambene industrije	Podrška investicijama u poljoprivrednim gazdinstvima	X	X	X
2.Unaprjeđenje standarda bezbjednosti hrane	Unaprjeđenje kvaliteta proizvoda	X	X	X
3.Unaprjeđenje održivog gazdovanja resursima	Očuvanje autohtonih genetičkih resursa u poljoprivredi Organska proizvodnja Održivo korišćenje planinskih pašnjaka	X		X
4.Poboljšanje kvaliteta života i razvoja ruralnih područja	Diverzifikacija ekonomskih aktivnosti u ruralnim sredinama Obnova i razvoj sela i izgradnja seoske infrastrukture Agro-ekološke mjere Implementacija Lokalnih razvojnih strategija – Lider pristup	X		X
5.Jačanje administrativnih kapaciteta	Implementacija Lokalnih razvojnih strategija – Lider pristup Mjera tehničke pomoći	X		

Izvor: Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja

U cilju izbjegavanja preklapanja tokom implementacije mjera IPARD II programa i mjera ruralnog razvoja koje se sprovode kroz Agrobudžet, biće napravljena jasna demarkacija između mjera finansiranih iz nacionalnog budžeta i mjera finansiranih iz donatorskih projekata.

6.3 Konzistentnost između predloženih IPARD II intervencija i Indikativni strategijski dokument za Crnu Goru (ISD)

IPARD II program i odabrane mjere u okviru programa su u skladu s onim što je opisano u Indikativnim strategijskim dokumentom (ISD). Planirane vrste aktivnosti predstavljene su u okviru ISD i ključni ciljevi IPA II podrška su postavljeni za promovisanje usklađenosti crnogorske poljoprivredne politike sa Zajedničkom poljoprivrednom politikom EU (ZPP EU); doprinos konkurentnosti, održiv i efikasan sektor poljoprivrede održavajući ruralno stanovništvo aktivnim; poboljšanje ribarstva, bezbjednost hrane, veterinarsku i fitosanitarnu politiku. Kako bi se postigli ovi ciljevi, IPA II će pružati podršku u dva pravca: izgradnja institucionalnih kapaciteta i mjera ruralnog razvoja.

Ovi ciljevi su u skladu sa predloženim IPARD intervencijama i odabranim mjerama. Kroz intervencije u investicije u fizički kapital na poljoprivrednim gazdinstvima podrška će obezbijediti dostizanje održivosti i unapređenje efikasnosti sektora poljoprivrede. Investicije u fizički kapital vezano za preradu i marketing poljoprivrednih i proizvoda ribarstva posebno u cilju konkurentnosti i efektivnosti će uticati na dalju implementaciju i usklađivanje sa EU standardima, vezano za bezbjednost hrane.

Od kada je ISD uspostavio neophodnost za diverzifikaciju poljoprivredne proizvodnje kroz odabrane mjere, nivo proizvodnje će se povećati i potencijali za dalji izvoz će se proširiti. Takođe diverzifikacija na farmi i razvoj poslovanja, kroz podršku ruralnom turizmu će doprinjeti daljoj diverzifikaciji poljoprivredne proizvodnje.

ISD prepoznaje da IPARD II program obezbjeđuje investicije kroz podršku za povećanje sposobnosti poljoprivredno-prehrambenog sektora da izdrži tržišni pritisak, kao i da se postepeno usklađuje sa pravilima i standardima Zajednice, kroz ostvarenje ekonomskih, socijalnih i ciljeva zaštite životne sredine u ravnomjernom teritorijalnom razvoju ruralnih područja. Dalje, doprinjeće bezbjednom i sigurnom snabdjevanju hrane i održavanje diverzifikovanih i održivih sistema uzgoja na gazdinstvu u ruralnim zajednicama i selima. Mjera ruralna infrastruktura, agro-ekološke mjere i lokalne inicijative-lider pristup će takođe biti podržane kroz IPARD II program. IPARD II program će takođe ojačati kapacitete operativnim strukturama za korišćenje EU fondova, koje će biti u mogućnosti da upravljaju i sprovode program u skladu sa EU zahtjevima.

Sve u svemu, postoji puna komplementarnost i konzistentnost između odabranih mjera kroz IPARD II program i ISD.

6.4. Zbirna tabela pokazatelja logičke intervencije odabranih IPARD mjera sa kvantitativnim ciljevima

Tabela 20: Zbirna tabela odabranih mjera, indikatori i ciljevi

Mjere	Indikatori	Cilj
Investicije u fizički kapital na poljoprivrednim gazdinstvima	Broj podržanih projekata	550
	Broj gazdinstava koja ulažu u modernizaciju	550
	Broj gazdinstava koja se postupno usklađuju sa EU standardima	550
	Broj gazdinstava koja investiraju u proizvodnju energije iz obnovljivih izvora	35
	Broj gazdinstava koja investiraju u upravljanje stočarskom proizvodnjom u pogledu smanjenja N ₂ O i emisije metana (skladištenje stajnjaka)	150
	Ukupna ulaganja u fizički kapital po podržanim korisnicima (EUR)	36.155.556
Investicije u fizički kapital vezano za preradu i marketing poljoprivrednih i proizvoda ribarstva	Broj podržanih projekata	70
	Broj korisnika sa projektima modernizacije	70
	Broj korisnika koji se postupno usklađuju sa EU standardima	70
	Broj korisnika koji ulažu u obnovljive izvore energije	20
	Ukupna ulaganja u fizički kapital po podržanim korisnicima (EUR)	47.386.666
	Broj novootvorenih radnih mjesta (bruto)	60
Diverzifikacija gazdinstva i razvoj poslovanja	Ukupan broj podržanih projekata	150
	Ukupan broj objekata:	80
	1. Izgrađenih	30
	2. obnovljenih	50
	Broj korisnika – registrovanih poljoprivrednih gazdinstava	100
	Broj investicija u obnovljive izvore energije (fotonaponski sistemi)	15
	Broj investicija za obradu otpada i otpadnih voda	20
	Broj novotvorenih radnih mjesta	30
	Ukupan iznos investicija	9.353.846
Tehnička pomoć	Broj promotivnog materijala sa opštim informacijama za zainteresovane (flajeri, brošure, i dr.)	30.000
	Broj javnih kampanja	100
	Broj podržanih stručnih ekspertiza	10
	Broj radionica, konferencija, seminara	100
	Broj sastanaka IPARD II Odbora za nadgledanje	14
	Broj studija na elaboraciji i implementaciji mjera IPARD II programa	20
	Broj podržanih aktivnosti ruralnih mreža	12
	Broj podržanih LAG-ova	12

7. PREGLED FINANSIJSKIH TABELA

Maksimum doprinosa EU za IPARD II po godinama, 2014-2020

Finansijska izdvajanja mogu biti preraspodijeljena tokom implementacije ovog Programa, uzimajući u obzir, između ostalog, zaključke srednjoročnog pregleda IPA-e II i učinka Crne Gore u postizanju ciljeva programa.

Tabela 21: EU doprinos po godinama, 2014-2020 (mil. EUR)

GODINA	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2014-2020
IPARD II	-	5.00	5.00	5.24	7.00	8.00	8.00	38.24
UKUPNO	-	5.00	5.00	5.24	7.00	8.00	8.00	38.24

EU učešće za poljoprivredu i ruralni razvoj može se naći u Implementacionoj Odluci EK (2014/5771 od 18. avgusta) kada je usvojen Indikativni Strategijski dokument za Crnu Goru za programski period 2014-2020.

7.1 Maksimum doprinosa EU za IPARD II fondove po mjerama, 2014-2020, u EUR

Tabela 22: EU doprinos za IPARD II fondove po godinama, 2014-2020

MJERA	Ukupno javna podrška (%)	Ukupno javna podrška (iznos)	EU doprinos	% EU doprinosa	Nacionalni doprinos	% nacionalnog doprinosa
Investicije u fizički kapital poljoprivrednih gazdinstava	60%	21.207.149,28	15.905.361,96	75%	5.301.787,32	25%
Investicije u fizički kapital vezano za preradu i marketing poljoprivrednih i proizvoda ribarstva	50%	23.166.633,93	17.374.975,45	75%	5.791.658,48	25%
Diverzifikacija na gazdinstvu i razvoj poslovanja	65%	6.080.000,00	4.560.000,00	75%	1.520.000,00	25%
Tehnička pomoć	100%	470.588,00	400.000,00	85%	70.588,00	15%
UKUPNO		50.924.371,21	38.240.337,41		12.684.033,80	

7.2 Indikativni budžet po mjerama 2014-2020

Tabela 23: Indikativni budžet raspoređen po mjerama, 2014-2020, u EUR

MJERA	Ukupno javna podrška	Privatni doprinos	Ukupni troškovi
	EUR	EUR	EUR
Investicije u fizički kapital poljoprivrednih gazdinstava	21.207.149,28	14.138.099,52	35.345.248,80
Investicije u fizički kapital vezano za preradu i marketing poljoprivrednih i proizvoda ribarstva	23.166.633,94	23.166.633,93	46.859.967,86
Diverzifikacija gazdinstava i razvoj poslovanja	6.080.000,00	3.273.846,15	9.353.846,15
Tehnička pomoć	470.588,00	-	470.588,00
UKUPNO	50.924.371,21	40.578.579,60	91.502.950,81

7.3 Indikativni budžet EU doprinosa po mjerama za monitoring, 2014-2020, u 000 EUR

Tabela 24: Indikativni budžet EU doprinosa po mjerama za monitoring, 2014-2020, u 000 EUR

MJERA/GODINA	EU doprinos (000 EUR)							
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2014-2020 EUR/%
Investicije u fizički kapital poljoprivrednih gazdinstava	-	2.00	2.10	2.52	3.85	3.20	2.24	15.91
Investicije u fizički kapital vezano za preradu i marketing poljoprivrednih i proizvoda ribarstva	-	3.00	2.90	2.72	3.15	3.20	2.40	17.37
Diverzifikacija na gazdinstvu i razvoj poslovanja	-	-	-	-	-	1.60	2.96	4.56
Tehnička pomoć	-	-	-	-	-	-	0.40	0.40
UKUPNO	-	5.00	5.00	5.24	7.00	8.00	8.00	38.24

7.4 Procenat (%) alociranih sredstava EU doprinosa po mjerama 2014-2020

Tabela 25: Procenat (%) alokacije EU doprinosa po mjerama, 2014-2020

MJERA/GODINA	EU doprinos						
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
	%	%	%	%	%	%	%
Investicije u fizički kapital poljoprivrednih gazdinstava	-	40	42	48	55	40	28
Investicije u fizički kapital vezano za preradu i marketing poljoprivrednih i proizvoda ribarstva	-	60	58	52	45	40	30
Diverzifikacija na gazdinstvu i razvoj poslovanja	-	-	-	-	-	20	37
Tehnička pomoć	-	-	-	-	-	-	5
UKUPNO	-	100	100	100	100	100	100

8. OPIS ODABRANIH MJERA

Odabrane mjere definisane u IPARD II programu su izabrane na osnovu rezultata sektorskih analiza koje su ažurirane (sektorska analiza mesa, mlijeka, voća i povrća) i urađene (maslinarstva i vinogradarstva) tokom 2014. godine. Cilj odabranih mjera je poboljšanje konkurentnosti, povećanje dodate vrijednosti proizvoda, otvaranje novih radnih mjesta, poboljšanje uslova života u ruralnim područjima, kao i povezivanje sa turizmom. Razlog više za odabir ovih mjera je njihova implementacija kroz nacionalnu podršku, MIDAS grantove i IPARD *like* projekat. Na ovaj način, poljoprivrednici mogu pripremiti svoja gazdinstva za korišćenje fondova EU za programski period 2014-2020.

Finansijska alokacija sredstava dobijena je na osnovu iskustva kroz MIDAS i IPARD *like*; na osnovu absorpcionih kapaciteta, administrativnih kapaciteta, kao i planovima usklađivanja sa EU legislativom.

Mjere su programirane u cilju sprječavanja opterećenosti na gazdinstvu. Fokus je dat na potrebe malih proizvođača i prerađivača i prioritetima ulaganja, stavljajući akcenat na javna dobra, kao što su očuvanje prirode i zaštita životne sredine. Iskustvo zemalja tokom pristupanja je da se opterećenost najbolje može vidjeti kroz ulaganja u veće projekte, tj. kod većih korisnika.

U cilju smanjenja rizika opterećenosti Crna Gora će osigurati da će u procesu selekcije korisnika jasno pokazati njihove potrebe za IPA podršku.

Projekti koji imaju eksperimentalne, obnovljive i inovativne elemente su često nemogući za implementaciju u planiranom obimu bez eksterne podrške.

Prvi Kodeks dobre poljoprivredne prakse više ima savjetodavnu ulogu nego što je obavezujući, i daje priliku svim zainteresovanim stranama - poljoprivrednicima, Vladi, naučnicima i NVO – da otkriju šta stvarno funkcioniše u Crnoj Gori: koji su standardi praktični i realni u crnogorskim poljoprivrednim uslovima i koji od njih donose najveće koristi u pogledu zaštite životne sredine. Kada Crna Gora postane članica Evropske unije mnogi od ovih savjeta i preporuka postaće obavezujući. Na taj način će iskustvo stečeno primjenom prvog Kodeksa predstavljati neprocjenjivo iskustvo, omogućavajući da se pravi standardi konačno prenesu u zakon.

Za implementaciju IPARD II programa, Direktorat za ruralni razvoj (Upravljačko tijelo), u bliskoj saradnji sa IPARD Agencijom, će izraditi pravilnike za implementaciju svake mjere, koji će biti u skladu sa mjerama definisanim IPARD II programom, kao i sa zahtjevima Sektorskog sporazuma. IPARD Agencija će, u bliskoj saradnji sa Direktoratom za ruralni razvoj (Upravljačkim tijelom), izraditi obrasce zahtjeva i biznis planova i na taj način dati instrukcije/smjernice podnosiocima zahtjeva za njihovu pripremu.

Tokom izrade IPARD II programa uspostavljena je konstantna komunikacija između Upravljačkog tijela i IPARD Agencija. Komunikacija je obuhvatila niz sastanaka organizovanih između ova dva tijela u cilju potvrđivanja da će mjere biti verifikovane i kontrolisane tokom sprovođenja IPARD II programa. Konstantna komunikacija će potvrditi da će sve odabrane mjere biti kontrolisane do strane IPARD Agencije.

Tokom izmjene IPARD II programa u novembru 2022. godine, donosioci odluka su pokrenuli dodatne aktivnosti u cilju brže implementacije IPARD II programa. Aktivnost, u pripremi, će početi sa implementacijom do kraja 2022. i/ili početkom 2023. godine.

8.1. INVESTICIJE U FIZIČKI KAPITAL POLJOPRIVREDNIH GAZDINSTAVA

8.1.1. Pravna osnova

Član 27. Sektorskog sporazuma

8.1.2. Razlozi za intervenciju

Glavne slabosti poljoprivrednog sektora u Crnoj Gori su povezane sa nepovoljnom strukturom poljoprivrednih gazdinstava, visokim učešćem malih gazdinstava, visokim nivoom usitnjenih obradivih poljoprivrednih parcela, niskim nivoom modernizacije poljoprivrednih gazdinstava i nedostatkom investicionog kapitala.

Trenutno postoji opšti nedostatak većih količina sirovina odgovarajućeg kvaliteta, posebno mesa, za podmirenje domaćih potreba.

Sektor proizvodnje mlijeka karakteriše nizak nivo otkupa od strane registrovanih mljekara i sirara, koji u zadnjih pet godina varira 11-16 % od ukupno proizvedenog mlijeka u Crnoj Gori. Najveći dio preostalog mlijeka prerađuje se na poljoprivrednim gazdinstvima u različite vrste autohtonih mliječnih proizvoda (sirevi, skorup, kajmak, i dr.) za sopstvene potrebe i/ili prodaju.

U cilju poboljšanja opšte situacije u sektoru mljekarstva i povećanju konkurentnosti, podršku je potrebno usmjeriti na: smještajne kapacitete za životinje, razvoj tehnologije proizvodnje stočne hrane i ishranu životinja, higijenu muže i mlijeka, kao i odlaganje i upravljanje stajnjakom.

Sektor proizvodnje mesa u Crnoj Gori nije dovoljno razvijen, kako zbog nedostatka fizičkog kapitala tako i zbog niske produktivnosti. Brži razvoj sektora proizvodnje mesa u Crnoj Gori nije moguć bez snažnije podrške kroz investiranje u rekonstrukciju postojećih i izgradnju novih proizvodnih i pomoćnih objekata u okviru poljoprivrednih gazdinstava.

Ciljevi implementacije mjere će biti fokusirani ka smanjenju nedostataka u sektoru, tj. povećanje tržišno orjentisane proizvodnje, povećanje iskorišćenosti resursa, povećanje produktivnosti, zaštite životne sredine, a čime će se ujedno i poboljšati efikasnost i ekonomska održivost poljoprivrednih gazdinstava.

Sektor proizvodnje jaja je uvođenjem savremene tehnologije doživio ekspanziju, ali još uvijek ne zadovoljava potrebe domaćeg tržišta. Sektor se suočava sa značajnim problemima u procesu ispunjavanja standarda u smislu dobrobiti životinja, zaštite životne sredine i bezbjednosti hrane.

Neophodne su značajne investicije i podrška kako bi se postiglo usklađivanje sa standardima EU, posebno za rukovanje, skladištenje i tretman stajnjaka i za poboljšanje dobrobiti životinja.

Sektor proizvodnje voća, povrća i ratarstva (uključujući žitarice, pečurke, gljive, aromatično i ljekovito bilje). Povoljni prirodni uslovi omogućavaju uzgoj kontinentalnog, južnog i suptropskog i tropskog voća, kao i gotovo svih vrsta povrća. Proizvodnja aromatičnog i ljekovitog bilja posljednjih godina dobija na značaju i primjetan je porast površina pod ovim zasadima. Evidentno je da raste zainteresovanost i za proizvodnjom gljiva i pečurki.

Nedostaci u sektoru su: usitnjena gazdinstva, niži prinosi po jedinici površine, nedovoljna primjena agrotehničkih mjera (poljoprivredne opreme), neadekvatan izbor sorti i hibrida, nedovoljna povezanost sa trgovinskim lancima, kao i nedostatak savremenih skladišnih kapaciteta.

U cilju povećanja konkurentnosti sektora neophodna su ulaganja: u nove i širenje postojećih plantaža, kao i u savremenu opremu, alate i mehanizaciju za proizvodnju.

Sektor vinogradarstva ima bogatu tradiciju u proizvodnji grožđa, zahvaljujući veoma povoljnim agroekološkim i klimatskim uslovima.

Ovom sektoru su potrebna ulaganja u obnovu postojećih i podizanje novih vinograda, savremenu mehanizaciju i opremu za proizvodnju, a sve u cilju povećanja konkurentnosti sektora.

Sektor maslinarstva nije dovoljno razvijen, i pored povoljnih klimatskih uslova i postojećih potencijala. Postojeći maslinjaci imaju nepovoljnu starosnu strukturu, sa velikim udjelom starih stabala, što za rezultat ima otežanu primjenu agrotehničkih mjera i negativno utiče na kvalitet proizvoda, kao i na prinos po stablu.

Sektoru maslinarstva potrebna su ulaganja za podizanje novih maslinjaka, revitalizaciju postojećih, kao i ulaganja u mehanizaciju i opremu. Ova ulaganja će doprinjeti modernizaciji i boljem korišćenju resursa.

Sektor pčelarstva ima potrebu ulaganja u izgradnju namjenskih objekata za skladištenje meda i košnica objekte i opremu za proizvodnju meda, očuvanje kvaliteta i zdravstvene ispravnosti meda i drugih pčelinjih proizvoda, opremu za reproduktivne centare za uzgoj matica, kao i opremu za proizvodnju košnica.

Sektor ribarstva i akvakulture nije dovoljno efikasan, zbog nedostatka investicionog kapitala, a dijelom zbog neefikasnog načina uzgoja. Takođe, ovaj sektor karakterišu problemi koji se odnose na obnavljanje matičnog jata, bolje planiranje proizvodnje, poboljšanje efikasnosti ishrane ribe, nedostatak vode u određenim periodima godine, nedostatak mjera zaštite životne sredine, programa obuke i poboljšanje bezbjednosti ovih proizvoda.

Brži razvoj ovog sektora u Crnoj Gori nije moguć bez snažnije podrške za smanjenje proizvodnih troškova uzgoja, osavremenjivanje proizvodnje, poboljšanje uslova uzgoja i plasmana ovih proizvoda na tržište.

8.1.3. Opšti ciljevi

- Podrška korisnicima za postepeno usklađivanje sa pravilima Zajednice, standardima, politikama i praksama u pogledu pridruživanja EU;
- Podrška ekonomskom, socijalnom i teritorijanom razvoju, u pogledu pametnog, održivog i inkluzivnog rasta, kroz razvoj fizičkog kapitala;
- Odgovoriti izazovima klimatskih promjena kroz promovisanje energetske efikasnosti i obnovljivih izvora energije.

8.1.3.1. Specifični ciljevi

- Po završetku investicije, ista mora biti u skladu sa relevantnim standardima EU u pogledu zaštite životne sredine i/ili dobrobiti životinja;
- Poboljšanje sveukupnog stanja poljoprivrednih gazdinstava u primarnoj proizvodnji poljoprivrednih proizvoda.

8.1.4. Povezanost sa ostalim IPARD II mjerama u Programu i nacionalnim mjerama

Ova mjera je povezana sa Mjerom (3) – Investicije u fizički kapital vezano za preradu i marketing poljoprivrednih i proizvoda ribarstva, radi restrukturiranja ovih aktivnosti i dostizanja standarda Zajednice. Mjera će podržati investicije u održiva poljoprivredna gazdinstva, što bi trebalo da dovede do poboljšanja kvaliteta i bezbjednosti sirovine potrebne prerađivačkoj industriji, kao i usklađivanje sa standardima Zajednice u pogledu zaštite životne sredine, dobrobiti životinja, zaštite na radu i zdravstvene bezbjednosti.

Ova mjera je povezana i sa Mjerom (7) – Diverzifikacija na gazdinstvu i razvoj poslovanja, kroz preradu na gazdinstvu i ruralni turizam.

8.1.5. Krajnji korisnici

Korisnici su:

- Poljoprivredno gazdinstvo u skladu sa važećim Zakonom o poljoprivredi i ruralnom razvoju, i/ili
- pravno lice ili preduzetnik registrovan za djelatnost ribarstva i akvakulture u Centralnom registru privrednih subjekata (CRPS), koji su registrovani najkasnije do dana objave javnog poziva.

8.1.6. Zajednički kriterijumi prihvatljivosti

8.1.6.1. Vrsta prihvatljivog gazdinstva

Za podršku su prihvatljivi korisnici koji ispunjavaju specifične kriterijume prihvatljivosti, opisane u poglavlju 8.1.7.

8.1.6.2. Nacionalni standardi koji treba da budu ispoštovani

Najkasnije do konačne isplate investicije, korisnici moraju da zadovolje odgovarajuće nacionalne minimalne standarde (vidjeti spisak MNS u Aneksu III IPARD II Programa) u pogledu zaštite životne sredine i dobrobiti životinja. Ukoliko su nacionalni standardi slični onima koji važe u Uniji, u adekvatno opravdanim slučajevima, Komisija može odobriti odstupanje od ovog pravila.

Za projekte iz „sektora proizvodnje voća, povrća i žitarica“, „sektora vinogradarstva“ i „sektora maslinarstva“ primjenjuje se odstupanje od gore navedenog pravila. Za ove projekte, ispunjavanje odgovarajućih nacionalnih minimalnih standarda za poljoprivredna gazdinstva će se provjeriti samo za sektor za koji podnosilac zahtjeva podnosi zahtjev, a ne na cijelom poljoprivrednom gazdinstvu.

U tu svrhu, tehnička tijela izdaju dokument kojim se potvrđuje da su svi važeći minimalni nacionalni standardi, koji se odnose na zaštitu životne sredine i dobrobiti životinja ispoštovani od strane korisnika.

8.1.6.3. Ekonomska održivost gazdinstva

Korisnik dokazuje ekonomsku održivost biznis planom. Korisnik mora potvrditi ekonomsku održivost, u skladu sa formom koju će IPARD Agencija pripremiti. Za investicije preko 50.000 EUR neophodan je kompletan i detaljan biznis plan, dok je za investicije do 50.000 EUR potrebno uraditi pojednostavljeni biznis plan.

8.1.6.4. EU standardi

Najkasnije do konačne isplate investicije, investicija mora biti usklađena sa važećim EU standardima, koji se odnose na zaštitu životne sredine i dobrobiti životinja.

U tu svrhu, tehnička tijela moraju da procijene da li je investicija u skladu sa relevantnim EU standardima. U tom slučaju odgovorno (tehničko) tijelo izdaje dokument kojom potvrđuje gore navedeno.

8.1.6.5. Ostali zajednički kriterijumi prihvatljivosti

- Investicija se mora odnositi na proizvodnju poljoprivrednih proizvoda navedenih u Aneksu I Ugovora o EU, uključujući proizvode ribarstva;
- Nosilac poljoprivrednog gazdinstva će dokazati da se bavi poljoprivrednom proizvodnjom, preradom ili uslugama vezanim za poljoprivredu diplomom/potvrdom o srednjoškolskom ili visokom obrazovanju ili minimalnim iskustvom od 3 godine bavljenja poljoprivrednom djelatnošću (dokazano upisom u evidencije MPRR i relevantnih institucija). Podnosilac zahtjeva koji ne ispunjava gore navedene vještine i stručnosti izjasniće se u pisanoj formi da će pohađati obuku u trajanju od najmanje 50 časova u relevantnom sektoru prije konačne isplate sredstava podrške. Podnosilac zahtjeva će obezbijediti sertifikat izdat od nadležnih stručnih institucija za obuku, obrazovnih i istraživačkih institucija ili javnih savjetodavnih službi, uključujući potvrdu o prisutnosti na modulima obuke značajnim za investicije;
- Uplata sredstava podrške neće biti izvršena od strane IPARD Agencije i sredstva podrške neće biti isplaćena ako korisnik ne dostavi tražena dokumenta u predviđenom roku;

- Korisnici u okviru IPARD-a mogu dobiti podršku za samo jedan traktor, sa maksimalnom snagom koja ne prelazi 100 kW. Od ukupnog iznosa dodijeljenih sredstava EU, za mjeru ulaganja u fizički kapital poljoprivrednih gazdinstava, maksimalno 20% tih sredstava može biti opredjeljeno za nabavku traktora;
- U skladu sa članom 10. „Regulative Evropskog parlamenta i Savjeta o uspostavljanju zajedničkih pravila i procedura za sprovođenje instrumenata Unije za spoljne aktivnosti“;
 1. Sufinansiranje roba, materijala i opreme će biti prihvatljivo za finansiranje u okviru IPA iz sledećih zemalja:
 - (a) Države članice, zemlje korisnice obuhvaćene IPA-om, članovi Evropskog ekonomskog prostora i partnerske zemlje koje imaju koristi od "Evropskog instrumenta susjedstva i partnerstva", i
 - (b) Zemlje donatori za koje je uspostavljen recipročan pristup spoljne pomoći od strane Evropske komisije pod uslovima utvrđenim u članu 9 (1) (e) ove Regulative.
 2. Roba neprihvatljivog porijekla može se smatrati prihvatljivom od strane Komisije u obrazloženim slučajevima,
 - (a) ako bi pravila prihvatljivosti učinila nemogućom ili krajnje teškom realizaciju aktivnosti ili na osnovu nedostupnosti proizvoda i usluga na tržištima tih država, ili izuzetne hitnosti, ili
 - (b) za sprovođenje trilateralne saradnje sa trećim zemljama.
- Sve nabavke u okviru ove mjere treba da potiču iz prihvatljivih zemalja. Izuzetno, one mogu da potiču iz neke druge zemlje ukoliko je iznos nabavke (ugovor, profakture i računa) manji od 100.000€¹³. Za potrebe ove mjere, termin “porijeklo” je definisan članovima 60 i 61 Regulative Savjeta (ES) br. 952/2013, koja propisuje pravila vezana i za ne-preferencijalno porijeklo.
- Investicija u izgradnju ili rekonstrukciju objekata je prihvatljiva za podršku ukoliko je predmet investicije u vlasništvu korisnika, najkasnije do konačne isplate sredstava podrške.
- Pravo na dobijanje podrške mogu ostvariti korisnici podrške koji su u trenutku konačne isplate sredstava podrške vlasnici predmeta investicije. Izuzetno, pravo na dobijanje podrške mogu ostvariti i korisnici podrške čija se investicija odnosi na nabavku opreme, platenika i staklenika, podizanje zasada višegodišnjih biljaka u zakupljenim objektima i/ili na parcelama pod uslovom da je ugovor o zakupu zaključen na period duži od deset godina od dana podnošenja zahtjeva za dodjelu podrške.
- Sredstva podrške se ne mogu koristiti ukoliko je javno vlasništvo kapitala preduzeća iznad 25%.

Investicije u postrojenja obnovljivih izvora energije:

Investicije u postrojenja za obnovljivu energiju na poljoprivrednom gazdinstvu mogu biti podržane ukoliko se energija proizvodi za sopstvene potrebe do nivoa podrške koji se primjenjuju na ovu mjeru. Podrška se daje za investicije u proizvodnju energije iz obnovljivih izvora, odnosno investicije u fotonaponske sisteme.

U slučaju da se investicija sprovodi od strane početnika ili u slučaju kada korisnik sredstava podrške značajno promijeni veličinu svog poslovanja u odnosu na posljednje tri godine, očekivana potrošnja će biti procijenjena od strane IPARD Agencije.

¹³ Bez PDV-a

8.1.7. Specifični kriterijumi prihvatljivosti

U slučaju da se koristi zemljište koje je pod zakupom, ugovor o zakupu mora biti zaključen na period od najmanje 10 godina od dana podnošenja zahtjeva za dodjelu sredstava podrške.

U slučaju da se zemljište koristi pod nekim drugim pravom korišćenja, saglasnost mora biti data za period od najmanje 10 godina od dana podnošenja zahtjeva za dodjelu sredstava podrške.

Izuzetak je u slučajevima investicija u oblasti marikulture, gde se ugovor o zakupu zaključuje u skladu sa važećim Zakonom o morskom dobru, na maksimalno 5 godina sa nadležnom institucijom/organom.

Korisnici su u obavezi da redovno obnavljaju ugovore sa relevantnom institucijom/organom, koji će biti predmet kontrole u fazi prije i nakon plaćanja.

Poljoprivredna gazdinstva, koja na dan objave javnog poziva, u zavisnosti od sektora i tipa proizvodnje za koji se podnosi zahtjev za dodjelu sredstava podrške, moraju imati:

Sektor proizvodnje mlijeka

Minimum 5 krava ili junica (priplodnih grla) starijih od godinu dana na dan objave javnog poziva, ili
Minimum 50 ovaca ili
Minimum 50 koza.

Sektor proizvodnje mesa (po jednom turnusu)

Tip govedarstva - Minimum 30 goveda u tovu ili;
Tip ovčarstva – Minimum 50 ovaca ili 100 jagnjadi u tovu;
Tip svinjarstva - Minimum 20 krmača ili 100 svinja u završnom tovu ili;
Tip živinarstva - Minimum 1.000 brojlera (pilića);
Minimum 100 ćurića.

Sektor proizvodnje jaja

Minimum 1.500 koka nosilja.

Sektor voća, povrća i ratarstva (uključujući žitarice, gljive, pečurke, aromatično i ljekovito bilje), tipovi proizvodnje

Tip proizvodnje voća - površine zasada minimum 0,5 ha ili

Tip proizvodnje povrća -

(na otvorenom) – površina zasada minimum 0,5 ha ili

(u zaštićenom prostoru) – površina zasada minimum 0,1 ha,

Tip proizvodnje ratarskih kultura - površine zasada minimum 1 ha ili

Tip proizvodnje aromatičnog i ljekovitog bilja površine zasada minimum 0,3 ha ili

Tip proizvodnje gljiva i pečurki - proizvodna površina minimum 0,01 ha.

Sektor vinogradarstva

Površina vinograda minimum 0,5 ha.

Sektor maslinarstva

Površina zasada minimum 0,5 ha.

Sektor pčelarstva

Minimum 30 pčelinjih društava.

Sektor ribarstva i akvakulture

Minimum godišnji kapacitet od 10 tona ribe ili školjaka.

Zemljište (proizvodne površine) i životinje moraju biti upisani u registar poljoprivrednih gazdinstava najkasnije do dana objave javnog poziva.

8.1.8. Prihvatljivi troškovi

Prihvatljive investicije su ograničene na:

- Izgradnja i/ili rekonstrukcija nepokretne imovine (npr. sticanje imovine je isključeno);
- Nabavka nove mehanizacije i opreme, uključujući i kompjuterski hardver i softver, do tržišne vrijednosti imovine;
- Opšte troškove vezane sa izdacima investicije - vezane troškove, kao što su naknade za arhitekta, inženjere i druge konsultantske usluge, studije izvodljivosti; biće prihvatljivi troškovi do nivoa od 12% investicionih troškova. Specifična donja granica za određene stavke može biti uspostavljena posebno u biznis planovima kako je dato u 8.1.6.3. (u zavisnosti od tipa investicije);
- Opšte troškove, prihvatljive retroaktivno (obzirom da mogu nastati prije zaključenja ugovora), mogu jedino biti uzeti u obzir ako je projekat na koji se troškovi odnose odobren i ugovoren od strane IPARD Agencije;
- Minimalni i maksimalni iznosi ukupno prihvatljivih troškova za podršku su dati u tabeli 26.

Tabela 26: Minimum i maksimum ukupno prihvatljivih troškova za mjeru (1)

Minimum ukupne vrijednosti prihvatljivih troškova (EUR)	Maksimum ukupne vrijednosti prihvatljivih troškova (EUR)
10.000	500.000

- Ukupan broj podržanih projekata po korisniku, po javnom pozivu je ograničen na jedan.
- Ukupan broj podržanih projekata po korisniku, za ovu mjeru, u ovom programskom periodu je ograničen na tri projekta.
- Podnosilac zahtjeva može aplicirati za novu podršku jedino nakon donešenja rješenja o isplati sredstava podrške, odbijanju ili nakon raskida prethodno ugovorenog projekta unutar ove mjere.

8.1.8.1. Prihvatljive investicije

- Investicije u izgradnju i/ili rekonstrukciju objekata na gazdinstvu;
- Nabavka namjenske opreme i mehanizacije;
- Investicije u opremu za uštedu energije, zaštitu životne sredine, opremu i objekte za ponovnu preradu repro-materijala, tretman i odlaganje otpada;
- Izgradnja i/ili rekonstrukcija ograde;
- Izgradnja i/ili rekonstrukcija i/ili obnova i/ili nabavka opreme za obnovljive izvore energije (fotonaponski sistem);
- Izgradnja sistema vodosnabdijevanja i niavodnjavanja;

- Investicije u protivgradnu zaštitu i zaštitu od ptica ili druge tehnologije namijenjene zaštiti od predatora;
- Podizanje novih višegodišnjih zasada;
- Investicije u poboljšanje zemljišta za nove i postojeće zasade (npr. antierozivne aktivnosti, drenaža, terasiranje i privođenje zemljišta poljoprivrednoj namjeni).

8.1.9. Kriterijumi rangiranja

Tabela 27: Kriterijumi rangiranja za mjeru (1)

Kriterijumi		Bodovi
1.	Investicije u upravljanje stajnjakom i prečišćavanje otpadnih voda	15
2.	Za poljoprivredna gazdinstva u planinskim područjima	10
3.	Investiciju vrši mladi poljoprivrednik	10
4.	Investiciju vrši sertifikovani proizvođač organske hrane	5
5.	Podnosilac zahtjeva za investiciju je žena	5
6.	Investicije vezano za obnovljivu energiju (fotonaponski sistem)	10
7.	Korisnik je kooperativa ili je član kooperative	5
8.	Uredno predata dokumentacija bez potrebe dopune	15
9.	Poljoprivredno zemljište u vlasništvu (1 bod po hektaru – maksimalno 10 bodova)	10
10.	Poljoprivredno zemljište uzeto u zakup i/ili na korišćenje (0,5 bodova po hektaru – maksimalno 5 bodova)	5
11.	Investicije u izgradnju novih objekata za držanje životinja i zatvorenog prostora za uzgoj biljnih kultura	10
UKUPNO		100

8.1.10. Intenzitet pomoći i stopa učešća EU

Iznos javne podrške neće prelaziti maksimalnih 60% od ukupno prihvatljivih troškova po projektu, izuzev:

- do 65% ukupnih prihvatljivih troškova za investicije realizovane od strane mladih poljoprivrednika¹⁴,
- do 70% ukupnih prihvatljivih troškova za investicije na poljoprivrednim gazdinstvima u planinskim područjima,
- dodatnih 10% može se dodijeliti investicijama za upravljanje stajnjakom i upravljanje otpadom u cilju zaštite životne sredine.

EU kofinansiranje iznosi 75% od javnih troškova.

¹⁴ Mladi poljoprivrednik (izvršni direktor) je mlađi od 40 godina starosti u vrijeme podnošenja zahtjeva za dodjelu podrške, koji ima odgovarajuće profesionalne vještine i kompetencije.

8.1.11. Indikativni budžet

Tabela 28: Finansijska raspodjela sredstava za mjeru (1)

God.	Ukupno prihvatljivi troškovi EUR	Javni troškovi						Privatno učešće	
		Ukupno		EU učešće		Nacionalno učešće		EUR	%
		EUR	%	EUR	75 %	EUR	25 %		
2014	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2015	4.444.444,44	2.666.666,67	60 %	2.000.000,00	75 %	666.666,67	25 %	1.777.777,78	40 %
2016	4.666.666,67	2.800.000,00	60 %	2.100.000,00	75 %	700.000,00	25 %	1.866.666,67	40 %
2017	5.589.693,23	3.353.815,95	60 %	2.515.361,96	75 %	838.453,99	25 %	2.235.877,30	40 %
2018	8.555.555,56	5.133.333,33	60 %	3.850.000,00	75 %	1.283.333,33	25 %	3.422.222,22	40 %
2019	7.111.111,11	4.266.666,67	60 %	3.200.000,00	75 %	1.066.666,67	25 %	2.844.444,44	40 %
2020	4.977.778,78	2.968.666,67	60 %	2.240.000,00	75 %	746.666,67	25 %	1.991.111,11	40 %
Ukupno	35.345.248,80	21.207.149,28	60 %	15.905.361,96	75 %	5.301.787,32	25 %	14.138.099,52	40 %

8.1.12. Indikatori i ciljevi

Tabela 29: Indikatori i ciljevi

Indikatori	Cilj
Broj podržanih projekata	600
Broj gazdinstava koja ulažu u projekte modernizacije	600
Broj gazdinstava koji se postupno usklađuju sa EU standardima	600
Broj gazdinstava koja investiraju u proizvodnju energije iz obnovljivih izvora (fotonaponski sistemi)	35
Broj gazdinstava koja investiraju u upravljanje stočarskom proizvodnjom u pogledu smanjenja N ₂ O i emisije metana (skladištenje stajnjaka)	200
Ukupne investicije u fizički kapital podržanih gazdinstava (EUR)	36.155.556

8.1.13. Administrativna procedura

Administrativna procedura za sprovođenje ove mjere će obuhvatiti sljedeće faze: provjere potpunosti i prihvatljivosti aplikacija; raspodjelu sredstava; implementaciju aktivnosti; računovodstvo i isplatu sredstava podrške. Procedure će poštovati zahtjeve IPARD II programa definisane odgovarajućim priručnicima i procedurama.

8.1.14. Geografski opseg mjere

Mjera će biti implementirana na cijeloj teritoriji Crne Gore.

8.2. INVESTICIJE U FIZIČKI KAPITAL VEZANO ZA PRERADU I MARKETING POLJOPRIVREDNIH I PROIZVODA RIBARSTVA

8.2.1. Pravna osnova

Član 27. Sektorskog sporazuma

8.2.2. Razlozi za intervenciju

Pored dobijanja visoko kvalitetnih proizvoda, za konkurentnost na tržištu potrebno je unaprijediti kvalitet hrane implementacijom standarda kvaliteta i bezbjednosti hrane. Vodeće kompanije, posebno one u mesno-prerađivačkom sektoru, su već investirale kako bi ispunile standarde Zajednice. Međutim još uvijek postoji nedostatak kapaciteta za sakupljanje nusproizvoda životinjskog porijekla, kao i tretman čvrstog i tečnog otpada, u cilju zaštite životne sredine.

Izbor prihvatljivih sektora u okviru ove mjere zasnovan je na sektorskim analizama koje su uključile spoljnu ekspertizu. Isti pristup je korišćen kod identifikacije vrste korisnika i specifičnih potrebnih/prihvatljivih investicija u okviru svakog sektora u cilju davanja prioriteta razvoju najslabijih karika identifikovanih u lancu poljoprivredne proizvodnje u odgovarajućim sektorskim analizama.

Sektor mlijeka

Trenutno postoji 26 mljekara i sirara koje posluju u Crnoj Gori. Oko 63% od ukupne količine otkupljenog mlijeka prerađuje se u četiri mljekare/sirare, koje sarađuju sa 66% ukupnog broja kooperanata. U 2013. godini otkup mlijeka povećan je za 8,6% u odnosu na 2012. godinu, što predstavlja najveći nivo otkupa u posljednjih deset godina. U svakom slučaju ovo predstavlja oko 13% ukupne proizvodnje mlijeka u Crnoj Gori.

Investicije u sektor mlijeka imaju za cilj povećanje dodate vrijednosti i konkurentnosti crnogorskih mljekara i sirara. Ovaj cilj će se postići kroz podršku značajnom broju malih i srednjih preduzeća za preradu mlijeka kako bi osigurale dugoročnu održivost, uvođenjem novih proizvoda, poboljšanjem tehnologije i ispunjavanjem potrebnih standarda i kako bi sprovele kvalitativno higijenske kontrole duž svih linija za preradu.

Sektor mesa

Tokom 2013. godine u Crnoj Gori zabilježen je porast proizvodnje mesa i mesnih prerađevina od oko 3,5% u odnosu na prethodne godine. Do sada je preko 300 agroindustrijskih preduzeća registrovano u Crnoj Gori, od čega se oko 20% bavi proizvodnjom i preradom mesa i mesnih prerađevina. Od ukupnog broja, četiri preduzeća pokrivaju preko 60% ukupne domaće proizvodnje sa efektivnim proizvodnim kapacitetom od 1.000 do 6.000 tona mesa godišnje. Oko 30 manjih preduzeća u svom sastavu imaju klanice, proizvodnju sirovog mesa, sa ograničenim kapacitetom za preradu. Proizvodnja u ovim objektima pokriva samo 36% ukupne potrošnje mesa u zemlji.

Razvoj industrije prerade mesa jedan je od glavnih uslova za razvoj stočarstva kao najvažnije grane u poljoprivredi Crne Gore. Sektor bi imao koristi od povećanja investicija u savremenu opremu i tehnologiju, kako bi se postigao brži razvoj sektora, veća produktivnost i transfer znanja u menadžmentu i marketingu.

Sektor voća i povrća (uključujući žitarice, pečurke, gljive, aromatično i ljekovito bilje)

Prema podacima Sektorske analize za voće i povrće prerađivački sektor nije dovoljno razvijen.

Sektorskom analizom identifikovano je 5 najvažnijih faktora uključenih u preradu koja se bave preradom voća i povrća, ali su njihovi kapaciteti prilično mali. Što se tiče proizvoda zastupljeni su sljedeći: džemovi, pasterizovano povrće, pečurke, voćni sokovi, voćni sirupi, alkoholno sirće, rakije, itd.

Prema mišljenju preduzeća koja su direktno uključena u proces prerade, snabdijevanje sirovinama (domaćim voćem i povrćem) predstavlja problem usled visokih cijena, nedovoljnih količina i kontinuiteta primarne proizvodnje. Pored toga u ovom sektoru izraženi su i problemi kao što je loše pakovanje i nizak kvalitet materijala za pakovanje, nedostatak objekata za sortiranje i skladištenje, bezbjednost hrane, homogenost i konstantan kvalitet snabdijevanja, odgovarajući izbor sorti, kalibriranje, fluktuacije cijena, nepouzdanost snabdijevača po pitanju poštovanja ugovora, ograničeni raspoloživi kapital duž cijelog lanca snabdijevanja.

Sektor vina

U sektoru vina u Crnoj Gori dominira jedan proizvođač vina „Plantaže“, u većinskom državnom vlasništvu sa ukupnom godišnjom proizvodnjom od 14 miliona litara vina. Sa druge strane, 44 proizvođača vina, ukupno proizvodi oko 800.000 litara vina godišnje.

U cilju povećanja obima proizvodnje i unaprjeđenja kvaliteta, podrška će biti usmjerena za investicije u objekte i opremu potrebne za proizvodnju visokokvalitetnih vina.

Sektor maslinarstva

U Crnoj Gori je registrovano 15 uljara, od kojih je 8 sa kontinuiranom linijom za hladno cijedenje ulja, a ostalo su tradicionalni mlinovi sa kamenim presama. Više od 90% proizvedenog ploda masline preradi se u ulje, od koga je samo 11,1 % kategorisano kao ekstra djevičansko. Na tržištu još uvijek nema konzerviranih maslina.

U cilju povećanja obima i kvaliteta proizvodnje, neophodne su investicije u objekte i opremu za proizvodnju maslinovog ulja i drugih proizvoda od maslina.

Sektor ribarstva i akvakulture

U ovom trenutku, prerađivački kapaciteti su ograničeni na svega dva preduzeća koja se bave dimljenjem i konzerviranjem, odnosno dimljenjem i vakuumiranjem ribe, koja ne koriste svoje proizvodne kapacitete u punoj mjeri.

Sa druge strane, nekoliko manjih preduzeća i porodičnih gazdinastava koja su aktivna na tržištu ribe i proizvoda akvakulture razmišljaju o investiranju u hladnjače, pakovanje i preradu kako bi iskoristili dodatnu vrijednost za domaće proizvode ribarstva i ostalih vodenih organizama.

8.2.3. Opšti ciljevi

- Ova mjera podržava razvoj fizičkog kapitala, povećava sposobnost poljoprivredno-prehrambenog sektora da se izbori sa pritiskom konkurencije i tržišnim snagama, kao i da pruži podršku sektoru u postepenom usklađivanju sa EU standardima.

Mjera će takođe podsticati rješavanje pitanja klimatskih promjena, promovišući obnovljive izvore energije kroz investicije u fotonaponske sisteme.

8.2.3.1. Specifični ciljevi

Sektor mlijeka

- Povećanje dodate vrijednosti i konkurentnosti crnogorskih mljekara i sirara. Ovaj cilj će biti postignut kroz podršku značajnom broju malih i srednjih prerađivača mlijeka kako bi osigurale dugoročnu održivosti uvođenjem novih proizvoda, poboljšanjem tehnologije i ispunjavanjem potrebnih standarda i kako bi sprovele kvalitativno higijenske kontrole duž svih linija za preradu;
- Unaprjeđenje efikasnosti i produktivnosti, uvođenjem novih tehnologija za povećanje konkurentnosti i raznolikosti proizvoda na tržištu;
- Unaprjeđenje pakovanja, marketinga i promotivnih aktivnosti.

Sektor mesa

- Povećanje investicija u savremenu opremu i tehnologije, kako bi postigli veću produktivnost, razvoj i transfer znanja sektora u oblasti menadžmenta i marketinga;
- Unaprjeđenje efikasnosti i produktivnosti uvođenjem novih tehnologija za povećanje konkurentnosti i raznolikosti proizvoda na tržištu;
- Unaprjeđenje zaštite životne sredine u klanicama i objektima za preradu mesa, u pogledu odlaganja i upravljanja otpadom, uključujući tretman voda;
- Unaprjeđenje kontrole kvaliteta proizvoda implementacijom sistema upravljanja kvalitetom i standarda bezbjednosti hrane, kako bi se obezbijedio visok kvalitet proizvoda i higijenskih zahtjeva;
- Unaprjeđenje pakovanja, marketinga i promotivnih aktivnosti.

Sektor voća i povrća (uključujući žitarice, pečurke, gljive, aromatično i ljekovito bilje)

- Unaprjeđenje efikasnosti i produktivnosti uvođenjem novih tehnologija i opreme za povećanje konkurentnosti i raznolikosti proizvoda na tržištu;
- Unaprjeđenje dodate vrijednosti proizvoda;
- Unaprjeđenje kontrole kvaliteta proizvoda implementacijom sistema upravljanja kvalitetom i standarda bezbjednosti hrane, kako bi se obezbijedio visok kvalitet proizvoda i higijenskih zahtjeva;
- Unaprjeđenje pakovanja, marketinga i promotivnih aktivnosti;
- Unaprjeđenje postojećih i izgradnja novih skladišnih kapaciteta.

Sektor vina

- Unaprjeđenje efikasnosti i produktivnosti uvođenjem novih tehnologija i opreme za povećanje konkurentnosti proizvoda na tržištu;
- Unaprjeđenje proizvodnih kapaciteta;
- Unaprjeđenje kontrole kvaliteta proizvoda implementacijom sistema upravljanja kvalitetom i standarda bezbjednosti hrane, kako bi se obezbijedio visok kvalitet proizvoda i higijenskih zahtjeva;
- Unaprjeđenje pakovanja, marketinga i promotivnih aktivnosti.

Sektor maslinarstva

- Unaprjeđenje efikasnosti i produktivnosti uvođenjem novih tehnologija za povećanje konkurentnosti proizvoda na tržištu;
- Unaprjeđenje proizvodnih kapaciteta;
- Unaprjeđenje kontrole kvaliteta proizvoda implementacijom sistema upravljanja kvalitetom i standarda bezbjednosti hrane, kako bi se obezbijedio visok kvalitet proizvoda i higijenskih zahtjeva;
- Unaprjeđenje postojećih i izgradnja novih skladišnih kapaciteta;
- Unaprjeđenje pakovanja, marketinga i promotivnih aktivnosti.

Sektor ribarstva i akvakulture

- Unaprjeđenje efikasnosti i produktivnosti uvođenjem novih tehnologija za povećanje konkurentnosti proizvoda na tržištu;
- Unaprjeđenje proizvodnih kapaciteta;
- Unaprjeđenje kontrole kvaliteta proizvoda implementacijom sistema upravljanja kvalitetom i standarda bezbjednosti hrane, kako bi se obezbijedio visok kvalitet proizvoda i higijenskih zahtjeva;
- Unaprjeđenje postojećih i uvođenje novih skladišnih kapaciteta;
- Unaprjeđenja pakovanja, marketinga i promotivnih aktivnosti.

Generalno, prihvatljive investicije će povećati konkurentnost poljoprivredno-prehrambenog sektora, kroz nova poljoprivredna gazdinstva, modernizaciju postojećih poljoprivrednih gazdinstava, povećanje efikasnosti proizvodnje, postepeno usklađivanje sa standardima EU, u pogledu zaštite životne sredine, javnog zdravlja, dobrobiti životinja i zaštite na radu. Takođe, investicije će se prilagoditi zahtjevima domaćeg i stranog tržišta, tehnički i tehnološki unaprijediti sektor, i suočiti se sa izazovima klimatskih promjena, promovišući obnovljive izvore energije.

8.2.4. Povezanost sa ostalim IPARD II mjerama u Programu i sa nacionalnim mjerama

Mjera je povezana sa mjerom (1) - Investicije u fizički kapital poljoprivrednih gazdinstava obezbjeđujući potrebnu sirovinu. Unaprjeđenje primarne proizvodnje podstiče i unaprjeđenje prerade i marketinga. Povećanje količine i kvaliteta primarne proizvodnje kao rezultat ima i bolju preradu.

Ova mjera je povezana i sa mjerom (7) - Diverzifikacija na gazdinstvu i razvoj poslovanja, kroz preradu na gazdinstvu i ruralni turizam.

8.2.5. Krajnji korisnici

Korisnici su privredna društva registrovana u skladu sa važećim Zakonom o privrednim društvima, koji su upisani u Centralni registar privrednih subjekata (CRPS), i kooperative u skladu sa važećim Zakonom o kooperativama.

8.2.6. Zajednički kriterijumi prihvatljivosti

8.2.6.1. Vrste korisnika koji se podržavaju

Podržavaju se mikro, mala i srednja preduzeća, kako je definisano važećim Zakonom o računovodstvu¹⁵ i koja su registrovana i za djelatnost prerade i/ili proizvodnje poljoprivrednih proizvoda.

Pravna lica koja ne podliježu definiciji mikro, malih i srednjih preduzeća, a koja imaju manje od 750 zaposlenih ili ona čiji godišnji obrt ne prelazi 200 miliona EUR su prihvatljiva za podršku, ali u ovom slučaju podrška može biti ostvarena jedino u slučaju kada se investicijom dostižu relevantni EU standardi cjelokupnog postrojenja.

Kooperative registrovane u Centralnom registru privrednih subjekata (CRPS) za djelatnost prerade i/ili proizvodnje poljoprivrednih proizvoda su prihvatljive za podršku.

8.2.6.2. Ekonomska održivost preduzeća

Ekonomska održivost korisnika dokazuje se biznis planom. Korisnik mora potvrditi ekonomsku održivost preduzeća, u skladu sa formom biznis plana koju će IPARD Agencija pripremiti. Za investicije preko 50.000 EUR neophodan je kompletan i detaljan biznis plan, dok je za investicije do 50.000 EUR potrebno uraditi pojednostavljeni biznis plan.

8.2.6.3. Nacionalni standardi/EU standardi

Najkasnije do konačne isplate investicije, cijelo preduzeće mora da zadovolji odgovarajuće nacionalne minimalne standarde (vidjeti spisak MNS u Aneksu III IPARD II Programa) u pogledu zaštite životne sredine, javnog zdravlja, dobrobiti životinja i zaštite na radu. Ukoliko su nacionalni standardi slični onima koji važe u Uniji, u adekvatno opravdanim slučajevima, Komisija može odobriti odstupanje od ovog pravila.

Podržana investicija mora biti u skladu sa relevantnim EU standardima u pogledu zaštite životne sredine, javnog zdravlja, dobrobiti životinja i zaštite na radu najkasnije do isplate sredstava podrške.

Prije isplate sredstava podrške, svaki projekat mora biti analiziran od strane tehničkih tijela u vezi: (i) nacionalnih standarda relevantnih za korisnikovo preduzeće (ii) relevantnih EU standarda koji se primjenjuju na investicije / ili će biti postignuti na kraju projekta.

8.2.6.4. Ostali kriterijumi prihvatljivosti

Podržane investicije moraju se odnositi na obradu i/ili plasman proizvoda obuhvaćenih Aneksom I Ugovora o EU, uključujući proizvode ribarstva, i/ili razvoj novih proizvoda, procesa i tehnologija vezanih za proizvode obuhvaćene Aneksom I Ugovora o EU, uključujući proizvode ribarstva.

Sve nabavke u okviru ove mjere treba da potiču iz prihvatljivih zemalja. Izuzetno, one mogu da potiču iz neke druge zemlje ukoliko je iznos nabavke (ugovor, profakture i računa) manji od EUR 100.000¹⁶. Za potrebe ove mjere, termin "porijeklo" je definisan članovima 60 i 61 Regulative Savjeta (ES) br. 952/2013, koja propisuje pravila vezana i za ne-preferencijalno porijeklo.

¹⁵ Aneks I - Klasifikacija pravnih lica

¹⁶ Bez PDV-a

Investicije u obnovljivu energiju mogu biti podržane do nivoa podrške prihvatljivog za ovu mjeru, ako je proizvedena energija za sopstvene potrebe. Podrška se daje za investicije u proizvodnju energije iz obnovljivih izvora, odnosno investicije u fotonaponske sisteme.

U slučaju da se investicija sprovodi od strane početnika ili u slučaju kada korisnik sredstava podrške značajno promijeni veličinu svog poslovanja u odnosu na posljednje tri godine, očekivana potrošnja će biti procijenjena od strane IPARD Agencije.

Pravo na dobijanje sredstava podrške, mogu ostvariti korisnici sredstava podrške koji su u trenutku konačne isplate sredstava podrške vlasnici predmeta investicije. Izuzetno, pravo na dobijanje sredstava podrške, mogu ostvariti i korisnici sredstava podrške čija se investicija odnosi na nabavku opreme, uređaja i mašina u zakupljenim objektima i/ili na parcelama, pod uslovom da je ugovor o zakupu zaključen na period duži od deset godina od dana podnošenja zahtjeva za dodjelu sredstava podrške.

Sredstva podrške se ne mogu koristiti ukoliko je javno vlasništvo kapitala preduzeća iznad 25%.

8.2.7. Specifični kriterijumi prihvatljivosti

Korisnici koji će prije konačne isplate sredstava podrške imati objekat registrovan u Centralnom registru odobrenih odnosno registrovanih objekata prema važećem Zakonu o bezbjednosti hrane, sa instaliranim kapacitetima:

Sektor mlijeka

- Pogone za preradu mlijeka sa minimalnim dnevnim kapacitetom od 500 litara mlijeka.

Sektor mesa

- Klanice sa minimalnim dnevnim kapacitetom klanja (8 radnih sati) kako slijedi: 10 grla goveda, ili 20 svinja, ili 30 ovaca, ili 30 koza ili 3.000 komada živine,
- Prerađivačke pogone sa minimalnim kapacitetom prerade od 10 tona godišnje.

Sektor voća i povrća (uključujući žitarice, gljive, pečurke, aromatično i ljekovito bilje)

- Pogone za preradu voća i povrća registrovani u Registru objekata prema važećem Zakonu o bezbjednosti hrane.

Sektor vina

- Vinarije sa minimalnim godišnjim kapacitetom od 2.000 litara vina.

Sektor maslinarstva

- Pogone za preradu maslina sa minimalnim godišnjim kapacitetom prerade od 500 kg.

Sektor ribarstva i akvakulture

- Pogone za preradu sa minimalnim kapacitetom prerade od 5 tona godišnje.

8.2.8. Prihvatljivi troškovi

Prihvatljivi troškovi su ograničeni na:

- Izgradnju i/ili rekonstrukciju nepokretne imovine (npr. sticanje imovine je isključeno),
- Kupovinu nove opreme, mašina i uređaja, uključujući hardver i softver, po tržišnoj vrijednosti sredstava. Ostali troškovi u vezi sa ugovorom o lizingu, kao što su davaoci marže lizinga, troškovi kamata za refinansiranje, režijski troškovi i naknade osiguranja neće biti prihvatljivi.
- Opšte troškove vezane za troškove investicije, kao što su troškovi rada arhitekata, inženjera i drugih konsultantskih troškova, studija izvodljivosti, će biti prihvatljivi do maksimalnog iznosa od 12% od troškova ulaganja. Specifične niže stope za određene stavke mogu biti poimenično uspostavljene za biznis planove kao što je dato u okviru tačke 8.2.6.2 (u zavisnosti od vrste investicije).
- Opšte troškove koji se prihvataju retroaktivno (jer mogu nastati prije nego što je ugovor potpisan–zaključen), mogu se smatrati prihvatljivim ukoliko je projekat na koji se ti troškovi odnose izabran i ugovoren od strane IPARD Agencije.
- Minimalan i maksimalan iznos vrijednosti ukupno prihvatljivih troškova za podršku po korisniku dat je u tabeli 31.
- Investicije u proširenje kapaciteta potrebno je dodatno obrazložiti u biznis planu ukoliko postojeći kapaciteti nijesu u potpunosti iskorišćeni za isti proizvod.

8.2.8.1. Prihvatljive investicije

Prihvatljive investicije za prioritetne sektore su:

- Izgradnja ili rekonstrukcija objekata i drugih pomoćnih objekata;
- Nabavka namjenske opreme, mašina i uređaja;
- Implementacija sistema upravljanja kvalitetom i standarda bezbjednosti hrane;
- Investicije u objekte i opremu za kontrolu kvaliteta;
- Investicije u opremu za uštedu energije, zaštitu životne sredine, opremu i objekte za ponovnu preradu repro-materijala, tretman i odlaganje otpada.

8.2.9. Kriterijumi rangiranja

Tabela 30: Kriterijumi rangiranja za mjeru (3)

	Kriterijum	Bodovi
1.	Investicije u dostizanje EU standarda cijelog preduzeća/kooperative	10
2.	Korisnici u planinskim područjima	10
3.	Izvršni direktor, do 40 godina starosti	10
4.	Investicije u upravljanje otpadom/prečišćavanje otpadnih voda/iskorišćavanje otpada	25
5.	Investicija se realizuje od strane kooperative	10
6.	Investicije u opremu za štednju energije/za obnovljivu energiju u preduzeću (fotonaponski sistemi)	15
7.	Uredno podnijeta dokumentacija bez potrebe dopune dokumentacije	20
Ukupno		100

8.2.10. Intenzitet podrške i stopa EU učešća

Intenzitet podrške (javne podrške) može iznositi do maksimalnih 50% od ukupno prihvatljivih troškova. Za investicije koje se odnose na tretiranje otpada, maksimalni intenzitet podrške može biti povećan za 10% (maksimalnih 60%).

EU stopa kofinansiranja iznosi 75% od javne podrške.

8.2.11. Indikativni budžet

Tabela 31: Minimum i maksimum ukupno prihvatljivih troškova za mjeru (3)

Minimum ukupne vrijednosti prihvatljivih troškova (EUR)	Maksimum ukupne vrijednosti prihvatljivih troškova (EUR)
40.000	1.500.000

- Ukupan broj podržanih projekata po korisniku, po javnom pozivu, je ograničen na jedan.
- Ukupan broj podržanih projekata po korisniku, za ovu mjeru, u ovom programskom periodu je ograničen na tri.
- Podnosilac zahtjeva može aplicirati za novu podršku jedino nakon donošenja rješenja o isplati, odbijanju ili raskida prethodno ugovorenog projekta u okviru ove mjere.

8.2.12. Indikatori i ciljevi

Tabela 32: Indikatori i ciljevi

Indikator	Cilj
Broj podržanih projekata	70
Broj korisnika sa projektima modernizacije	70
Broj korisnika koji se postupno usklađuju sa EU standardima	70
Broj korisnika koji investiraju u obnovljive izvore energije	20
Ukupne investicije u fizički kapital podržanih korisnika (EUR)	47.386.666
Broj novootvorenih radnih mjesta (bruto)	60

8.2.13. Administrativna procedura

Administrativna procedura za sprovođenje ove mjere će obuhvatiti sljedeće faze: provjere potpunosti i prihvatljivosti aplikacija; raspodjelu sredstava; implementaciju aktivnosti; računovodstvo i isplatu sredstava podrške. Procedura će poštovati zahtjeve IPARD II programa definisane odgovarajućim priručnicima i procedurama.

8.2.14. Geografski opseg mjere

Mjera će se implementirati na cijeloj teritoriji Crne Gore.

8.2.15. Budžet

Tabela 33: Finansijska alokacija sredstava za mjeru (3)

Godina	Ukupno prihvatljivi troškovi	Javni troškovi						Privatno učešće	
		Ukupno		EU učešće		Nacionalno učešće			
		EUR	EUR	%	EUR	75 %	EUR	25 %	EUR

2014	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2015	8.000.000,0 0	4.000.000,00	50 %	3.000.000,00	75 %	1.000.000,0 0	25 %	4.000.000,00	50 %
2016	7.733.333,3 3	3.866.666,67	50 %	2.900.000,00	75 %	966.666,67	25 %	3.866.666,67	50 %
2017	7.266.601,2 0	3.633.300,60	50 %	2.724.975,45	75 %	908.325,15	25 %	3.633.300,60	50 %
2018	8.400.000,0 0	4.200.000,00	50 %	3.150.000,00	75 %	1.050.000,0 0	25 %	4.200.000,00	50 %
2019	8.533.333,3 4	4.266.666,67	50 %	3.200.000,00	75 %	1.066.666,6 7	25 %	4.266.666,67	50 %
2020	6.400.000,0 0	3.200.000,00	50 %	2.400.000,00	75 %	800.000,00	25 %	3.200.000,00	50 %
Ukupn o	46.333.267, 87	23.166.633,9 3	50%	17.374.975,4 5	75 %	5.791.658, 48	25 %	23.166.633,9 3	50 %

8.3. DIVERZIFIKACIJA GAZDINSTAVA I RAZVOJ POSLOVANJA

8.3.1. Pravna osnova

Član 27. Sektorskog sporazuma

8.3.2. Razlozi za intervenciju

Poljoprivreda je najvažnija privredna grana u ruralnim područjima. Diverzifikacijom poljoprivrednih aktivnosti i ostalim ekonomskim aktivnostima, prije svega od strane države, može se ublažiti trend odlaska mladih ljudi iz ruralnih područja i poboljšati kvalitet života i rada. Stanovnici ruralnih područja treba da svoju šansu za dalji napredak vide u diverzifikaciji aktivnosti. Osim toga, kroz diverzifikaciju, će se omogućiti održavanje postojećih poslova, jer je trenutno nezaposlenost izraženija u ruralnim područjima nego u urbanim sredinama.

U dijelu diverzifikacije, a zbog karakteristika terena i prirodnih ljepota, turizam predstavlja aktivnost koja ima najveći potencijal. Turisti već otkrivaju ruralna područja Crne Gore kao izuzetnu destinaciju za odmor u prirodi.

Sa razvojem ruralnog turizma, u ruralnim područjima se otvara novo tržište za lokalne proizvode, prerađevine i zanate, kao što su tradicionalne rukotvorine, suveniri i sl. U posljednjih par godina, razvijaju se novi turistički proizvodi, kao što je promovisanje specifičnih tura-ponuda i postoji potreba da se ponuda u ovim područjima i dalje razvija.

Intervencije u okviru ove mjere imaju za cilj da poboljšaju mogućnosti za zapošljenje u ruralnim područjima Crne Gore. One su usmjerene na glavne probleme ruralnih krajeva, identifikovanih u analizama, a koji se mogu sumirati na sljedeći način:

- nedostatak prilika za zapošljavanje,
- visoka zavisnost od poljoprivrede,
- pad kvaliteta standarda života kao posljedica nepristupačnosti osnovnim uslugama i infrastrukturi,
- depopulacija i demografsko starenje.

Aktivnosti u sprovođenju ove mjere su podjeljene na tri dijela, koji imaju za cilj unaprjeđenje trenutne proizvodnje i diverzifikaciju aktivnosti sa ciljem daljeg razvoja. Aktivnosti koje će se podržavati u okviru ove mjere su vezane za:

- ruralni turizam,
- preradu na gazdinstvu,
- razvoj zanata.

Ruralni turizam

Prirodni potencijali ruralnih područja Crne Gore kao i značaj njihovog razvoja ogleda se u činjenici da doprinose oživljavanju sela, ujednačenijem regionalnom razvoju i smanjenju nezaposlenosti. Takođe, ruralni turizam stvara uslove za zadovoljavanje potreba sve većeg broja turista koji pronalaze mir i zadovoljstvo u prirodi, zdravom načinu života, tradicionalnoj kuhinji, gostoprimstvu seoskih domaćinstava kao i očuvanim običajima i tradiciji.

Najveći broj turista koji su posjetili ruralna područja Crne Gore u toku ljetnje turističke sezone u 2018. godini dolazi iz zemalja Zapadne Evrope (37,4%), dok su skoro u istom procentu zastupljeni i turisti iz zemalja Zapadnog Balkana (31,1%), kao i iz Centralne i Istočne Evrope (12%). Kada su u pitanju turisti iz Crne Gore, njihova zastupljenost u odnosu na ukupan uzorak bila je 7,6%¹⁷.

Aktivnosti u ruralnom turizmu proširiće obim dodatnih usluga dostupnih ruralnom stanovništvu i tako obezbijediti dodatni prihod, pored prihoda koje je stanovništvo sa ruralnih područja ostvarivalo isključivo iz poljoprivredne proizvodnje.

Prerada na gazdinstvu

Podrškom preradi na porodičnim gazdinstvima doprinosi se povećanju kvaliteta i raznovrsnijoj ponudi proizvoda crnogorskih poljoprivrednika. Ruralna područja imaju dugu tradiciju u preradi različitih animalnih i biljnih proizvoda na gazdinstvima, te ova mjera doprinosi povećanju stepena prerade primarnih proizvoda, sa ciljem da se kroz investicije, objekti u kojima se vrši prerada unaprijede i usaglase sa standardima higijene, minimalnim nacionalnim standardima u oblasti bezbjednosti hrane i očuvanja životne sredine. Kroz unaprijeđenje i proširenje obima prerade primarnih poljoprivrednih proizvoda, poljoprivredno gazdinstvo će povećati obim proizvodnje, ostvariti dodatne prihode i omogućiti dalji razvoj poljoprivrednog gazdinstva.

Zanati

Podrška tradicionalnim zanatima ima za cilj unaprijeđenje zanatske proizvodnje u cilju pružanja kvalitetnih usluga na tržištu u ruralnim područjima, kroz podršku investicijama za izgradnju/rekonstrukciju objekata, kao i nabavku odgovarajućih mašina, alatki i tehničkih uređaja.

8.3.3. Opšti ciljevi

- Podsticanje zapošljavanja, kroz otvaranje novih radnih mjesta i očuvanje postojećih radnih mjesta kroz razvoj poslovnih aktivnosti, i time podizanje nivoa privredne aktivnosti ruralnih područja i ublažavanje trenda migracije iz ruralnih područja.
- Održivi razvoj ruralnih područja, doprinosi boljoj teritorijalnoj ravnoteži, kako u ekonomskom tako i u socijalnom smislu. Povećanje opsega usluga za stanovnike ruralnih područja kao i poboljšanje kvaliteta usluga koje se pružaju.

8.3.3.1. Specifični ciljevi

Ova mjera će imati za cilj kreiranje, diverzifikaciju i razvoj ruralnih aktivnosti, kroz podršku investicijama za:

- Izgradnju, rekonstrukciju i opremanje turističkih i ugostiteljskih objekata u ruralnim područjima;
- Izgradnju, rekonstrukciju i opremanje objekata za preradu u skladu sa standardima bezbjednosti hrane;
- Unaprijeđenje kontrole kvaliteta proizvoda implementacijom sistema upravljanja kvalitetom i standarda bezbjednosti hrane;
- Očuvanje tradicije i zanata.

¹⁷ Program razvoja ruralnog turizma Crne Gore sa Akcionim planom do 2021. godine

8.3.4. Povezanost sa ostalim IPARD II mjerama

Diverzifikacija gazdinstva i razvoj poslovanja povezana je sa mjerom (3) - Investicije u fizički kapital vezano za preradu i marketing poljoprivrednih i proizvoda ribarstva i mjerom (1) - Investicije u fizički kapital poljoprivrednih gazdinstava. Unaprijeđenje primarne proizvodnje podstiče i unaprijeđenje prerade i marketinga. Povećanje količine i kvaliteta primarne proizvodnje kao rezultat ima i bolju preradu. Takođe, mjera Diverzifikacija gazdinstava i razvoj poslovanja povezana je sa mjerom Implementacija lokalnih razvojnih strategija – Lider pristup.

8.3.5. Korisnici

Korisnici su:

Za podmjeru 7.1 - Podrška investicijama za razvoj ruralnog turizma:

- Fizičko lice, kao nosilac porodičnog poljoprivrednog gazdinstva, u skladu sa važećim Zakonom o poljoprivredi i ruralnom razvoju, registrovano u Registar poljoprivrednih gazdinstava najkasnije do dana objave javnog poziva, pod uslovom da se investicija realizuje isključivo u ruralnim područjima iznad 600 mnv;
- Mikro i malo preduzeće (vidjeti Aneks I), u skladu sa važećim Zakonom o računovodstvu, koje je osnovano ili posluje u ruralnim područjima, pod uslovom da se investicija realizuje isključivo u ruralnim područjima iznad 600 metara nadmorske visine. Mikro i malo preduzeće osnovano izvan ruralnih područja takođe može biti prihvatljivo ako se podržana investicija nalazi u ruralnim područjima iznad 600 metara.

Za podmjeru 7.2 - Podrška investicijama za preradu na gazdinstvu:

- Fizičko lice, kao nosilac porodičnog poljoprivrednog gazdinstva, u skladu sa važećim Zakonom o poljoprivredi i ruralnom razvoju, registrovano u Registar poljoprivrednih gazdinstava najkasnije do dana objave javnog poziva;
- Mikro i malo preduzeće kao nosilac poljoprivrednog gazdinstva (vidjeti Aneks I).

Osim upisa u Registar poljoprivrednih gazdinstava podnosioci zahtjeva moraju biti registrovani za primarnu poljoprivrednu proizvodnju u nekom od relevantnih registara Uprave za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove i/ili Ministarstva poljoprivrede i ruralnog razvoja, najkasnije do dana objave javnog poziva.

Za podmjeru 7.3 - Podrška investicijama za unaprijeđenje zanata:

- Fizičko lice, sa mjestom prebivališta u ruralnom području (iznad 600 mnv) gdje će se realizovati investicija.

8.3.6. Zajednički kriterijumi prihvatljivosti

- Investicije moraju biti u skladu sa važećim nacionalnim minimalnim standardima najkasnije do trenutka konačne isplate sredstava podrške (pogledati Listu Nacionalnih minimalnih standarda u Aneksu III IPARD II programa);
- Korisnici moraju dokazati ekonomsku održivost biznis planom;
- Korisnici sredstava podrške za investicije čiji ukupni troškovi realizacije investicije iznose 50.000 EUR i više dostavljaju detaljan biznis plan, dok korisnici čiji ukupni troškovi iznose do 50.000 EUR dostavljaju pojednostavljeni biznis plan;

- Investicija je prihvatljiva za podršku ukoliko je predmetna investicija u trenutku konačne isplate sredstava podrške u vlasništvu korisnika;
- Investicija u opremanje objekta prihvatljiva je za podršku, ukoliko je objekat najkasnije do trenutka konačne isplate sredstava podrške u vlasništvu korisnika;
- Uplata sredstava podrške neće biti izvršena od strane IPARD Agencije i sredstva podrške neće biti isplaćena ako korisnik ne dostavi tražena dokumenta u predviđenom roku;
- Korisnik, prije konačne isplate sredstava podrške za podmjere 7.1. i 7.3. mora da poseduje određeni stepen kvalifikacije i profesionalne vještine u skladu sa relevantnim zakonima koji se odnose na date oblasti;
- Korisnik za podmjeru 7.2. će dokazati obrazovanje diplomom/potvrdom o srednjoškolskom ili visokom obrazovanju ili minimalnim iskustvom od 3 godine bavljenja poljoprivrednom djelatnošću (dokazano upisom u evidencije MPRR i relevantnih institucija). Podnosilac zahtjeva koji ne ispunjava gore navedene vještine i stručnosti izjasniće se u pisanoj formi da će pohađati obuku u trajanju od najmanje 50 časova u relevantnom sektoru prije konačne isplate sredstava podrške. Podnosilac zahtjeva će obezbijediti sertifikat izdat od nadležnih stručnih institucija za obuku, obrazovnih i istraživačkih institucija ili javnih savjetodavnih službi, uključujući potvrdu o prisutnosti na modulima obuke značajnim za investicije.

Sredstva podrške se ne mogu koristiti ukoliko je javno vlasništvo kapitala preduzeća iznad 25%.

8.3.7. Specifični kriterijumi prihvatljivosti

Podmjera 7.1 - Podrška investicijama za razvoj ruralnog turizma

- (1) Za pružanje usluga smještaja, pripremanja i usluživanja hrane, pića i napitaka prihvatljivi su isključivo komplementarni ugostiteljski objekti, a koji moraju biti registrovani u skladu sa važećim Zakonom o turizmu i ugostiteljstvu, najkasnije do dana konačne isplate sredstava podrške, i to:
 - a) Za fizička lica/poljoprivredna gazdinstva (maksimalno do 10 soba odnosno 20 ležaja):
 - kuća,
 - seosko domaćinstvo,
 - turistički apartman,
 Za kamp do 15 smještajnih jedinica.
 - b) Za pravna lica (maksimalno do 15 soba odnosno 30 ležaja):
 - kuća,
 - seosko domaćinstvo,
 - turistički apartmanski blok (deset i više turističkih apartmana u okviru istog građevinskog objekta),
 - turistički apartman,
 - gostionica, hostel, etno selo, odmaralište, planinarski dom.
- (2) Kapacitet za smještaj, u registrovanim komplementarnim ugostiteljskim objektima, ograničen je na maksimalno 15 soba ili 30 ležaja po korisniku podrške u skladu sa važećim Zakonom o turizmu i ugostiteljstvu.
- (3) Ukoliko se investicija odnosi na nabavku opreme/namještaja, objekat koji se oprema mora biti registrovan kao komplementaran ugostiteljski objekat u skladu sa važećim Zakonom o turizmu i ugostiteljstvu, najkasnije do dana konačne isplate sredstava podrške.

(4) Prihvatljive su isključivo investicije realizovane iznad 600 mnv.

Podmjera 7.2. – Podrška investicijama za preradu na gazdinstvu

- (1) Prihvatljivi sektori u okviru ove podmjere su: sektor mlijeka, sektor voća i povrća, sektor žitarica, sektor vina i sektor maslina u skladu sa važećim Zakonom o bezbjednosti hrane i važećom Uredbom o zahtjevima higijene za objekte i prostorije u kojima se proizvode male količine primarnih proizvoda za ishranu ljudi.
- (2) Sredstva podrške u sektoru mlijeka, sektoru voća i povrća, sektoru žitarica, sektor vina i sektor maslina mogu ostvariti korisnici čiji će objekti najkasnije do dana konačne isplate sredstava podrške biti u skladu sa važećim Zakonom o bezbjednosti hrane i važećom Uredbom o zahtjevima higijene za objekte i prostorije u kojima se proizvode male količine primarnih proizvoda za ishranu ljudi.

Podmjera 7.3 - Podrška investicijama za unaprjeđenje zanata

- (1) Korisnici moraju biti registrovani u registru lica koja se bave zanatskom djelatnošću, u skladu sa važećim Zakonom o zanatstvu, najkasnije do dana konačne isplate sredstava podrške.
- (2) Spisak zanata prihvatljivih za podršku je sastavni dio IPARD II programa (pogledati Anex VII).

8.3.8. Prihvatljivi troškovi

Prihvatljivi troškovi za sve podmjere su:

- Izgradnja i/ili rekonstrukcija nepokretne imovine;
- Kupovina nove opreme, uključujući i kompjuterske hardvare i softvere, kao i specijalizovanu opremu i namještaj za osobe sa posebnim potrebama i djecu, do nivoa njihove tržišne vrijednosti. Ostali troškovi vezani za ugovor o lizingu, poput marže zakupodavaca, kamate na troškove refinansiranja, režijske troškove i troškove osiguranja neće biti prihvatljivi troškovi;
- Izgradnja i/ili rekonstrukcija unutrašnjih pristupnih puteva na posjedu;
- Opšti troškovi vezani za izdatke investicije, kao što su naknade za arhitekta, inženjere i ostale konsultantske usluge, studije izvodljivosti, biće prihvatljive do nivoa od 12% od investicionih troškova. Specifična donja granica za određene stavke može biti uspostavljena posebno u biznis planovima kako je dato u 8.3.6 (u zavisnosti od vrste investicije);
- Sve nabavke u okviru ove mjere treba da potiču iz prihvatljivih zemalja. Izuzetno, one mogu poticati iz neke druge zemlje ukoliko je iznos nabavke (ugovor, profakture i računa) manji od 100.000€¹⁸. Za potrebe ove mjere, termin "porijeklo" je definisan članovima 60 i 61 Regulative Savjeta (ES) br. 952/2013, koja propisuje pravila vezana i za ne-preferencijalno porijeklo;
- Investicija u obnovljive izvore energije je prihvatljiva kada (teoretski) kapacitet postrojenja za obnovljive izvore energije („investicija“) prelazi prosječnu 3 - godišnju potrošnju za sopstvene potrebe korisnika;
- U slučaju da se investicija sprovodi od strane početnika ili u slučaju kada korisnik sredstava podrške značajno promijeni veličinu svog poslovanja u posljednje tri godine, očekivana potrošnja energije treba da bude procijenjena od strane IPARD Agencije.
- Investicije u obnovljive izvore energije takođe može biti integrisani dio projekta;
- U slučaju posljednjeg, ograničenje „samopotrošnje“ nije relevantno i ne treba ga provjeravati, jer drugi elementi investicije (npr. ruralni turizam) već predstavljaju aktivnosti diverzifikacije

¹⁸ Bez PDV-a

gazdinstva i stoga nema potrebe za daljim razgraničenjem na poljoprivredne investicije u okviru mjera 1 i 3.

8.3.9. Prihvatljive investicije

(1) Sredstva podrške iz podmjere 7.1 mogu se koristiti za investicije, i to za:

- Izgradnju i/ili rekonstrukciju i/ili opremanje ugostiteljskih objekata za pružanje usluga smještaja, objekata za pripremanje hrane, pića i napitaka, uređenje turističke infrastrukture (tematski i zabavni parkovi, teniski tereni, bazeni, zabavno rekreativne staze ili putevi – trim staze, vidikovci, panoramski putevi, biciklističke i planinarske staze);
- Izgradnju i/ili rekonstrukciju postrojenja i/ili nabavku opreme za obnovljive izvore energije (fotonaponski sistemi);
- Nabavku opreme i uređaja za tretman otpada i otpadnih voda.

(2) Sredstva podrške iz podmjere 7.2 mogu se koristiti za:

- Izgradnju i/ili rekonstrukciju i/ili opremanje objekata za preradu, skladištenje, pakovanje proizvoda u sektoru mlijeka, sektoru voća i povrća, sektoru žitarica, sektoru vina i sektoru maslina;
- Izgradnju i/ili rekonstrukciju postrojenja i/ili nabavku opreme za obnovljive izvore energije (fotonaponski sistemi);
- Nabavku opreme i uređaja za tretman otpada i otpadnih voda.

(3) Sredstva podrške iz podmjere 7.3 mogu se koristiti za:

- Izgradnju i/ili rekonstrukciju i/ili opremanje objekata za obavljanje zanatske djelatnosti;
- Izgradnju i/ili rekonstrukciju postrojenja i/ili nabavku opreme za obnovljive izvore energije (fotonaponski sistemi);
- Nabavku opreme i uređaja za tretman otpada i otpadnih voda.

8.3.10. Kriterijumi rangiranja

Tabela 34a: Kriterijumi rangiranja za podmjeru 7.1 – Podrška investicijama za razvoj ruralnog turizma

Kriterijumi rangiranja	Bodovi
Stručna sprema:	Do 30
- Podnosilac zahtjeva ima završenu VSS iz oblasti turizma – ugostiteljstva	20
- Podnosilac zahtjeva ima završenu SSS iz oblasti turizma - ugostiteljstva	10
Korisnik (izvršni direktor) je žena	10
Korisnik je mlađi od 40 godina starosti ¹⁹	10
Projekat podrazumjeva otvaranje novih radnih mjesta na osnovu biznis plana	10
Investicije u obnovljive izvore energije – fotonaponski sistemi	10
Investicije u tretman otpada i otpadnih voda	15
Uredno predata dokumentacija bez potrebe dopune	15
UKUPNO	Do 100

¹⁹ Korisnik (izvršni direktor) je mlađi od 40 godina starosti u vrijeme podnošenja zahtjeva za dodjelu podrške koji ima odgovarajuće profesionalne vještine i kompetencije.

Tabela 34b: Kriterijumi rangiranja za podmjeru 7.2 – Podrška investicijama za preradu na gazdinstvu

Kriterijumi rangiranja	Bodovi
Stručna sprema	Do 15
- Podnosilac zahtjeva ima završenu VSS iz oblasti poljoprivrede i/ili veterine	10
- Podnosilac zahtjeva ima završenu SSS iz oblasti poljoprivrede i/ili veterine	5
Veličina gazdinstva	Do 20
- Korisnik posjeduje više od 5UG	10
- Korisnik posjeduje više od 5 ha	10
Korisnik posjeduje sertifikat organske proizvodnje	10
Za korisnike u planinskim područjima (iznad 600mnv.)	5
Korisnik (izvršni direktor) je žena	5
Korisnik je mlađi od 40 godina starosti ²⁰	10
Investicije u obnovljive izvore energije – fotonaponski sistemi	10
Investicije u tretman otpada i otpadnih voda	10
Uredno predata dokumentacija bez potrebe dopune	15
UKUPNO	Do 100

Tabela 34c: Kriterijumi rangiranja za podmjeru 7.3 – Podrška investicijama za unaprijeđenje zanata

Kriterijumi rangiranja	Bodovi
Podnosilac zahtjeva ima završenu SSS iz oblasti zanata	20
Korisnik je žena	15
Korisnik je mlađi od 40 godina starosti ²¹	15
Investicije u obnovljive izvore energije – fotonaponski sistemi	10
Investicije u tretman otpada i otpadnih voda	10
Podnosilac zahtjeva registrovan u Registru poljoprivrednih gazdinstava	20
Uredno predata dokumentacija bez potrebe dopune	10
UKUPNO	Do 100

8.3.11. Intenzitet pomoći i stopa EU učešća

Intenzitet podrške (javne podrške) može iznositi do 65% od ukupno prihvatljivih troškova po projektu.

EU stopa kofinansiranja iznosi 75% od javne podrške.

²⁰ Korisnik (izvršni direktor) je mlađi od 40 godina starosti u vrijeme podnošenja zahtjeva za dodjelu podrške koji ima odgovarajuće profesionalne vještine i kompetencije

²¹ Korisnik je mlađi od 40 godina starosti u vrijeme podnošenja zahtjeva za dodjelu podrške koji ima odgovarajuće profesionalne vještine i kompetencije.

Tabela 35a: Minimum i maksimum ukupne vrijednosti prihvatljivih troškova za podmjeru 7.1 - Podrška investicijama za razvoj ruralnog turizma

Minimum ukupne vrijednosti prihvatljivih troškova (EUR)	Maksimum ukupne vrijednosti prihvatljivih troškova (EUR)
10.000	150.000

Tabela 35b: Minimum i maksimum ukupno prihvatljivih troškova za podmjeru 7.2.- Podrška investicijama za preradu na gazdinstvu

Minimum ukupne vrijednosti prihvatljivih troškova (EUR)	Maksimum ukupne vrijednosti prihvatljivih troškova (EUR)
10.000	30.000

Tabela 35c: Minimum i maksimum ukupno prihvatljivih troškova za 7.3. - Podrška investicijama za unapređenje zanata

Minimum ukupne vrijednosti prihvatljivih troškova (EUR)	Maksimum ukupne vrijednosti prihvatljivih troškova (EUR)
5.000	15.000

- Ukupan broj projekata po korisniku, po javnom pozivu, po ovoj mjeri, je ograničen na jedan.
- U okviru ove mjere, po javnom pozivu, podnosilac zahtjeva se može prijaviti za samo jednu podmjeru.
- Ukupan broj podržanih projekata po korisniku, za ovu mjeru, u ovom programskom periodu je ograničen na tri.
- Podnosilac zahtjeva može aplicirati za novu podršku jedino nakon donošenja rješenja o isplati, odbijanju ili raskidu prethodno ugovorenog projekta u okviru ove mjere.

8.3.12. Budžet

Tabela 36: Finansijska alokacija sredstava za mjeru (7)

Godina	Ukupno prihvatljivi troškovi	Javni troškovi						Privatno učešće	
		Ukupno		EU učešće		Nacionalno učešće			
		EUR	%	EUR	%	EUR	%	EUR	%
2019	3.282.051,28	2.133.333,33	65%	1.600.000,00	75%	533.333,33	25%	1.148.717,95	35%
2020	6.071.794,87	3.946.666,67	65%	2.960.000,00	75%	986.666,67	25%	2.125.128,21	35%
Ukupno	9.353.846,15	6.080.000,00	65%	4.560.000,00	75%	1.520.000	25%	3.273.846,15	35%

8.3.13. Indikatori i ciljevi

Tabela 37: Indikatori i ciljevi

Indikatori	Cilj
Ukupan broj podržanih projekata	150
Ukupan broj objekata:	80
1. izgrađenih	30
2. rekonstruisanih	50
Broj korisnika – registrovanih poljoprivrednih gazdinstava	100
Broj investicija u obnovljive izvore energije (fotonaponski sistemi)	15
Broj investicija za obradu otpada i otpadnih voda	20
Broj novootvorenih radnih mjesta	30
Ukupan iznos investicija	9.353.846

8.3.14. Administrativna procedura

Administrativna procedura za sprovođenje ove mjere će obuhvatiti sljedeće faze: provjere kompletnosti i prihvatljivosti aplikacija; raspodjela sredstava; implementacija aktivnosti; računovodstvo i isplata. Procedure će poštovati zahtjeve IPARD II programa definisane odgovarajućim priručnicima i procedurama.

8.3.15. Geografski opseg mjere

Za podmjeru 7.1 i 7.3 prihvatljive su investicije čija je lokacija iznad 600 m.n.v. Za podmjeru 7.2 investicije su prihvatljive na cijeloj teritoriji Crne Gore.

8.4. TEHNIČKA POMOĆ

8.4.1. Pravni osnov

Član 27. Sektorskog sporazuma

8.4.2. Razlog za intervenciju

Podrška kroz ovu mjeru je neophodna kako bi se osigurao pravilan i efikasan monitoring i evaluacija IPARD II programa, priprema i racionalizacija u implementaciji mjera, doprinoseći lakšoj i efikasnoj implementaciji Programa.

Aktivnosti, kroz ovu mjeru, su takođe neophodne za implementaciju i monitoring aktivnosti povezanih sa obavezama informisanja, promocije i vidljivosti.

Sredstva tehničke pomoći će se koristiti za podršku Crnogorske Ruralne mreže (CRM), kao i za finansiranje njene aktivnosti u Crnoj Gori.

8.4.3. Opšti ciljevi

Cilj ove mjere je da osigura efikasnu implementaciju, monitoring i evaluaciju IPARD II programa i njegove moguće naknadne izmjene.

8.4.3.1. Specifični ciljevi

Ciljevi uključuju:

- Obezbjedivanje podrške za monitoring programa;
- Osiguravanje adekvatnog toka informacija i vidljivosti;
- Podršku studijama, posjetama i seminarima;
- Obezbjedivanje eksterne ekspertize;
- Obezbjedivanje evaluacije programa;
- Obezbjedivanje podrške za buduću implementaciju nacionalne ruralne mreže.

8.4.4. Povezanost sa ostalim IPARD II mjerama u Programu

Ova mjera će obuhvatiti potrebe tehničke pomoći za sve mjere ovog Programa.

8.4.5. Krajnji korisnici

Korisnik aktivnosti u okviru ove mjere je Upravljačko tijelo.

8.4.6. Opšti kriterijumi prihvatljivosti

Prihvatljive investicije se odnose na stvarne troškove vezane za implementaciju kofinansiranih aktivnosti koje moraju imati sponu sa isplatom krajnjem korisniku, potkrijepljene fakturom ili računovodstvenim dokumentom iste dokazne vrijednosti²².

Svi projekti moraju biti sprovedeni u skladu sa pravilima za spoljnu podršku Komisije sadržanim u Finansijskoj regulativi. U tu svrhu primjena PRAG-a mora biti prilagođena specifičnostima zemlje korisnika. Međutim, javne nabavke mogu se vršiti u ime krajnjeg korisnika od strane centralizovanog nadležnog državnog organa.

O prihvatljivim troškovima će se izvještavati u kontekstu Godišnjeg izvještaja za implementaciju IPARD II programa. Troškovi se mogu zasnivati i na paušalnim iznosima (kao što su dnevnice), u skladu sa uslovima i iznosima koji se primjenjuju u zemlji za slične aktivnosti, gdje nema sufinansiranja Zajednice. Svi troškovi koji se odnose na eksperte i druge učesnike biće ograničeni na one koji su iz i koji idu u zemlje aplikantkinje i države članice.

Tehnička pomoć za podršku uspostavljanja sistema upravljanja i kontrole je prihvatljiva prije početnog povjeravanje poslova realizacije budžeta, za troškove koji su nastali nakon 1. januara 2014. godine.

8.4.7. Specifični kriterijumi prihvatljivosti

N/A

²²Računovodstveni dokument iste dokazne vrijednosti, što znači, bilo koji dokument dostavljen kao dokaz transakcije u skladu sa Zakonom o računovodstvu.

8.4.8. Prihvatljivi troškovi

1. Troškovi organizovanja sastanaka IPARD II Odbora za nadgledanje;
2. Ostali troškovi neophodni za obavljanje aktivnosti IPARD II Odbora za nadgledanje;
3. Troškovi informisanja i propagandne kampanje, uključujući troškove štampanja i distribucije;
4. Troškovi prevoda i tumačenja na zahtjeve od strane Komisije;
5. Troškovi posjeta i seminara;
6. Troškovi povezani sa "sticanjem vještina" za pripremu potencijalnih LAG-ova za sprovođenje mjera " za implementaciju lokalnih razvojnih strategija - Lider pristup ";
7. Troškovi povezani sa pripremom i lakšim sprovođenjem mjera Programa, kako bi se one što efikasnije implementirale, uključujući i one mjere čija je primjena planirana u kasnijoj fazi;
8. Troškovi evaluacije Programa;
9. Troškovi povezani sa osnivanjem i radom nacionalne mreže za podršku koordinaciji aktivnosti pripreme i sprovođenja lokalnih strategija ruralnog razvoja. IPA II korisnici i organizacije osnovane od strane IPA II korisnika, kao i administracija IPA II korisnika, aktivnih u polju ruralnog razvoja mogu imati koristi od aktivnosti Evropske mreže za ruralni razvoj, kako je predviđeno članom 52(3)(g) Regulative (EU) 1305/2013. Relevantne detaljne odredbe biće dogovorene sa IPA II korisnicima;
10. Nivo podrške za lične zarade, uzimajući u obzir visinu naknade na tržištu rada, u cilju zadržavanja osoblja i izgradnje/zadržavanja znanja u operativnoj strukturi IPARD II programa,
11. Troškovi povezani sa izradom IPARD programa za period 2021-2027.

8.4.9. Kriterijumi selekcije

N/A

8.4.10. Intenzitet podrške i doprinos EU

Intenzitet podrške, izražen kao učešće javne podrške u prihvatljivim troškovima iznosi 100%, gdje je učešće EU sredstava 85%.

8.4.11. Ciljevi i indikatori

Tabela 38: Indikatori i ciljevi

Indikatori	Cilj
Broj promotivnih materijala za generalno informisanje svih zainteresovanih strana (flajeri, brošure, itd)	30.000
Broj javnih kampanja	100
Broj podržanih zadataka stručnjaka	10
Broj radionica, konferencija, seminara	100
Broj sastanaka IPARD II Odbora za nadgledanje	14
Broj studija za pripremu, razradu i implementaciju mjera Programa	20
Broj podržanih aktivnosti ruralnih mreža	12
Broj potencijalno podržanih LAG-ova	12

8.4.12. Administrativna procedura

Administrativna procedura u implementaciji ove mjere će uključivati sljedeće faze: potpunost i podobnost provjere aplikacije; raspodjela sredstava; javne nabavke; sprovođenje aktivnosti; plaćanja i konačne finansije i računovodstvo. Administrativna procedura će poštovati zahtjeve IPARD II okvira i odražati se u odgovarajućim priručnicima i procedurama.

Upravljačko tijelo je korisnik mjere Tehnička pomoć, i ne treba ga posmatrati kao tijelo za implementaciju. S toga nije dio akreditacije za implementaciju ove mjere. Implementaciono tijelo je IPARD Agencija, koja će biti predmet akreditacije za implementaciju mjere tehničke pomoći.

Ipak Upravljačko tijelo treba da ima interne procedure za sljedeće zadatke:

- Upravljačko tijelo će, u skladu sa članom 52(10) Sektorskog sporazuma, svake godine pripremiti indikativni godišnji akcioni plan za implementaciju tehničke pomoći, koja se podnosi IPARD II Odboru za nadgledanje na usvajanje;
- Upravljačko tijelo treba da pripremi listu prihvatljivih troškova (LEE);
- Ugovori treba da budu odobreni nakon odgovarajuće procedure javnih nabavki eksterne podrške i da se na taj način poštuju glavni princip Ugovora, kao što su: transparentnost, proporcionalnost, jednak tretman, nediskriminacija, a potrebno je i osigurati nit finansijskog upravljanja (vrijednost novca). Potrebna odstupanja od pravila PRAG-a treba da budu regulisana.

8.4.13. Geografski opseg mjere

N/A

8.4.14. Budžet

Tabela 39: Finansijska alokacija sredstava za mjeru (9)

Godina	Ukupno prihvatljivih troškova	UKUPNO		Javni troškovi			
				Učešće EU		Nacionalno učešće	
	EUR	EUR	100 %	EUR	85%	EUR	15%
2019	-	-	100%	-	85%	-	15%
2020	470.588,24	470.588,24	100%	400.000,00	85%	70.588,24	15%
UKUPNO	470.588,24	470.588,24	100%	400.000,00	85%	70.588,24	15%

8.5. AGRO– EKOLOŠKE-KLIMATSKE I MJERE ORGANSKE PROIZVODNJE

Poljoprivreda u Crnoj Gori je ekstenzivnog karaktera, što znači da ima nisku primjenu đubriva, herbicida i sličnih hemikalija, koje dovode do zagađenja zemljišta, vode i vazduha. Stoga, kada se govori o kvalitetu i kvantitetu ova tri kritična faktora, može se reći da nije bilo potrebe za bilo kakvim konkretnim intervencijama u smislu agro-ekoloških mjera na našoj teritoriji do sada. Ovo gledište može se opravdati činjenicom da je učešće livada i pašnjaka u ukupnom poljoprivrednom zemljištu veliko, što zapravo ukazuje na visok nivo očuvanja biodiverziteta i ekosistema.

Ipak, Crna Gora je prepoznala potrebu da podrži ovu vrstu mjera kroz Agrobudžeta (mjere podrške kroz Agrobudžet su: očuvanje autohtonih genetičkih resursa u poljoprivredi, održivo korišćenje planinskih pašnjaka, kao i organska proizvodnja, koje direktni i indirektno utiču na zaštitu životne sredine i očuvanje biodiverziteta i ekosistema).

Agroekološke mjere su obaveza za državu, ali ne i za poljoprivrednike, koji to mogu dobrovoljno da primjene. Zbog toga je potrebno njihovo motivisanje, odnosno da početni koraci, kriterijumi i procedure budu što jednostavnije, u odnosu na zahtjeve IPARD-a II, a da se vremenom u kontinuitetu kriterijumi i zahtjevi povećavaju.

Agro-ekološke mjere imaju za cilj da doprinesu Evropskoj Strategiji 2020, poštujući ciljeve ruralnog razvoja u kontekstu upravljanja prirodnim resursima i klimatskim promjenama.

Crna Gora će, kroz Agrobudžet, i dalje sprovoditi aktivnosti koje se odnose na agroekološke mjere, dok će u međuvremenu u potpunosti programirati mjere za implementaciju od 2018. godine, kako je planirano kroz IPARD II program. Ovo takođe uključuje unaprjeđenje administrativnih kapaciteta na odgovarajućem nivou, kao preduslov za implementaciju.

Agro-ekološke mjere će se odnositi na organsku proizvodnju, korišćenje planinskih pašnjaka i očuvanje autohtonih genetičkih resursa. Pažljivo planiranje će se vršiti u cilju što bolje implementacije i odgovarajućeg izbora mjera.

8.6. IMPLEMENTACIJA LOKALNIH RAZVOJNIH STRATEGIJA - LIDER PRISTUP

LIDER pristup doprinosi lokalnom angažmanu za razvoj resursa i na osnovu toga pruža dodatnu vrijednost u smislu ruralne ekonomije, kvaliteta života, životne sredine i kulturnog nasleđa. Pored ovih razvojnih uticaja, LIDER pristup doprinosi unaprjeđenju lokalne uprave i ima značajan potencijal za izgradnju povjerenja i socijalnog kapitala. Ključ efikasnosti LIDER pristupa je u boljem prilagođavanju projekata za potrebe korisnika, što dovodi i do pozitivnog efekta zapošljavanja.

LIDER kao integrisano sredstvo teritorijalnog razvoja na "lokalnom" nivou će direktno doprinijeti uravnoteženom teritorijalnom razvoju ruralnih područja u Crnoj Gori, što je jedan od opštih ciljeva politike ruralnog razvoja. Podstiču se ruralna područja da istraže nove načine da postanu ili ostanu konkurentna, da iskoriste na najbolji način svoja postojeća sredstva i da prevaziđu relevantne izazove. Stoga ovaj pristup ima važnu ulogu u nalaženju inovativnih odgovora na stare i nove probleme u ruralnim područjima.

Cilj mjere je da se iskoriste razvojni potencijali lokalnih zajednica, da se uspostave lokalna partnerstva javnog, privatnog i nevladinog sektora koja će imati kapacitet da deluju kao Lokalne akcione grupe (LAG-ovi) u pripremi i realizaciji strategija lokalnog razvoja i time omogući dobro upravljanje kroz lokalna partnerstva i stimuliše zapošljavanje i razvoj ljudskog kapitala.

Ključna prednost LIDER pristupa je u tome što je u stanju da se bavi specifičnim problemima na lokalnom nivou dozvoljavajući lokalnim partnerstvima da projektuju i implementiraju projekte prilagođene lokalnim potrebama. To se obavlja kroz doslednu primjenu sledećih sedam ključnih elemenata:

1. pristup zasnovan na određenoj oblasti;
2. pristup „odozdo-nagore“;
3. lokalno partnerstvo;
4. multi-sektorske integracije;
5. inovacije;
6. umrežavanje i
7. saradnja.

Korisnici ove mjere su izabrani LAG-ovi.

8.7. INVESTICIJE U JAVNU RURALNU INFRASTRUKTURU

Razvoj lokalne infrastrukture je ključan element svakog napora u ostvarivanju rasta potencijala i promovisanja održivosti ruralnih područja.

Ruralna područja u Crnoj Gori se suočavaju sa različitim problemima, kao što su: nizak nivo razvoja, nezaposlenost, loša ruralna infrastruktura, problemi migracije, niska gustina naseljenosti, udaljenost naselja, itd. Trenutna podrška ruralnoj infrastrukturi se pruža kroz nacionalnu i lokalnu podršku, ali zbog konfiguracije terena i nedostatka sredstava neophodne su dodatne investicije.

Razvoj ruralne infrastrukture je preduslov za ekonomski rast. Podrška izgradnji putne infrastrukture će imati pozitivan uticaj na ekonomski i socijalni položaj stanovništva ruralnih područja i doprinjeće boljem kvalitetu života i smanjenju depopulacije, omogućavajući poljoprivrednicima lakši pristup tržištu.

Generalni cilj je podrška ekonomskom, društvenom i teritorijalnom razvoju, sa pogledom na pametan, održiv i inkluzivan rast kroz razvoj fizičkog kapitala i saradnje sa opštinama kao korisnika.

Specifični ciljevi će se postići kroz:

- obezbjeđivanje infrastrukture potrebne za razvoj ruralnih područja;
- poboljšanje životnog standarda ruralnog stanovništva;
- podrška javnim investicijama potrebnim za postizanje ciljeva razvoja i zaštite životne sredine;
- povećanje atraktivnosti ruralnih područja za lokalne i strane investitore.

Prihvatljive investicije projekata će se odnositi na snabdijevanje energijom i njenu efikasnost, upravljanje vodama, odlaganju otpada, obnavljanju sela, puteva, kao i uslugama zajednice.

U cilju postizanja maksimalne efikasnosti ove podrške, realizovane aktivnosti treba da budu u skladu sa strategijom za razvoj opština, u slučaju ako ona postoji.

9. NACIONALNA MREŽA RURALNOG RAZVOJA

Konferencija "Uloga civilnog sektora u ruralnom razvoju Zapadnog Balkana", koja je održana u Nikšiću, 06. juna 2012. godine, je iskorišćena za zvanično uspostavljanje i promociju Mreže za ruralni razvoj Crne Gore, u saradnji sa Ministarstvom poljoprivrede i ruralnog razvoja Crne Gore, Ministarstvom održivog razvoja i turizma Crne Gore i Stalnom radnom grupom za ruralni razvoj Jugoistočne Evrope – SWG RRD.

Osnivači su 12 nevladinih organizacije: „Agrogrupa“, „Dani drenjina“, Poljoprivredna Unija Crne Gore, „Viola“ - udruženje sakupljača ljekobilja, Status - Mreža „žena za ruralni razvoj“, „Da zaživi selo“, Agrobiznis centar, ZZ „Agrosjever“, Regionalna razvojna agencija za Komove, Prokletije i Bjelasicu, Udruženje maslinara“ BOKA“, Centar za transfer znanja.

Ciljevi Nacionalne mreže za ruralni razvoj:

- Podrška opštinama u izradi lokalnih strategija za ruralni razvoj;
- Rješavanje postojećih problema u formiranju LAG-ova (ne postojanje geografski oblikovanih područja za kvalitetno formiranje LAG-ova u odnosu na kriterijume EU u okviru LEADER-a). Neophodno je da se uključe svi akteri u poljoprivredi i ruralnom razvoju Crne Gore;
- Pružanje podrške LAG-ovima u obezbjeđivanju potrebne dokumentacije;
- Pružanje informacija o aktivnostima i programima koje sprovodi Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja;
- Rješavanje kofinansiranja projekata iz EU fondova;
- Maksimalno uključivanje lokalne samouprave;
- Povećati podršku za LAG-ove od strane Ministarstva poljoprivrede i ruralnog razvoja;
- Dizajnirati i promovisati web portal – rural portal montenegro, koji će biti uredno ažuriran i sadržati sve informacije značajne za oblast ruralnog razvoja i poljoprivrede u Crnoj Gori i regionu;
- Uključivanje agroindustrijskog i ostalih sektora sa uticajem na ruralni razvoj u Crnoj Gori.

U međuvremenu Mreža za ruralni razvoj Crne Gore intenzivno radi na ostvarivanju zadatih ciljeva.

Aktivnosti Mreže su podijeljene u dvije grupe - prva je djelovanje unutar Crne Gore (Mreža je organizovala nekoliko okruglih stolova gdje su obrađivane teme ruralnog razvoja, poljoprivrede, organske poljoprivrede itd.), a druga regionalne aktivnosti je bila veoma intenzivna (u okviru Agricultural policy forum-a u Prištini 07. oktobra 2013, održan je sastanak sa budućim novim članicama (bosanska, hrvatska, kosovska i albanska mreža).

Pripremljen je i pušten u rad Rural portal, zvanično 01. maja 2013. godine (<http://mne.ruralportal.me>). Uloga Rural portala - informisanje ciljne grupe o mogućnostima za ruralni razvoj u Crnoj Gori, regionu, EU i svijetu, prenos dobrih praksi, savjeta i edukacija. Portal će objavljivati vijesti, intervjuje i analize sopstvene produkcije, kao i prenositi aktuelnosti objavljene u drugim medijima u Crnoj Gori i regionu Zapadnog Balkana. Portal će biti on - line informator o svim aktuelnim dešavanjima iz oblasti poljoprivrede, ruralnog razvoja i turizma u Crnoj Gori i regionu država Zapadnog Balkana.

Crnogorska mreža je sa 6 učesnika učestvovala u "PREPARE GATHERING" na Jahorini, Bosna i Hercegovina, u septembru 2013. godine.

10. INFORMACIJA O KOMPLEMENTARNOSTI IPARD II MJERA SA MJERAMA FINANSIRANIM IZ DRUGIH (NACIONALNIH ILI MEĐUNARODNIH) IZVORA

10.1. Kriterijumi razgraničenja IPARD II sa podrškom u okviru drugih IPA II oblasti politika

Korišćenjem IPA II oblasti politika, kreiraju se uslovi za uspostavljanje operativnog okvira za buduću implementaciju EU predpristupnog programa za poljoprivredu i ruralni razvoj.

Kriterijumi demarkacije IPARD-a uz podršku u okviru drugih oblasti politike IPA II definisani su u opisu odabranih mjera IPARD II programa.

Dodata vrijednost IPARD II finansiranja kroz planirane sektore, biće glavni zadatak efikasnog upravljanja implementacijom IPARD II programa.

Potrebna je komplementarnost između IPA II oblasti politike po pitanju uslova izgradnje kapaciteta državnih institucija, posebno Upravljačkog tijela i IPARD Agencije. Koristeći finansiranje kroz oblasti politika, a posebno twining projekat, Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja i Upravljačko tijelo grade institucije i poboljšavaju administrativne kapacitete.

S obzirom na gore navedeno, potrebna je jaka veza i koordinacija između odabranih IPARD II mjera u okviru IPA II oblasti politika. Upravljačko tijelo, IPARD Agencija i Nacionalni fond, u saradnji sa NAO kancelarijom, treba da osiguraju da ne bude "dvostrukog finansiranja" kroz dostupne mjere. Takođe, IPARD Agencija je u obavezi da obezbijedi kompletnu kontrolu dvostrukog finansiranja nacionalnih programa podrške.

U periodu od 2007. godine do 2013. godine, Crna Gora je kroz IPA pomoć (komponente I-IV), ostvarila podršku od 11 miliona EUR-a. Zahvaljujući ovim projektima, koji su uglavnom pružili podršku Ministarstvu poljoprivrede i ruralnog razvoja, Upravi za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove, kao i drugim krajnjim korisnicima, stvaraju se uslovi za korišćenje IPA II oblasti politike za poljoprivredu i ruralni razvoj (IPARD II).

10.2. Komplementarnost IPARD sa drugim oblicima finansiranja

Od 2011. godine, sprovodi se mjera Agrobudžeta (Podrška investicijama u poljoprivredna gazdinstva-MIDAS grantovi) u saradnji sa Svjetskom bankom. Glavni cilj projekta je priprema poljoprivrednih proizvođača i administracije za korišćenje IPARD II sredstava. Jedna od komponenti ovog projekta je jačanje konkurentnosti crnogorskih poljoprivrednih proizvođača i bezbjednosti hrane.

U okviru ove oblasti politike, realizacija plana ruralnog razvoja obuhvata:

- a) obezbjeđenje podrške poljoprivrednim proizvođačima i prerađivačima;
- b) izgradnju kapaciteta vezanih za zaštitu životne sredine i podizanje svijesti korisnika i zajednice o tome.

Grantovi imaju dominantnu ulogu u finansiranju ove oblasti politika.

Kako sredstva predviđena za 2012. godinu nisu iskorišćena, došlo je do preraspodjele sredstava, tačnije njihovog transfera u tadašnju IPA I komponentu, koja su poljoprivrednim proizvođačima dostupna kroz IPARD like projekat, koji se realizuje u saradnji sa Svjetskom bankom i Evropskom unijom.

U skladu sa važećim Zakonom o poljoprivredi i ruralnom svake godine se realizuje Agrobudžet. Nakon akreditacije za IPARD mjere u okviru politika ruralnog razvoja Agrobudžeta biće jasno razgraničene od mjera IPARD II programa. Dio Agrobudžeta koristiće se za sufinansiranje mjera IPARD II programa a drugi dio za nacionalne mjere podrške.

IPARD II program u skladu je sa prioritetima Strategije Evropske unije za Jadransko-jonski region (EUSAIR), koji je usvojen 2014. godine.

EUSAIR će pokrenuti i uskladiti postojeće EU i nacionalne instrumente finansiranja (uključujući IPA) za svaku od tema identifikovanih kroz četiri stuba.

IPARD II program će doprinijeti ostvarenju ciljevima Strategije, a posebno kroz podršku prirodi i ruralnom turizmu u ruralnim područjima.

10.3. Komplementarnost IPARD II sa nacionalnim šemama plaćanja

Nacionalnom podrškom se podržavaju svi projekti čiji je kriterijum ispod minimuma definisanog akreditovanim mjerama IPARD II programa. Mjere nacionalnog budžeta definisane su na način kako bi se poljoprivrednicima, koji su ispod minimalnih kriterijuma opisanih IPARD II programom pružila mogućnost da apliciraju za pretpristupna sredstva.

Tabela 40: Komplementarnost IPARD II sa nacionalnim šemama plaćanja

MJERA/GODINA	2015	2016	2017	2018 - 2020
Podrška investicijama u fizički kapital na poljoprivrednim gazdinstvima ²³ : a) Mlijeko, meso, jaja, povrće, vinogradarstvo, masline, pčelarstvo i ribarstvo (morsko i slatkovodno) b) Hortikultura, ljekovito i aromatično bilje, industrijsko i krmno bilje	AGROBUDŽET/ IPARD LIKE	AGROBUDŽET /IPARD		
Podrška osnivanju proizvođačkih grupa	AGROBUDŽET			
Podrška investicijama u fizički kapital vezano za preradu i marketing poljoprivrednih i proizvoda ribarstva ²⁴	AGROBUDŽET /IPARD LIKE	AGROBUDŽET /IPARD		
Podrška saradnji	AGROBUDŽET			
Podrška šemama kvaliteta	AGROBUDŽET			
Podrška upravljanjem rizicima u poljoprivredi	AGROBUDŽET			
Podrška za očuvanje i održivo korišćenje genetskih resursa	AGROBUDŽET			
Podrška održivom korišćenju planinskih pašnjaka	AGROBUDŽET		IPARD ²⁵	
Podrška razvoju organske proizvodnje	AGROBUDŽET		IPARD	
Podrška prenosu znanja i aktivnosti informisanja	AGROBUDŽET			
Podrška savjetodavnim službama	AGROBUDŽET			
Investicije u razvoj ruralne infrastrukture	AGROBUDŽET			IPARD
Diverzifikacija i poslovni razvoj	AGROBUDŽET		IPARD	
Podrška područjima sa prirodnim ograničenjima	AGROBUDŽET			
LIDER pristup				IPARD

²³ Ova mjera će se sprovoditi kroz nacionalni budžet, sa jasnom klasifikacijom korisnika (nivo i vrsta investicije).

²⁴ Korisnici podrške nacionalnog budžeta će biti samo oni koji nijesu prihvatljivi kroz IPARD.

²⁵ Planirano je da bude dio agro-ekoloških mjera

11. OPIS OPERATIVNE STRUKTURE ZA IMPLEMENTACIJU PROGRAMA (UPRAVLJAČKO TIJELO I IPARD AGENCIJA) UKLJUČUJUĆI MONITORING I EVALUACIJU

11.1. Opis operativne strukture za implementaciju programa (Upravljačko tijelo i IPARD Agencija) i njihove glavne funkcije

Okvirni Sporazum između Vlade Crne Gore i Evropske komisije propisuje pravila saradnje koja se odnose na finansijsku podršku Crnoj Gori u okviru implementacije pretpripravnih IPA fondova ("Sl. List", Međunarodni Sporazumi, broj 05/15, potpisan 14.05.2015. godine). U Crnoj Gori operativna struktura namijenjena za IPARD II u skladu sa čl. 10 i čl. 55 IPA Implementacione Regulative (EK) br. 447/2014, sastoji se od: Upravljačkog tijela – Direktorat za ruralni razvoj i IPARD Agencije – Direktorat za IPARD plaćanja, oboje u okviru Ministarstva poljoprivrede i ruralnog razvoja, koji su pod direktnom upravom ministra poljoprivrede i ruralnog razvoja.

11.1.1. Funkcije i odgovornosti Upravljačkog tijela

Upravljačko tijelo će vršiti funkcije i nadležnosti kao što je navedeno u članu 10 Okvirnog sporazuma i člana 8 Sektorskog sporazuma, i to:

- (1) Upravljačko tijelo će biti odgovorno za pripremu i implementaciju IPARD II programa u skladu sa Aneksom 1 Sektorskog sporazuma.
- (2) Upravljačko tijelo će vršiti svoje funkcije u pogledu efektivne implementacije IPARD II programa. U skladu sa članom 10(1)(c) Okvirnog sporazuma, biće takođe nadležno za:
 - (a) Izradu IPARD II programa, njegove izmjene i dopune, uključujući one na zahtjev Komisije;
 - (b) Kontrola i verifikacija mjera, biće definisane u IPARD II programu u saradnji sa Agencijom za plaćanje;
 - (c) Odabir mjera za svaki javni poziv IPARD II programa i vrijeme objave, prihvatljive uslove i finansijsku raspodjelu po mjeri, i po javnom pozivu. Odluke će se donijeti u saradnji sa IPARD Agencijom;
 - (d) Osiguranje da je odgovarajuća nacionalna pravna osnova za implementaciju IPARD II programa na snazi i ažurirana ako je potrebno;
 - (e) Pomoć u radu IPARD II Odbora za nadgledanje kao što je navedeno u članu 52 Sektorskog sporazuma, posebno pružanjem potrebne dokumentacije za kvalitetan monitoring implementacije IPARD II programa.
- (3) Upravljačko tijelo će u skladu sa Klauzulom 4(3)(a)(i) Aneksa A Okvirnog sporazuma, uspostavljati sistem izvještavanja i informisanja za prikupljanje finansijskih i statističkih informacija o napretku IPARD II programa, takođe na osnovu informacija dobijenih od strane IPARD Agencije, i prosljediće iste IPARD II Odboru za nadgledanje, u skladu sa dogovorom između Crne Gore i Komisije, koristeći gdje je moguće kompjuterizovane sisteme izdavanja razmjene podataka sa Komisijom i povezani sa sistemom izvještavanja i informisanja, koje treba da se uspostavljaju od strane NAO u skladu sa Klauzulom 2(4)(f) Aneksa A Okvirnog sporazuma. Sistem izvještavanja i informisanja treba da doprinese implementaciji godišnjih i finalnog izvještaja, u skladu sa članom 59 Sektorskog sporazuma.
- (4) Upravljačko tijelo će Komisiji predložiti izmjene i dopune IPARD II programa, sa kopijom NIPAC-u, poslije konsultacija sa IPARD Agencijom i nakon odobravanja od strane IPARD II Odbora za nadgledanje. Upravljačko tijelo je dužno da osigura da su relevantna tijela obaviještena o potrebi vršenja administrativnih promjena, kada su takve promjene potrebne nakon odluke Komisije da izvrši izmjenu IPARD II programa.
- (5) Upravljačko tijelo svake godine izrađuje akcioni plan za aktivnosti predviđene u okviru mjere tehničke pomoći, koja se podnosi IPARD II Odboru za nadgledanje na saglasnost.

(6) Kako je opisano u Klauzuli 4(3)(a)(iv) Aneksa A Okvirnog sporazuma, Upravljačko tijelo će izraditi evaluacioni plan u skladu sa članom 56 ovog Sporazuma. On se podnosi IPARD II Odboru za nadgledanje, kako je opisano članom 52 Sektorskog sporazuma, ne kasnije od godinu dana od njegovog usvajanja od strane Komisije. Planom treba izviještavati IPARD II Odbor za nadgledanje i Komisiju o ostvarenom napretku u implementaciji ovog plana.

(7) Upravljačko tijelo će donositi koherentni plan vidljivosti i komunikacionih aktivnosti u skladu sa članom 24 Okvirnog sporazuma i informisaće i konsultovaće Komisiju, uzimajući u obzir savjete IPARD II Odbora za nadgledanje. Plan će naročito pokazati inicijative preduzete i one koje treba preduzeti u pogledu informisanja javnosti o pravilima Zajednice o IPARD II programu i njegovim rezultatima.

(8) Kada je dio ovih obaveza delegiran drugom tijelu, Upravljačko tijelo će zadržati svu odgovornost za upravljanje i implementaciju ovih obaveza u skladu sa principima finansijskog upravljanja.

11.1.2. IPARD Agencija – funkcije i nadležnosti

IPARD Agencija je odgovorna, kako je navedeno u članu 10 Okvirnog sporazuma i članu 9 Sektorskog sporazuma, za sledeće:

- (1) IPARD agencija će imati odgovornosti i obavljati funkcije u skladu sa Aneksom 1. Sektorskog sporazuma. U skladu sa članom 10(1) na Okvirnog sporazuma, takođe će biti odgovorna za:
 - (a) obezbeđenje Upravljačkom tijelu za kontrolu i verifikaciju mjera IPARD II programa;
 - (b) izradu javnih poziva i objavljivanje uslova i kriterijuma prihvatljivosti, uz konsultacije sa Upravljačkim tijelom, o pitanjima u vezi sa članom 8(2)(c) ovog Sporazuma;
 - (c) odabir projekata koji će se realizovati;
 - (d) propisivanje ugovornih obaveza u pisanoj formi između IPARD Agencije i krajnjih korisnika, uključujući i informacije o mogućim sankcijama u slučaju neispunjavanja tih obaveza i, gdje je to potrebno, izdavanje saglasnosti za početak rada. IPARD Agencija može nastaviti da ugovara ili stupa u obaveze po ovom Sporazumu za određenu mjeru do dana kada Crna Gora počinje da ugovara ili da preuzme obaveze za ovu mjeru, kao sledbenik IPARD II programa;
 - (e) praćenje napretka u realizaciji projekata koji se sprovode radi osiguranja uspjeha;
 - (f) Izvještavanje o ostvarenom napretku za mjere koje se implementiraju, u odnosu na pokazatelje;
 - (g) upoznavanje krajnjeg korisnika sa visinom doprinosa EU u okviru projekta;
 - (h) obezbeđivanje izveštavanja o nepravilnostima na nacionalnom nivou;
 - (i) da obezbijedi da Nacionalni službenik za ovjeravanje, Nacionalni fond i Upravljačko tijelo dobiju sve informacije koje su im potrebne za rad u formi i vremenskom okviru koji oni zahtijevaju;
 - (j) obezbeđenje usklađenosti sa obavezama koje se odnose publicitet iz člana 23. Okvirnog sporazuma.

U pogledu investicija u infrastrukturne projekte od kojih bi se, obično, očekivalo da generišu značajan neto prihod, IPARD Agencija ocenjuje, prije potpisivanja ugovora sa potencijalnim korisnikom, da li je projekat ovog tipa. Ako se zaključi da jeste, IPARD Agencija će obezbijediti da javna pomoć iz svih izvora ne prelazi 50% ukupnih troškova u vezi sa projektom i smatraće se prihvatljivim za kofinansiranje od strane Evropske unije.

- (2) IPARD Agencija će osigurati da za bilo koji projekat u okviru IPARD II programa nivo odobrene javne pomoći iz svih izvora ne prelazi maksimalne limite za javne troškove navedene u članu 32 SA.

11.2. Opis sistema monitoringa i evaluacije, uključujući opis IPARD II i Odbora za nadgledanje

Monitoring i evaluacija IPARD II programa će biti bazirana na "Vodiču Komisije vezano za aranžmane monitoring za implementaciju IPARD II" i da će pratiti napredak u odnosu na zajedničke indikatore koji se odnose na polaznu situaciju kao što su ulazni, izlazni, rezultati uticaja IPARD II programa. Sistem monitoringa i evaluacije ima za cilj da institucijama i partnerima uključenim u upravljanje IPARD II programom pruži pouzdane informacije o rezultatima i uticaju programa, kako bi oni bili u mogućnosti da donose adekvatne odluke vezane za upravljanje.

11.2.1. Monitoring sistem IPARD II programa

U skladu sa Aneksom I Sektorskog sporazuma, cilj monitoringa programa je da prati rezultate i kvalitet implementacije IPARD II programa. To se vrši pozivanjem na relevantne fizičke, ekološke i finansijske indikatore. On će takođe obezbijediti da su odabrane aktivnosti za finansiranje u skladu sa kriterijumima i mehanizmima koji važe za program, i usklađeni sa Unijom i nacionalnim pravilima.

Upravljačko tijelo i IPARD II Odbor za nadgledanje prate efektivnost, efikasnost i kvalitet realizacije IPARD II programa i izveštavaju IPA II Odboru za nadgledanje i Komisiju o napretku mjera programa u skladu sa članom 53, 54 Okvirnog sporazuma i člana 51, 52 i 53 Sektorskog sporazuma. Monitoring je osnovna obaveza upravljanja, koja uključuje sistematsko i redovno prikupljanje, analizu, komunikaciju i korišćenje informacija za potrebe upravljanja i odlučivanja, u vezi pravca Programa kao sredstvo za kontrolu ukupne efikasnosti, kvaliteta i koherentnosti o realizaciji Programa i poslova ka ispunjavanju svojih ciljeva.

IPARD Agencija prikuplja, potvrđuje i daje podatke koje zahtjeva Upravljačko tijelo za izvršenje njene uloge monitoringa, u formatu pripremljenom od strane Upravljačkog tijela. Pored podataka monitoringa utvrđenim u monitoring tabelama, IPARD Agencija će obezbijediti i dodatne podatke u formatu i rokovima koje zatraži Upravljačko tijelo.

Korisnici IPARD II programa treba da pruže podatke za monitoring prilikom ispunjavanja formulara za prijavu. U tu svrhu, kao dio formulara za prijavu biće izrađeni posebni formulari za monitoring, za svaku mjeru. Podaci za monitoring, koje pruža aplikant, biće unešeni u elektronskom formatu i ažuriraće ih IPARD Agencija tokom faza potpisivanja ugovora i plaćanja. Podaci koje prikupi IPARD Agencija će biti prenijeti u dogovorenom kompatibilnom formatu u Sistem za monitoring (Excel tabele) u Upravljačkom tijelu, gdje će se podaci objedinjavati i gdje će se izrađivati tabele indikatora za monitoring. Uslovi, dinamika i format predstavljanja podataka o monitoringu od strane IPARD Agencije ka Upravljačkom tijelu propisani su u Operativnom sporazumu između IPARD Agencije i Upravljačkog tijela.

11.2.2. Evaluacija IPARD II programa

Evaluacija IPARD II programa će biti urađena u skladu sa članom 55 Okvirnog sporazuma i članovima 54, 55, 56, 57 i 58 Sektorskog sporazuma.

U skladu sa Aneksom I Sektorskog sporazuma, cilj evaluacije programa je da se poboljša kvalitet, efikasnost i dosljednost pomoći iz fondova Unije, kao i implementacija IPARD II programa. Evaluacijom će se ispitati stepen iskorišćenosti resursa, efektivnosti i efikasnosti programa i njegov društveno - ekonomski uticaj na definisanim ciljevima i prioritetima, i da će, kao opšte pravilo, biti praćena dostignuća u vezi kriterijuma i indikatora.

IPARD II program će biti predmet ex-ante i ex-post, i gdje Komisija smatra prikladnim, interim (privremene) evaluacije, urađene od strane nezavisnih ocjenjivača (evaluatora) u okviru odgovornosti Upravljačkog tijela za organizovanje evaluacije. Aktivnosti evaluacije će biti finansirane kroz mjeru tehničke pomoći. Upravljačko tijelo će biti odgovorno za pravilno izvještavanje o nalazima i preporukama evaluacije koje će podnijeti relevantnim državnim institucijama i Komisiji.

Upravljačko tijelo će biti odgovorno da sastavi plan evaluacije za period 2014-2020. Plan evaluacije će biti dostavljen IPARD II Odboru za nadgledanje najkasnije godinu dana nakon usvajanja IPARD II programa od strane Komisije. Upravljačko tijelo će redovno izvještavati IPARD II Odbor za nadgledanje i Komisiju o napretku u sprovođenju ovog plana.

11.2.3. Izvještavanje

U skladu sa Aneksom I Sektorskog sporazuma, cilj izvještavanja o Programu je da obezbjedi da sprovođenje Programa i napredak pojedinih aktivnosti i mjera su izvještavane na način, kojim se pomaže osiguranje djelotvornog i efikasnog sprovođenja mjera, koristeći odgovarajuće informacione i komunikacione sisteme. To će biti urađeno u skladu sa članom 59 Sektorskog sporazuma.

11.2.4. Odgovornosti i sastav IPARD II Odbora za nadgledanje

IPARD II Odbor za nadgledanje će biti uspostavljen najkasnije 6 mjeseci nakon stupanja na snagu prvog Finansijskog sporazuma. Njegove funkcije i odgovornosti su u skladu sa članom 53 Okvirnog sporazuma i članom 52. Sektorskog sporazuma. IPARD II Odborom za nadgledanje predsjedava visoko rukovodni kadar Crne Gore. On se sastoji od predstavnika nadležnih organa i tijela, i odgovarajućih ekonomskih, socijalnih i partnera iz oblasti zaštite životne sredine, i gdje je relevantno, predstavnika međunarodnih organizacija, uključujući međunarodne finansijske institucije i civilno društvo. Predstavnici Evropske komisije učestvuju u radu Odbora.

Evropska komisija, operativna struktura, NAO i NIPAC učestvuju u radu IPARD II Odbora za nadgledanje, bez prava glasa. IPARD II Odbor za nadgledanje razmatra i odobrava godišnje i završne izvještaje o realizaciji prije slanja NIPAC-u za dostavljanje Komisiji, sa kopijama NAO-u i revizorskom tijelu.

IPARD II Odbor za nadgledanje donosi Poslovnik o radu. IPARD II Odbor za nadgledanje se sastaje najmanje dva puta godišnje. Ad-hoc sastanci mogu se takođe organizovati.

Upravljačko tijelo imaće ulogu Sekretarijata IPARD II Odbora za nadgledanje i podržaće njegov rad pružajući mu potrebne informacije i analize, kao i podršku u sprovođenju donešenih odluka.

12. KRATAK OPIS STRUKTURE UPRAVLJANJA I KONTROLE IPARD II PROGRAMA

U skladu sa zahtjevima člana 10 Okvirnog sporazuma i člana 6 Sektorskog sporazuma, sledeći organi i tijela nadležni su za IPA pomoć Crnoj Gori:

Tabela 41: Odgovorna tijela za IPA podršku u Crnoj Gori

Vrsta funkcije	Naziv, funkcija, tijelo, sektor ili jedinica	Predsjedavajući funkcijom/tijelom	Adresa	Telefon	Email
Koordinaciona funkcija	Nacionalni IPA koordinator (NIPAC)	Aleksandar Mašković	Bulevar revolucije 15, 81000 Podgorica, Crna Gora	+382 20 481 301	aleksandar.maskovic@gsv.me
Sertifikaciona funkcija	Nacionalni službenik za ovjeravanje (NAO)	Mila Kasalica	Stanka Dragojevića 2, 81000 Podgorica	+382 20 242 835	mila.kasalica@mif.gov.me
Finansijska funkcija	Nacionalni Fond (NF)	Anja Amidžić	Bulevar Mihaila Lalića 1, 81000 Podgorica	+382 20 674 648	anja.amidzic@mif.gov.me
Kontrolna funkcija	Revizorsko tijelo	Nataša Simonović	Beogradska 24b, 81 000 Podgorica	+382 20 513 149	natasa.simonovic@revizorskotijelo.me
Kontrolna funkcija	Upravljačko tijelo	Andrijana Rakočević	Rimski trg 46, 81 000 Podgorica	+382 20 482 210	andrijana.rakocevic@mpsv.gov.me
Implementaciona i izvršna funkcija	Agencija za plaćanja	Vladislav Bojović	Moskovska 101, 81 000 Podgorica	+382 20 672 007	vladislav.bojovic@mpsv.gov.me

12.1. Nacionalni IPA Koordinator (NIPAC)

NIPAC je, u skladu sa članovima 6., 16., 59., 75. Okvirnog sporazuma, zadužen za ukupnu koherentnost i koordinaciju programa koji se podržavaju u okviru IPA-e II, gdje je implementacija budžetskih zadataka povjerena IPA II korisniku, tako što će će:

- Preduzeti mjere kako bi se osiguralo da se ciljevima koji su uspostavljeni kroz aktivnosti ili programe, gdje su povjereni budžetski zadaci, adekvatno odgovara kroz implementaciju IPA II podrške.
- U skladu sa članom 57. Okvirnog sporazuma, koordinirati izradu plana evaluacije u konsultaciji sa Komisijom predstavljajući aktivnosti evaluacije koje će se obaviti u različitim fazama sprovođenja po odredbama člana 55. Okvirnog sporazuma.

Odlukom Vlade Crne Gore br. 03-5835 od 24. maja 2018. godine, zamjenik glavnog pregovarača iz Kancelarije za evropske integracije imenovan je za Nacionalnog IPA koordinatora (NIPAC) za Crnu Goru.

12.2. Nacionalni službenik za ovjeravanje (NAO)

Funkcije i odgovornosti NAO-a su u skladu sa članovima 10. i 11. Okvirnog sporazuma i članom 7. Sektorskog sporazuma.

NAO snosi ukupnu odgovornost za finansijsko upravljanje IPA II pomoći u Crnoj Gori i za osiguravanje zakonitosti i pravilnosti troškova. NAO će posebno biti odgovoran za:

- (a) upravljanje IPA II računom i finansijskom poslovanju;
- (b) efikasno funkcionisanje sistema interne kontrole za sprovođenje IPA II pomoći u skladu sa Aneksom B Sektorskog sporazuma.

Odlukom Vlade Crne Gore br. 03-5835. od 22. septembra 2011. godine, Zamjenik ministra finansija imenovan je za Nacionalnog službenika za ovjeravanje (NAO) Crne Gore.

Memorandum o razumijevanju (Implementacioni ugovor), koji će blagovremeno biti potpisan između NAO i IPARD Operativne strukture, će odraziti institucionalne, proceduralne, izvještajne i komunikacione ugovore.

12.3. Upravljačka struktura (Nacionalni fond (NF)-NAO kancelarija za podršku)

Upravljačka struktura će biti sastavljena od strane NF i kancelarije za podršku NAO-u. Funkcije i odgovornosti NF date su u Pravilniku o organizaciji i sistematizaciji Ministarstva finansija od juna 2017. godine.

NF je zadužen za organizovanje bankovnih računa, potraživanje sredstava od strane Evropske komisije, odobravanje prijenosa sredstava od Komisije operativnoj strukturi ili krajnjim korisnicima, kao i finansijskih izvještaja prema EK. NF je tijelo koje djeluje kao središnji trezor i on će podržati NAO u ispunjavanju njegovih zadataka, što je u skladu sa članom 11. Okvirnog sporazuma.

12.4. Revizorsko tijelo

Aktivnosti i odgovornosti revizorskog tijela su u skladu sa članom 11 Okvirnog sporazuma.

IPA II korisnik će osigurati eksterno revizorsko tijelo koje će biti nezavisno od NIPAC-a, NAO-a, upravljačke i operativne (ih) strukture (a) i osigurati potrebnu finansijsku nezavisnost. Revizorsko tijelo će izvršiti reviziju na sistem upravljanja i kontrole (a), aktivnostima, transakcijama i na godišnje račune u skladu sa međunarodno priznatim standardima za reviziju i u skladu sa strategijom revizije. Daljim smjernicama i definicijama od strane Komisije se mogu nadopuniti ovi standardi.

Crna Gora je preuzela odgovornost za formiranje decentralizovanog sistema implementacije (DIS) sredstava EU i formiranje tijela koja će vršiti reviziju upravljanja i iskorišćavanja IPA resursa i EU sredstava.

U skladu sa ovim zahtjevima (kao privremeno rješenje) 13. januara 2009. godine, potpisan je sporazum između Vlade Crne Gore i Državne revizorske institucije o formiranju Revizorskog tijela u okviru DIS za Instrument za pretpristupnu pomoć (IPA). U skladu sa ovim sporazumom, Državna revizorska institucija je donijela odluku o formiranju posebnog revizorskog tijela zaduženog za kontrolu djelotvornog i pravilnog funkcionisanja IPA sistema upravljanja i kontrole („Službeni list Crne Gore“, br. 09/10).

13. REZULTATI KONSULTACIJA U PROGRAMIRANJU I ODREDBE O UKLJUČENOSTI RELEVANTNIH DRŽAVNIH ORGANA I TIJELA, EKONOMSKIH, SOCIJALNIH, KAO I PARTNERA U OBLASTI ZAŠTITE ŽIVOTNE SREDINE

13.1 Usvojene odredbe za uključivanje relevantnih institucija, tijela i partnera

U skladu sa specifičnim odredbama programa ruralnog razvoja, oslanjajući se na član 55. Implementacione Regulative komisije (EK) 447/2014, IPARD II program je pripremljen uz konsultacije sa odgovarajućim interesnim stranama uz poštovanje partnerskog principa.

Izrada sektorskih analiza za meso, mlijeko, sektor voća i povrća, vinogradarstva i vina i maslinarstva, odvijala se paralelno sa izradom programa i pripremom mjera. Izrada mjera IPARD II programa organizovana je tako da u obzir uzme stavove stručnjaka u datim sektorima koji su radili na sektorskim analizama. Identifikovane prednosti i slabosti i potrebe za investicijama su razmatrane sa stručnjacima uključenim u izradu sektorskih analiza. U okviru rada na izradi sektorskih analiza i programa, održano je nekoliko radionica da bi se sa relevantnim državnim organima, tijelima i partnerima razmatrali rezultati, zaključci i preporuke ovih sektorskih analiza. Upravljačko tijelo, u poziciji tijela odgovornog za izradu IPARD II Programa, iskoristilo je ovu priliku da sazna stavove predstavnika sektora o stvarnim potrebama, kao i njihove komentare na predložene aktivnosti u okviru određenih mjera.

Proces konsultacija je pratio izradu IPARD II programa sa svim relevantnim stranama, organizovanih u različitim oblicima, u zavisnosti od faze programiranja. U početku programiranja, Upravljačko tijelo je uspostavilo mehanizme za efikasnu među-resornu koordinaciju i konsultaciju kao i druge preuzete aktivnosti sa drugim javnim relevantnim tijelima, organima i socio-ekonomskim i ekološkim partnerima. 10. marta uspostavljene su radne grupe za izradu IPARD II programa. Članovi radnih grupa su bili predstavnici sljedećih institucija: Ministarstva poljoprivrede i ruralnog razvoja, Ministarstva održivog razvoja i turizma, Agencije za zaštitu životne sredine, Ministarstva saobraćaja i pomorstva, Zajednica opština, Nacionalnih parkova, Nacionalne turističke organizacije, Mreže za ruralni razvoj Crne Gore, Saveza pčelara Crne Gore, Udruženja maslinara Bar, Nacionalnog udruženja vinogradara i vinara, Biotehničkog fakulteta, Savjetodavnih službi, kao i predstavnici Uprave za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove.

Tokom izrade mjera, održano je niz radnih sastanaka od marta 2014. godine, u cilju konsultacija IPARD II programa i razvoju odabranih mjera. Nakon zvaničnog odobrenja IPARD II programa, institucije i partneri koji su učestvovali na radnim sastancima će biti osnova za pod-radne grupe IPARD II Odbora za nadgledanje.

Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja 2015-2020, koja navodi dugoročne perspektive razvoja poljoprivrede i ruralnih područja Crne Gore, u skladu sa važećim Zakonom o poljoprivredi i ruralnom razvoju, izrađena je kroz partnerski pristup. Konsultacije sa relevantnim akterima, kao što su relevantna sektorska udruženja, NVO, državni organi na nacionalnom i lokalnom nivou, održane su tokom izrade strategije.

Sam proces pripreme i izrade Strategije sprovedo je Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja. U periodu od 20. oktobra do 20. novembra 2014. godine sprovedena je Javna rasprava, u koju su bile uključene sve zainteresovane strane (građani, stručne i naučne institucije, Glavni grad, Prijestonica i opštine, političke stranke, sindikati, nevladine organizacije, mediji i drugi zainteresovani organi i institucije, organizacije, udruženja i pojedinci (zainteresovane javnosti) koje su imale mogućnost da svoje sugestije i komentare dostave Ministarstvu poljoprivrede i ruralnog razvoja. Tokom trajanja Javne rasprave organizovane su prezentacije Strategije u Bijelom Polju, 07.11.2014, Baru 14.11.2014. i 18.11.2014. godine u Podgorici, a u isto vrijeme na internet stranici MPRR bio je postavljen Nacrt strategije, tako da je široka javnost imala uvid u tekst i mogla da dostavi svoje primjedbe i sugestije.

U toku pripreme IPARD II programa održani su sastanci, radionice, prezentacije i okrugli stolovi sa poljoprivrednim proizvođačima, grupama proizvođača i predstavnicima poljoprivrednih udruženja, kojima je predstavljen Program, sa naglaskom na mjere koje su u njemu definisane. Predstavnici poljoprivrednog sektora na ovaj način izrazili su svoje stavove i komentare o mjerama IPARD II programa i bili direktno uključeni u definisanju prioriternih potreba i daljih koraka za unaprijeđenje i razvoj ruralnih područja Crne Gore. Najčešća pitanja i komentari bili su usmjereni na komplikovane procedure i potrebnu dokumentaciju za podnošenje zahtjeva za podršku po Javnim pozivima, veće angažovanje po pitanju izgradnje kapaciteta prerade u sektoru voća i povrća, kao i interes i uzajamno udruženje poljoprivrednika i funkcionisanja organizacije proizvođača po standardima EU.

Predstavnici Direktorata za ruralni razvoj predstavili su nacrt mjera IPARD II programa poljoprivrednim proizvođačima u februaru 2015. godine. Prezentacije su održane u Bijelom Polju (11/02/2015), Nikšiću (13/02/2015), Herceg Novom (02/14/2015) i Podgorici (02/16/2015). Na taj način su pokriveni svi regioni Crne Gore, a poljoprivrednici su imali priliku da daju svoje komentare i sugestije na predložene mjere.

13.2. Imenovanje konsultovanih partnera – rezime

Detaljan spisak konsultovanih partnera dat je u Aneksu V.

13.3. Rezultati konsultacija – rezime

Tabela sa detaljnim pregledom rezultata konsultacija biće data u Aneksu VI.

14. REZULTATI I PREPORUKE EX-ANTE EVALUACIJE IPARD II PROGRAMA

14.1 Opis procesa

Ex-ante evaluacija Programa za razvoj poljoprivrede i ruralnih područja Crne Gore u okviru IPARD-a II 2014-2020 urađena je u periodu februar-april 2015. godine, od strane konsultantske kuće Agrotec spa.

Ex-ante evaluacija pripremljena je u skladu sa Smjernicama za ex-ante evaluaciju instrumenta pretpristupne podrške za poljoprivredu i ruralni razvoj (IPARD II program). Smjernice su pripremljene od strane generalnog direktorata za poljoprivredu i ruralni razvoj (DG Agri), u februaru 2014. godine i ex-ante smjernicama za program ruralnog razvoja u okviru Zajedničke poljoprivredne politike (ZPP), takođe pripremljene od strane DG Agri-ja u 2013. godini. Nacrt IPARD II smjernica određuje ciljeve ex-ante evaluacije i indikativnog prikaza izvještaja.

Proces evaluacije obuhvata sedam faza:

1. Kancelarijsko istraživanje,
2. Misija prikupljanja podataka u Crnoj Gori (od 23. do 27. februara),
3. Analiza i izvještavanje o glavnim preporukama,
4. Misija u Crnoj Gori - razgovori o glavnim preporukama sa DG Agri (od 23. do 25. marta),
5. Finalni izvještaj,
6. Misija - Presentacija zaključaka, preporuka i diskusija o implementaciji preporuka sa Ministarstvom poljoprivrede i ruralnog razvoja (od 13. do 17. aprila),
7. Finalizacija izvještaja ex-ante evaluacije.

Glavni izvori korišćeni u procesu evaluacije bili su: IPARD II program 2014-2020, Finalni nacrt MPRR (15. februar 2015. godine); Sektorske analize proizvodnje i prerade mesa, mlijeka, voća i povrća, vinogradarstva i vinarstva, maslinarstva (sve studije su ažurirane od strane MPRR tokom 2014. godine); Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja 2015-2020 nacrt (MPRR, 2014); EU regulative vezane za IPA-u i Ruralni razvoj; Sektorski sporazum-nacrt; Nacrt Smjernica za ex-ante evaluaciju, DG Agri, februar 2014.; Podaci MONSTAT-a; Podaci EUROSTAT-a; Razgovori sa zainteresovanim stranama u poljoprivredi, hortikulturi i industriji hrane i EU Delegacijom (EUD), MIDAS projekat; Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja; Veterinarska uprava; Fitosanitarna uprava; Savjetodavne službe; Upravljačko tijelo i IPARD Agencija; Ministarstvo održivog razvoja i turizma i Agencija za zaštitu životne sredine.

Generalan cilj ex-ante evaluacije je da optimizira alokaciju budžetskih sredstava kroz IPARD II program i poboljša kvalitet programiranja i doprinese izgradnji kapaciteta za buduće aktivnosti monitoringa i evaluacije.

14.2. Pregled preporuka

Preporuka: Podaci

Datum: 20.03.2015.

Tema: Podaci i dokumentacija

Opis preporuke: Jačanje opravdanosti intervencije uz pomoć bolje pokrivenosti podacima. Koristiti ažurirane sektorske analize kako bi upotpunili podatke.

Preporuka: Procjena potreba

Datum: 20.03.2015.

Tema: Ekonomski značaj sektora poljoprivrede

Opis preporuke: Kako je ekonomski doprinos poljoprivrede u BDP-u izračunat, ako samo mali udio porodičnih poljoprivrednih gazdinstava proizvodi za tržište, odnosno, većina proizvodi za sopstvenu potrošnju? Da li je udio GDP jedino tržišno orjentisan ili se odnosi i na procjenu udjela sopstvene potrošnje. Pojasniti.

Preporuka: Procjena potreba

Datum: 20.03.2015.

Tema: Analiza pod-sektora poljoprivrede i prerade hrane

Opis preporuke: Nema sveobuhvatne ekonomske analize stanja u poljoprivredi i sektoru prerade hrane, posebno predstavljenih u nacrtu programa. Nema podataka o ekonomskom značaju prerade hrane. Nema podataka o trgovini, iako su podaci o izvozu i uvozu dostupni u vrijednosti i količini. Slabosti MONSTAT-ovih podataka prepoznate su od strane tima za evaluaciju (ET), ali sektorske analize raspoložu podacima koji se mogu koristiti i koji mogu doprinijeti boljoj analizi u nacrtu programa. Pogledajte primjer sektora vina datog u glavnom tekstu izveštaja o evaluaciji, takođe kratko predstavljenog zaposlenima Upravljačkog tijela na misiji ET u februaru.

Preporuka: Procjena potreba

Datum: 20.03.2015.

Tema: Životna sredina i upravljanje zemljištem

Opis preporuke: Unaprijediti, ispraviti i pojasniti tekst, koliko je moguće, obezbijediti više detalja i precizirati (npr. nutrijenti u vodama, korišćenje sredstava za zaštitu bilja, mineralnih i organskih đubriva po ha, pritisak ispaše, napuštanje posjeda, poljoprivreda u zaštićenim područjima prirode, visoke prirodne vrijednosti pašnjaka, sakupljanje ljekovitog, aromatičnog bilja i šumskih plodova, kretanje populacije domaćih rasa i sorti, status implementacije Nitratne direktive i Okvirne direktive za vode i Natura-e 2000).

Preporuka: Razlozi za intervenciju

Datum: 20.03.2015.

Tema: Razlozi za intervenciju

Opis preporuke: Razmotriti uvođenje svih (ili nekih od) relevantnih mjera u nacrtu programa sada. Mjere (1), (3) i (7) su spremne za realizaciju čim se program otvori, a ostatak može biti uključen u program u vidu tzv. uspavanih (ili spavajućih) mjera koje će biti otvorene u kasnijoj fazi, kada neophodni institucionalni kapaciteti i procedure sprovođenja budu spremni za njih. Ove mjere mogu biti: Mjera za savjetodavne službe, Proizvođačke grupe, Seosku infrastrukturu, Agro-ekološke mjere, LIDER.

Preporuka: Uspostavljanje ciljeva i finansijska alokacija

Datum: 20.03.2015.

Tema: Finansijski plan

Opis preporuke: Opisati razloge za određivanje prioriteta i raspodjelu sredstava između mjera i osigurati da je opravdanost transparentna. Tekst ne sadrži nikakvo objašnjenje o tome kako se postiže ravnoteža u finansijskom planu ili kako se raspodjela sredstava odnosi na potrebe i ciljeve. Multikriterijumski model za analiziranje objektivnih kriterijuma za raspodjelu sredstava na sektore i mjere može biti relevantan, a vrlo kratko je opisan u glavnom ex - ante izvještaju o evaluaciji. Principi su takođe ranije predstavljani zaposlenima Upravljačkog tijela.

Preporuka: Implementacija programa, monitoring, evaluacija i finansijski aranžmani

Datum: 20.03.2015.

Tema: Nacionalni minimalni standardi

Opis preporuke: Uporedite sve relevantne standarde nacionalnog zakonodavstva sa standardima EU, kako bi se uočio jaz između NMS i EU standarda. Provjerite koji postojeći NMS su već u skladu sa standardima EU. Ako je potrebno, pripremiti zahtjev Evropskoj Komisiji za odstupanje (derogaciju) od relevantnih regulativa EU.

Preporuka: Implementacija programa, monitoring, evaluacija i finansijski aranžmani

Datum: 20.03.2015.

Opis preporuke: Upravljačko tijelo

Tema: Uloga upravljačkog tijela važna je kako za programiranje, tako i za implementaciju, uključujući monitoring i evaluaciju. Postoji hitna potreba za jačanjem Upravljačkog tijela i Ministarstva poljoprivrede i ruralnog razvoja i kapaciteta zaposlenih (kako broja, tako i kompetencija).

Preporuka: Implementacija programa, monitoring, evaluacija i finansijski aranžmani

Datum: 20.03.2015.

Tema: Agencija za plaćanja

Opis preporuke: Priprema Workload analize za Agenciju za plaćanja, sa osvrtom na iskustvo iz MIDAS i IPARD like projekata.

Preporuka: Implementacija programa, monitoring, evaluacija i finansijski aranžmani

Datum: 20.03.2015.

Tema: Agencija za plaćanja

Opis preporuke: Preispitati kakvi su IT sistemi potrebni Agenciji i Upravljačkom tijelu, u cilju obezbjeđivanja: a) odgovarajućeg upravljanja i resursa, b) odgovarajućeg monitoring i evaluacije, c) dobijanja akreditacije Ministarstva poljoprivrede i ruralnog razvoja.

Preporuka: Implementacija programa, monitoring, evaluacija i finansijski aranžmani

Datum: 20.03.2015.

Tema: Ekološke mjere

Opis preporuke: Razmotriti uspostavljanje stalne tehničke radne grupe koja će: a) koordinirati i unapređivati izvršenje postojećih propisa kroz kontrole, inspekcije i sl., i b) ispuniti uslove za razvoj i implementaciju agroekoloških mjera, koje treba da budu implementirane u kasnijoj fazi IPARD II programa.

Preporuka: Implementacija programa, monitoring, evaluacija i finansijski aranžmani

Datum: 20.03.2015.

Tema: GAEP

Opis preporuke: Unakrsno provjeriti postojeći Koda dobre poljoprivredne i ekološke prakse i obezbijediti da on zadovoljava potrebe i realnost poljoprivredne situacije u Crnoj Gori (npr. zahtjeva vezanih za skladištenje stajskog đubriva).

Tabela 42. Pregled preporuka

Datum	Tema	Preporuka	Kako je preporuka primijenjena, odnosno obrazloženje zašto nije uzeta u obzir
<i>SWOT analiza i procjena potreba</i>			
18.03.2015.	Podaci	Jačanje opravdanosti intervencije uz pomoć bolje pokrivenosti podacima. Koristiti ažurirane sektorske analize kako bi upotpunili podatke.	Preporuka prihvaćena, a izmjene uvrštene u finalnoj verziji Programa.
18.03.2015.	Ekonomski značaj sektora poljoprivrede	Kako je ekonomski doprinos poljoprivrede u BDP-u izračunat, ako samo mali udio porodičnih poljoprivrednih gazdinstava proizvodi proizvodi za tržište, odnosno, većina proizvodi za sopstvenu potrošnju? Pojasniti.	Preporuka prihvaćena. Tekst je pojašnjen.
18.03.2015.	Analiza pod-sektora poljoprivrede i prerade hrane	Pokrivenost podacima o izazovima i potrebama u okviru podsektora je slaba, a podaci o proizvodnji iz sektorskih analiza mogu se bolje iskoristiti. Podaci nedostaju, a neki su i pogrešni. Analiza ne daje jasnu i koherentnu sliku o podsektorima. Pogledajte nacrt programa sa TC za detaljne komentare.	Preporuka prihvaćena. Tekst izmijenjen.

Datum	Tema	Preporuka	Kako je preporuka primijenjena, odnosno obrazloženje zašto nije uzeta u obzir
18.03.2015.	Analiza pod-sektora poljoprivrede i prerade hrane	Nema sveobuhvatne ekonomske analize stanja u poljoprivredi i sektoru prerade hrane, posebno predstavljenih u nacrtu programa. Nema podataka o ekonomskom značaju prerade hrane. Nema podataka o trgovini, iako su podaci o izvozu i uvozu dostupni u vrijednosti i količini. Slabosti MONSTAT-ovih podataka prepoznate su od strane tima za evaluaciju (ET), ali sektorske analize raspolažu podacima koji se mogu koristiti.	Korišćeni su dostupni zvanični podaci.
18.03.2015.	Životna sredina i upravljanje zemljištem	Unaprijediti, ispraviti i pojasniti tekst, koliko je moguće, obezbijediti više detalja i precizirati.	Preporuka prihvaćena. Tekst izmijenjen.
<i>Razlozi za intervenciju</i>			
18.03.2015.	Razlozi za intervenciju	Razmotriti uvođenje svih (ili nekih od) relevantnih mjera u nacrtu programa sada. Mjere (1), (3) i (7) su spremne za realizaciju čim se program otvori, a ostatak može biti uključen u program u vidu tzv. uspavanih (ili spavajućih) mjera koje će biti otvorene u kasnijoj fazi, kada neophodni institucionalni kapaciteti i procedure sprovođenja budu spremni za njih. Ove mjere mogu biti: Mjera za savjetodavne službe, Proizvođačke grupe, Seosku infrastrukturu, Agro-ekološke mjere, LIDER.	Preporuka prihvaćena. Spavajuće mjere uključene u program.
<i>Uspostavljanje ciljeva i finansijska alokacija</i>			
18.03.2015.	Finansijski plan	Opišite razloge za određivanje prioriteta i raspodjelu sredstava između mjera i osigurati da je opravdanost transparentna.	Preporuka prihvaćena.
<i>Implementacija programa, monitoring, evaluacija i finansijski aranžmani</i>			
18.03.2015.	Minimalni nacionalni standardi	Uporedite sve relevantne standarde nacionalnog zakonodavstva sa standardima EU, kako bi se uočio jaz između NMS i EU standarda. Provjerite koji postojeći NMS su već u skladu sa standardima EU. Ako je potrebno, pripremiti zahtjev Evropskoj Komisiji za odstupanje (derogaciju) od relevantnih regulativa EU.	Preporuka prihvaćena.
18.03.2015.	Upravljačko tijelo	Jačanje Upravljačkog tijela i Ministarstva poljoprivrede i ruralnog razvoja i kapaciteta zaposlenih (kako broja, tako i kompetencija).	Preporuka uzeta u obzir.
18.03.2015.	Agencija za plaćanja	Priprema Workload analize za Agenciju za plaćanja, sa osvrtom na	Preporuka prihvaćena.

Datum	Tema	Preporuka	Kako je preporuka primijenjena, odnosno obrazloženje zašto nije uzeta u obzir
		iskustvo iz MIDAS i IPARD like projekata.	

15. PUBLICITET, VIDLJIVOST I TRANSPARENTNOST U SKLADU SA IPA ZAKONODAVSTVOM

Informacije o IPARD II programu, njegov rad i doprinos Zajednici biće obezbijeđen i objavljivan u skladu sa obavezama iz člana 23. i člana 24. Okvirnog sporazuma i člana 29. i člana 30. Sektorskog sporazuma.

Sve aktivnosti informisanja, javnosti i vidljivosti treba da budu isplanirane, implementirane, praćene i evaluirane u okviru Plana vidljivosti i komunikacionih aktivnosti za period 2014-2020. Upravljačko tijelo je u obavezi da kreira koherentan plan aktivnosti vidljivosti i komunikacije, uz informisanje i konsultaciju Komisije, i izvještavanje i savjetovanje sa IPARD II Odborom za nadgledanje. Plan posebno treba da pokazuje preuzete inicijative i one koje bi trebalo da budu preuzete, u pogledu informisanja javnosti o ulozi koju EU ima u IPARD II programu i njegovim rezultatima. Aktivnosti vezane za Plana vidljivosti i komunikacionih aktivnosti, finansiraće se u okviru mjere Tehnička pomoć.

Upravljačko tijelo odgovorno je za sveukupno praćenje i realizaciju Plana vidljivosti i komunikacionih aktivnosti i pripremu izvještaja o napretku implementacije aktivnosti informisanja i publiciteta. Predsjedavajući izvještava o rezultatima aktivnosti vidljivosti i komunikacije na sastancima IPARD II Odbora za nadgledanje i prezentuje članovima Komiteta primjere tih aktivnosti.

U cilju obezbjeđenja transparentnog informisanja o podršci u okviru Programa, IPARD Agencija je odgovorna za objavljivanje liste aktivnosti i korisnika IPA II pomoći u skladu sa uslovima definisanim u članu 29. Sektorskog sporazuma.

IPARD Agencija je takođe odgovorna za preduzimanje aktivnosti promovisanja posebno priprema za informisanje potencijalnih korisnika o IPARD II podršci i EU doprinosu, objavljivanju Javnih poziva, kao i pripreme i objavljivanja Vodiča za korisnike. IPARD Agencija je dužna da redovno objavljuje listu najfrekventnijih pitanja i odgovora i najčešćih grešaka tokom aplikacije. IPARD Agencija vodi svoju bazu aktivnosti vidljivosti i komunikacije. Za sve preuzete aktivnosti u okviru Plana vidljivosti i komunikacije, IPARD Agencija povremeno obavještava Upravljačko tijelo.

15.1. Aktivnosti predviđene za informisanje korisnika, profesionalnih organizacija, ekonomskih, socijalnih i partnera iz oblasti zaštite životne sredine, i tijela uključena u promovisanje jednakosti između muškaraca i žena i nevladinih organizacija o mogućnostima koje nudi Program i pravila dobijanja pristupa finansiranju zainteresovanih strana

Upravljačko tijelo i IPARD Agencija biće odgovorni za informisanje potencijalnih korisnika na sledeći način:

Faza 1: Pripremna faza IPARD II programa – usvajanje Programa - upoznavanje potencijalnih korisnika i opšte javnosti sa programom; biće organizovan društveni događaj u cilju promovisanja Programa, i druge aktivnosti definisane Planom vidljivosti i komunikacionih aktivnosti.

Faza 2: Implementacija IPARD II programa – redovno informisanje korisnika o zahtjevima mjera i informisanje javnosti o napretku ostvarenom u implementaciji programa. U fokusu tokom ove faze biće redovno informisanje korisnika o mogućnostima za finansiranje i početku predaje aplikacija za javni poziv; prihvatljivim troškovima koje treba ispoštovati da bi se kvalifikovali za podršku u okviru IPARD II programa; opisu procedura za razmatranje zahtjeva za finansiranje i o vremenskim rokovima; kriterijumima prihvatljivosti; kontaktima na nacionalnom, regionalnom ili lokalnom nivou koji su u stanju da pruže informacije o programu; odgovornostima potencijalnog korisnika da obavijesti javnost o podršci EU i namjeni projekta u skladu sa tačkom 2.2. od Aneksa 8. Sektorskog sporazuma. Najbolja praksa i praktično naučene lekcije iz procesa implementacije mjera će biti proučavane i objavljene.

Faza 3: Završna faza IPARD II programa – kratak pregled iskustva. U ovoj fazi, izradiće se kratak pregled pozitivnih i negativnih iskustava iz implementacije IPARD II programa i izvući pouke potrebne za planiranje narednog programskog perioda. Mogu se izvući zaključci o tome kojim mjerama/aktivnostima treba dati prioritet i ojačati ih za budući programski period, kao i način na koji se implementacija programa može dalje poboljšati. Sredstva komunikacije će obuhvatiti seminare, saopštenja za medije, radio i televizijske emisije u nacionalnim i lokalnim medijima i informativne internet sajtove.

15.2. Aktivnosti predviđene za informisanje korisnika o doprinosu Evropske unije

Upravljačko tijelo u saradnji sa IPARD Agencijom, osiguraće da opšta javnost i potencijalni korisnici budu informisani o IPARD II programu i upoznati sa doprinosom EU u dodijeljenoj podršci. Korisnici treba da ispune sve zahtjeve iz Aneksa 8. Sektorskog sporazuma.

Korisnici, koji budu vezani ugovorom u okviru mjera IPARD II programa, biće upoznati sa detaljnim pisanim uputstvima o implementaciji projekta, uključujući instrukcije za pripremu zahtjeva za isplatu i smjernicama o vidljivosti. Upravljačko tijelo i IPARD Agencija založiće se da korisnici podrške striktno ispoštuju pravila vidljivosti uspostavljena Priručnikom za korisnike i Standardnim ugovorom.

15.3. Aktivnosti predviđene za informisanje opšte javnosti

Upravljačko tijelo će opštoj javnosti pružati informacije o IPARD II programu i objaviti ga nakon što ga usvoji Komisija. Upravljačko tijelo će redovno objavljivati inovirane verzije IPARD II programa, najvažnija dostignuća i rezultate u procesu implementacije, koristeći sve vrste medija na odgovarajućem nacionalnom i lokalnom nivou. Poseban akcenat će se staviti na informacije o doprinosu EU u okviru IPARD II programa. Upravljačko tijelo će naglasiti ulogu EU i obezbijediti transparentnost pomoći Zajednice. Upravljačko tijelo će planirati i implementirati u okviru Plana vidljivosti i komunikacionih aktivnosti čitav niz mjera publiciteta koristeći različita sredstava – konferencije za štampu, mas medije, informativne seminare, press konferencije nakon svakog sastanka IPARD II Odbora za nadgledanje, promocije najuspješnijih projekata, redovno objavljivanje na veb sajtu MPRR, itd. Transparentnost rada će se osigurati i objavljivanjem liste korisnika, nacionalnog i EU učešća u podršci projektima, na web sajtovima MPRR/svojih programa.

16. JEDNAKOST MUŠKARACA I ŽENA I NEDISKRIMINACIJA

U pogledu IPA Regulative br. 231/2013, br. 236/2013 i IPA Implementacione Regulative (EC) br. 447/2014, MPRR će poštovati da se pomoć koristi za promovisanje i zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i poboljšano poštovanje prava manjina kao i promovisanje rodne ravnopravnosti i nediskriminacije. Ovi principi jednakosti muškaraca i žena i nediskriminacija se poštuju u izradi, implementaciji, monitoringu i evaluaciji IPARD II programa. Sve mjere u okviru Programa biće otvorene za sve korisnike jednako, bez obzira na njihovu rasu, etničko porijeklo, vjerska ubjeđenja ili vjeru, posebne potrebe, godine ili seksualnu orijentaciju.

16.1. Jednakost muškaraca i žena

Ustav Crne Gore u poglavlju Ljudska prava i slobode (član 6) propisuje da država garantuje rodnu ravnopravnost i da razvija politiku jednakih prilika. U Crnoj Gori su do sada uspostavljena dva institucionalna mehanizma za postizanje rodne ravnopravnosti: Odbor za rodnu ravnopravnost Skupštine Crne Gore, osnovan 11. jula 2001. godine i Kancelarija za ravnopravnost polova, osnovana 27. marta 2003. godine.

Programom podrške Svjetske banke (period jun 2009 – decembar 2014) za Projekat institucionalnog razvoja i jačanja poljoprivrede Crne Gore – MIDAS, investicije koje realizuju, žene su među ključnim prioritetima rangiranja dostavljenih zahtjeva za finansiranje. Time se žene u ruralnim područjima podstiču da učestvuju u programu i da dobiju finansijsku pomoć za unaprjeđenje proizvodnih uslova na svojim gazdinstvima. Kroz ovaj program ukupno 11,47% podnosilaca su bile žene, a od ukupnog broja odobrenih projekata u 10,93% su nosioci žene.

Tokom faze izrade IPARD II programa, preduzete su aktivnosti, a planiraju se još neke, kojima će se osigurati poštovanje principa jednakih prilika za muškarce i žene i odredbi o zabrani diskriminacije. IPARD II program će biti dostavljen Odboru za rodnu ravnopravnost Skupštine i Kancelariji za rodnu ravnopravnost. Izrađene mjere Programa uzele su u obzir situaciju muškaraca i žena u podržanim sektorima, a predloženi kriterijumi rangiranja u okviru mjera (1), (3) i (7) prioritet daju projektima koje realizuju žene. Kako bi se rodna pitanja adekvanto uvrstila u program, radni sastanci su održani sa predstavnicima Ministarstva Ljudskih i manjinskih prava, kao i sa NVO koje se bave rodnom ravnopravnošću, kako bi se obavile konsultacije po pitanju prioriteta programa i specifične situacije žena i manjina u ruralnim područjima. Jednake prilike za muškarce i žene biće u potpunosti poštovane prilikom sastavljanja IPARD II Odbora za nadgledanje i drugih stručnih odbora tokom implementacije, monitoringa, evaluacije i komunikacije IPARD II programa. Sistem monitoringa i evaluacije Programa biće u skladu sa Zajedničkim okvirom EK za monitoring i evaluaciju, i daće podatke po polovima tako da će Upravljačko tijelo i IPARD II Odbor za nadgledanje moći da prate implementaciju programa i vide apsorpciju sredstava dodijeljenih poljoprivrednim gazdinstavima i preduzećima kojima upravljaju žene. U pogledu implementacije IPARD II programa, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, kao i predstavnici NVO koje se bave rodnom ravnopravnošću, predloženi su za članove IPARD II Odbora za nadgledanje sa pravom glasa. Planirane aktivnosti informisanja i publiciteta uzeće u obzir jednako učešće žena i muškaraca u publikacijama i događajima. Upravljačko tijelo će osigurati da štampani materijal, mjesto i datumi održavanja događaja ne predstavljaju barijeru učešću žena. Kako bi se promovisala rodna ravnopravnost, MA će odabrati i objaviti primjere najboljih praksi uspješnih projekata koji su realizovani na gazdinstvima i u preduzećima kojima upravljaju žene.

16.2. Nediskriminacija u IPARD II programu

Implementacija IPARD II programa neće tolerisati nikakvu diskriminaciju prema potencijalnim korisnicima na osnovu vjere, nacionalnosti, pola ili invaliditeta. Jednake prilike za muškarce i žene, kao i ljudska i manjinska prava biće u potpunosti poštovana u sastavu sektorskih Odbora za monitoring i drugdje, gdje je to potrebno.

Princip jednakosti je uzet u obzir prilikom izrade IPARD II programa u skladu sa odredbama koje proističu iz Ustava, gdje su osnovne slobode i prava ne mogu diskriminisati na osnovu pola, rase, boje kože, jezika, vjere, nacionalnog ili društvenog porijekla, materijalnog ili socijalnog statusa.

17. SAVJETODAVNE SLUŽBE I TEHNIČKA TIJELA

17.1. Savjetodavne službe

Savjetodavne službe su dostupne poljoprivrednim proizvođačima preko opštinskih savjetodavnih službi i savjetodavnih službi koje su osnovane i finansirane od strane Ministarstva poljoprivrede i ruralnog razvoja, a koje rade u okviru Biotehničkog fakulteta. Obaveza da se uspostavi sistem savjetodavne službe je jedan od glavnih elemenata reforme Zajedničke poljoprivredne politike. Usklađivanje aktivnosti i organizacije savjetodavnih službi potrebno je da bude u skladu sa Regulativom (EU) 1305/2013.

Savjetodavne službe obavljaju svoju djelatnost na osnovu javne ustanove posredstvom regionalnih centara (Bar, Berane, Cetinje, Nikšić, Bijelo Polje, Herceg Novi i Podgorica, kroz Savjetodavne službu u biljnoj proizvodnji, odnosno Podgorica, Pljevlja, Bar, Nikšić, Berane i Bijelo Polje kroz Službu za selekciju stoke).

Savjetodavnoj službi nedostaje određeni broj radnika, koji bi mogao zadovoljiti potrebe korisnika usluga; uprkos tome, oni tokom svog radnog angažmana profesionalno se usavršavaju. Takođe je neophodno ojačati kompetentnost savjetodavaca za sticanje iskustva u pripremi i izradi projekata za korišćenje fondova Evropske unije za korisnike, ali i za savjetodavne službe.

Od velike važnosti je potreba za profesionalnim razvojem savjetodavnih službi, pogotovo kada je u pitanju sprovođenje agro - ekoloških mjera.

Savjetodavne službe su specijalizovane javne ustanove za obavljanje savjetodavnih aktivnosti u poljoprivredi i ruralnom razvoju. Poslovi i aktivnosti koje čine osnovne djelatnosti savjetodavnih službi su:

- Tehničko-tehnološko unapređenje gazdinstva i pružanje tehničke pomoći poljoprivrednicima u cilju povećanja prihoda od poljoprivrede i dodatne djelatnosti na gazdinstvima;
- Pružanje stručnih savjeta, davanje instrukcije i praktičnih savjeta iz oblasti poljoprivrede, prenos znanja i vještina potrebnih za razvoj i održavanje vrijednosti ruralnog područja i održivog razvoja;
- Učešće u pripremi razvojnih planova za gazdinstva i ruralna područja;
- Podrška osnivanju raznih udruženja;
- Informacije i izdavačka djelatnost za razvoj poljoprivrede i ruralnih područja.

17.2. Tehnička tijela

Najkasnije do konačne isplate investicije, cijela gazdinstvo mora biti u skladu sa odgovarajućim nacionalnim minimalnim standardima koji su na snazi u vezi zaštite životne sredine i dobrobiti životinja, i mora da bude na snazi u vrijeme početka investicije.

Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove

Sektor za bezbjednost hrane – Obavlja poslove Uprave koji se odnose na: bezbjednost hrane životinjskog porijekla, bezbjednost hrane za životinje, bezbjednost hrane neživotinjskog porijekla, nus proizvode životinjskog porijekla, priprema stručne osnove, sprovodi, usklađuje i prati propise i uslove iz ovih oblasti; izdaje stručna uputstva, brošure, priručnike, instrukcije i mjere; utvrđuje i prati ispunjenost uslova za vršenje poslova; uspostavlja i vodi centralni registar odobrenih i registrovanih objekata za hranu i hranu za životinje; učestvuje u: radu međunarodnih institucija iz ove oblasti; planiranju finansiranja, izradi planskih dokumenta, strategija, izvještaja, analiza, informacija i drugih materijala, daje stručna mišljenja i obavlja druge poslove koji su određeni u nadležnost.

Sektor za veterinu - Obavlja poslove uprave koji se odnose na: obezbjeđivanje stalne i preventivne zdravstvene zaštite životinja na epizootičkom području Crne Gore, zaštitu dobrobiti životinja, obavljanje veterinarske djelatnosti, identifikaciju i registraciju životinja, ustupanje na izvršavanje javnih poslova iz oblasti veterinarstva u skladu sa Programom obavezne zdravstvene zaštite životinja i drugim programima za kontrolu bolesti životinja i zoonoze, utvrđivanje ispunjenosti uslova za obavljanje veterinarske djelatnosti, promet životinja i drugih djelatnosti u skladu sa zakonima, pripremanje stručnih osnova za propise, planska dokumenta, programe i planove, praćenje i kontrola sprovođenja mjera za zaštitu zdravlja, identifikaciju i registraciju i dobrobit životinja, procjenjivanje efikasnosti mjera i kontrole u ovim oblastima, planiranje službenih kontrola, saradnju sa nadležnim institucijama EU i međunarodnim organizacijama, veterinarskim službama drugih zemalja, nevladinim organizacijama i drugim institucijama, obavlja druge poslove određene zakonima u cilju očuvanja zdravlja životinja i obezbjeđivanja proizvodnje zdravih životinja i bezbjednih i zdravstveno ispravnih proizvoda životinjskog porijekla; priprema stručne osnove, sprovodi, usklađuje i prati propise i uslove iz ovih oblasti; izdaje stručna uputstva, brošure, priručnike, instrukcije i mjere; uspostavlja, vodi i vrši upis u registre i evidencije; utvrđuje i prati ispunjenost uslova za vršenje poslova u oblasti veterinarske djelatnosti; učestvuje u radu međunarodnih institucija iz ove oblasti; planiranje finansiranja, planska dokumenta, strategije, izvještaje, analize, informacije i druge materijale, daje stručna mišljenja i obavlja druge poslove koji su određeni u nadležnost.

Sektor za fitosanitarne poslove - Obavlja poslove Uprave koji se odnose na zakone iz oblasti zdravstvene zaštite bilja, sredstava za zaštitu bilja, sredstava za ishranu bilja, opojnih droga, sjemenskog materijala poljoprivrednog bilja, sadnog materijala, GMO, zaštite biljnih sorti, biljnih genetskih resursa i drugih propisa iz nadležnosti.

Agencija za zaštitu životne sredine je samostalni organ uprave. Nadzor nadzakonitost i cjelishodnost rada Agencije vrši Ministarstvo održivog razvoja i turizma. Agencija vrši poslove koji se odnose na organizovanje, planiranje i učestvovanje u monitoringu životne sredine; obezbjeđenje primjene i izvršavanje propisa o zaštiti životne sredine; pripremanje stručnih podloga za izradu propisa iz oblasti zaštite životne sredine; saradnju, komunikaciju i koordinaciju sa domaćim i međunarodnim organizacijama i institucijama; vođenje informacionog sistema u oblasti životne

sredine; vođenje katastra zagađivača; vođenje prvostepenog postupka u oblastima: zaštite vazduha od zagađivača, klimatskih promjena, zaštite ozonskog omotača, zaštite od jonizujućeg zračenja i bezbjednosti radioaktivnih izvora, zaštite od nejonizujućeg zračenja, hemikalija, zaštite od buke, genetički modifikovanih organizama, zaštite od udesa koji uključuje opasne materije, upravljanje otpadom, strateške procjene uticaja i procjene uticaja na životnu sredinu; izdavanje integrisanih dozvola za rad postrojenja za koje je posebnim propisom utvrđeno da moraju imati integrisanu dovolu; izdavanje dozvola za sakupljanje, korišćenje, uzgoj, držanje i promet divljih vrsta životinja; izdavanje dozvola za branje, sakupljanje, korišćenje, uzgoj, držanje i promet divljih vrsta biljaka i gljiva; izdavanje dozvola za uvoz i izvoz supstanci koje oštećuju ozonski omotač, izdavanje dozvola za prekogranično kretanje otpada; izdavanje dozvola za naučno obrazovna istraživanja na zaštićenim prirodnim dobrima; zaštitu prirode; izrada studija zaštite prirodnih dobara; izradu planova i programa zaštite i unapređenja zaštićenih objekata; vođenje Centralnog registra zaštićenih objekata na teritoriji Crne Gore; unapređivanje zaštite prirode u Crnoj Gori; pripremu i izdavanje stručnih publikacija u kojima se obrađuje pitanje zaštite prirode i objavljivanje rezultata radova; kao i druge poslove koji su joj određeni u nadležnosti.

Ministarstvo održivog razvoja i turizma vrši poslove uprave koji se odnose na: integralno planiranje, upravljanje i valorizaciju prostora; održivi razvoj; realizaciju programa i projekata održivog razvoja iz nadležnosti ovog ministarstva; pružanje stručne, organizacione i administrativne podrške radu Nacionalnog savjeta za održivi razvoj; strateško planiranje prostora i životne sredine; izradu državnih planskih dokumenata; davanje mišljenja i saglasnosti na lokalna planska dokumenta; morsko dobro; izradu i donošenje planova za objekte privremenog karaktera u zoni morskog dobra i nacionalnih parkova; vođenje dokumentacione osnove o prostoru za potrebe praćenja stanja u prostoru i izrade planskih dokumenata; izradu izvještaja o stanju uređenja prostora; izradu programa uređenja prostora; uspostavljanje i vođenje informacionog sistema o prostoru u saradnji sa organom državne uprave nadležnim za informaciono društvo; sačinjavanje separata i izdavanje urbanističko-tehničkih uslova; izdavanje građevinskih dozvola; izdavanje upotrebnih dozvola; izdavanje odobrenja i urbanističko-tehničkih uslova za postavljanje objekata privremenog karaktera; licence za obavljanje djelatnosti izrade planskih dokumenata, izrade tehničke dokumentacije i građenja objekata; vođenje razvojne i strateške politike u oblasti građevinarstva; energetska efikasnost kroz sistem planiranja i izgradnje objekata; razvoj turizma, ugostiteljstvo, turističku ponudu, uslove privređivanja u turizmu, selektivne oblike turizma; povezivanje primorskog i kontinentalnog turizma; razvoj privatnog sektora u turizmu; formiranje turističkih mjesta i područja; kategorizaciju i klasifikaciju turističkih objekata; turističke tokove na domaćem i inostranom tržištu; saradnju sa turističkim asocijacijama u Crnoj Gori i inostranstvu; održivu valorizaciju potencijala i ekoloških prednosti nacionalnih parkova i zaštićenih područja prirode sa aspekta razvoja turizma; realizaciju investicionih programa od interesa za održiv turistički razvoj; praćenje infrastrukturnih projekata u funkciji razvoja turizma; praćenje i promociju investicija u sektoru turizma; koordinaciju aktivnosti za pripremu i praćenje turističkih sezona; organizaciju, posredovanje, snabdjevenost turističkih područja i strukturu turističke potrošnje; vođenje evidencije o broju turista, smještajnim kapacitetima, finansijskim efektima i rezultatima poslovanja u turizmu; organizovanje poslova turističko-informativne propagandne djelatnosti; unapređenje saradnje između sektora turizma i komplementarnih sektora; saradnju sa Nacionalnom turističkom organizacijom i organizovanje turističkih predstavništava u drugim državama; etažnu svojinu; sistem stambenih odnosa; upravljanje i održavanje stambenog fonda; pretvaranje posebnih i zajedničkih djelova stambene zgrade u poslovne prostorije; stambeno zadrugarstvo; politiku unapređenja stambenog fonda; privatno-javno partnerstvo u oblasti stanovanja; sistem integralne zaštite životne sredine i održivog korišćenja prirodnih resursa; oblast procjene uticaja i strateške procjene uticaja na životnu sredinu, integrisanog sprečavanja i kontrole zagađivanja; zaštitu prirode; kvalitet vazduha; klimatske

promjene i odobravanje i praćenje projekata koji se realizuju u cilju ublažavanja efekata klimatskih promjena; zaštitu ozonskog omotača; zaštitu od buke i vibracije; hemikalije; zaštitu od radijacije (radioaktivne materije i jonizujuća zračenja); nejonizujuća zračenja; zaštitu zemljišta od zagađivanja; integrisano upravljanje obalnim područjem; integrisanu zaštitu mora od zagađenja; kontrolu industrijskog zagađenja i upravljanje rizikom; primjenu novih i tehnologija čistije proizvodnje; upravljanje otpadom i otpadnim vodama; sistem komunalnih djelatnosti; koordinaciju regionalnih sistema vodosnabdijevanja; genetički modifikovane organizme iz nadležnosti ovog ministarstva; hidrografsku djelatnost; izradu standarda zaštite životne sredine; praćenje stanja životne sredine; praćenje investicija iz oblasti ministarstva; saradnju sa međunarodnim finansijskim institucijama i fondovima Evropske unije u dijelu realizacije projekata iz oblasti zaštite životne sredine i komunalnih djelatnosti; saradnju sa nevladinim organizacijama; predlaganje mjera tekuće i razvojne politike i analiziranje njihovog uticaja na ekonomski položaj privrednih subjekata i preduzetnika; promotivne aktivnosti iz nadležnosti ministarstva; međunarodnu saradnju i međunarodne ugovore iz nadležnosti ministarstva; usklađivanje domaćih propisa iz okvira svoje nadležnosti sa pravnim poretkom Evropske unije; upravni nadzor u oblastima za koje je ministarstvo osnovano; kao i druge poslove koji su mu određeni u nadležnost.

Ministarstvo ekonomije vrši poslove uprave koji se odnose na: utvrđivanje predloga i sprovođenje strategije razvoja Crne Gore; utvrđivanje predloga i sprovođenje strategije i politike regionalnog razvoja Crne Gore; pripremu i ocjenu razvojnih investicionih projekata koji su od interesa za Crnu Goru, a koji su u nadležnosti ovog ministarstva, koordinaciju aktivnosti u sprovođenju politike regionalnog razvoja Crne Gore, saradnju sa jedinicama lokalne samouprave i ostalim nosiocima politike regionalnog razvoja u pripremi i sprovođenju razvojnih programa i projekata; učešće u pripremi strateških i operativnih dokumenata za korišćenje sredstava pretprikladnih fondova Evropske unije i ostalih međunarodnih izvora finansiranja namijenjenih regionalnom razvoju; stvaranje uslova za održiv i uravnotežen rast i razvoj crnogorske ekonomije i njene konkurentnosti; politiku usmjerenu na podršku razvoju ekonomije i preduzetništva, malih i srednjih preduzeća i zanatstva; tranziciju privrede; strukturno prilagođavanje privrede; iniciranje, utvrđivanje i ocjenjivanje programa transformacije i izvještaja o procjeni vrijednosti preduzeća sa metodologijom procjene i davanje ili uskraćivanje saglasnosti na ovaj proces; praćenje ugovora sa savjetnicima za privatizaciju za potrebe Savjeta za privatizaciju i tenderskih komisija; nove proizvodne i poslovne tehnologije; industrijsku proizvodnju po sljedećim sektorima i podsektorima: proizvodnja električne energije i gasa, eksploatacija ruda i kamena (eksploatacija energetskih sirovina, eksploatacija ostalih sirovina i materijala) i prerađivačka industrija (proizvodnja osnovnih metala i metalnih proizvoda, proizvodnja mašina i uređaja, proizvodnja tekstila i tekstilnih proizvoda, proizvodnja kože i predmeta od kože, prerada drveta i proizvodi od drveta, proizvodnja papira, izdavanje i štampanje, proizvodnja proizvoda od gume i plastičnih masa, proizvodnja proizvoda od ostalih nemetalnih minerala); energetska politika; sprovođenje politike i koordinaciju implementacije projekata u oblasti energetske efikasnosti, vršenje stručnih i upravnih poslova iz oblasti energetske efikasnosti, utvrđivanje pravaca i dinamike razvoja energetike; pripremu energetskog bilansa Crne Gore; promet naftnih derivata; sistem koncesija i dodjelu koncesija iz nadležnosti ovog ministarstva; eksploataciju mineralnih i drugih sirovina; geološka istraživanja; istraživanje i proizvodnju ugljovodonika; praćenje stanja i razvoj unutrašnje i spoljne trgovine; pripremu i ažuriranje plana interventnih nabavki; zaštitu potrošača; politiku konkurencije; praćenje, analiziranje i prognoziranje konjunktura tržišta u dijelu nadležnosti ministarstva; sagledavanje robnih tokova i snabdjevenosti tržišta u dijelu nadležnosti ministarstva; međunarodne ekonomske odnose; praćenje uticaja ekonomske politike i relevantne zakonske regulative na ekonomske odnose sa inostranstvom; sistemske i druge podsticajne mjere za unapređenje ekonomskih odnosa sa inostranstvom; investicionu politiku; predlaganje, pregovaranje, zaključivanje i praćenje implementacije međunarodnih ekonomskih, trgovinskih i

ugovora o uzajamnom podsticanju i zaštiti investicija; učestvovanje u radu mješovitih komiteta i komisija o ekonomskoj i trgovinskoj saradnji; režim i kontrolu spoljne trgovine naoružanjem, vojnom opremom i robom dvostruke namjene (kontrolisanom robom) kao i vršenje nadzora nad obavljenim poslovima spoljne trgovine kontrolisanom robom; praćenje i predlaganje mjera za liberalizaciju prekogranične trgovine robama i uslugama; saradnja sa regionalnim i međunarodnim ekonomskim organizacijama i institucijama, naročito sa Svjetskom trgovinskom organizacijom (STO), i dr, kao i sa drugim multilateralnim inicijativama; učestvovanje u sprovođenju Centralnoevropskog sporazuma o slobodnoj trgovini (CEFTA), Evropskog sporazuma o slobodnoj trgovini (EFTA) i drugih sporazuma o slobodnoj trgovini; infrastrukturu kvaliteta (standardizacija, akreditacija, metrologija, sistem kontrole predmeta od dragocjenih metala, sistem ocjene usaglašenosti, tehnički propisi iz nadležnosti ministarstva); industrijsku svojinu; autorsko i srodna prava; proizvodnju, komercijalno umnožavanje i promet optičkih diskova; praćenje i proučavanje uslova privređivanja i ekonomskog položaja privrednih subjekata iz nadležnosti ministarstva; međunarodnu saradnju u oblastima iz nadležnosti ovog ministarstva; poboljšanje regulatorno-administrativnog okvira, promocijno djelovanje, pripremanje i ostvarivanje planova razvoja, kao i druga pitanja iz oblasti ekonomskog i privrednog razvoja; upravni nadzor u oblastima za koje je ministarstvo osnovano; utvrđivanje univerzalnog servisa koje treba da obezbijedi operator javne fiksne komunikacione mreže; podsticanje razvoja elektronskih komunikacija; koordiniranje aktivnosti sa nadležnim organima državne uprave i Agencijom za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost u vezi sa korišćenjem radio- frekvencija i elektronskih komunikacionih mreža od značaja za odbranu i bezbjednost; sprovođenje odluke Vlade o uslovima korišćenja elektronskih komunikacionih mreža i usluga u vanrednim situacijama; određivanje visine naknada za registracije i licence u skladu sa zakonom; administrativne i upravne poslove koji se odnose na davanja saglasnosti na plan namjene radio- spektra i plan raspodjele radio- frekvencija; predlaganje visine naknada za radio-frekvencije, određivanje opštih uslova za obavljanje poštanskih usluga; propisivanje nomenklature poštanskih usluga; propisivanje uslova i načina izdavanja poštanskih maraka (marki); određivanje visine naknade za dobijanje licenci i rješenja o ispunjenosti uslova za obavljanje poštanskih usluga; kao i druge poslove koji su mu određeni u nadležnost.

Uprave za inspekcijske poslove je osnovana sa ciljem postizanja veće efikasnosti u vršenju kontrola, kojima se sprječava nastanak pozitivnog i negativnog sukoba interesa, međusobne saradnje za postizanje odgovarajućih rezultata inspekcije, jačanje profesionalizma inspektora i suzbijanja korupcije, kao i da unaprijedi saradnju sa drugim inspekcijskim organima u vršenju kontrole. Unutrašnja organizacija pruža vođenje zajedničke inspekcije, čime se povećava efikasnost, i smanjuju troškovi vezane za njeno sprovođenje.

Uspostavljanjem Uprave za inspekcijske poslove su stvoreni uslovi za profesionalan i efikasan sistem inspekcije, u cilju podizanja svijesti o potrebi poštovanja pravila, istovremeno podižući nivo društvene discipline i smanjujući korupciju, kao i poboljšanje poslovnog okruženja i uslova života u Crnoj Gori.

Monteorganika je društvo za vršenje kontrole i izdavanje sertifikata u organskoj proizvodnji, osnovano 2005. godine, od strane Zadružnog Saveza Crne Gore. Monteorganika je akreditovano sertifikaciono tijelo za vršenje kontrole i sertifikacije u organskoj proizvodnji prema zahtjevima standarda EN 45011.2004 – Sertifikat o akreditaciji ATS – 0021, izdat od strane Akreditacionog tijela Crne Gore. Ovlašćena je za djelatnost koju obavlja od strane Ministarstva poljoprivrede i ruralnog razvoja.

18. ANEKSI

ANEKS I–RAZVRSTAVANJE PRAVNIH LICA

Prema važećem Zakonu o računovodstvu **Član 5**

Razvrstavanja pravnih lica

Član 5

Pravna lica, u smislu ovog zakona, razvrstavaju se na mikro, mala, srednja i velika, u zavisnosti od prosječnog broja zaposlenih, ukupnog prihoda na godišnjem nivou i ukupne aktive, i to:

- 1) mikro pravna lica su pravna lica koja na dan sastavljanja bilansa stanja ispunjavaju dva od sledeća tri kriterijuma:
 - prosječan broj zaposlenih u poslovnoj godini nije veći od 10;
 - ukupan prihod na godišnjem nivou ne prelazi 700.000,00 €;
 - ukupna aktiva ne prelazi 350.000,00 €;
- 2) mala pravna lica su pravna lica koja na dan sastavljanja bilansa stanja zadovoljavaju dva od sledeća tri kriterijuma:
 - prosječan broj zaposlenih u poslovnoj godini je veći od 10, a manji od 50;
 - ukupan prihod na godišnjem nivou je veći od 700.000,00 € a manji od 8.000.000,00 €;
 - ukupna aktiva je veća od 350.000,00 € a manja od 4.000.000,00 €;
- 3) srednja pravna lica su pravna lica koja na dan sastavljanja bilansa stanja ispunjavaju dva od sledeća tri kriterijuma:
 - prosječan broj zaposlenih u poslovnoj godini veći od 50, a manji od 250;
 - ukupan prihod na godišnjem nivou je veći od 8.000.000,00€, a manji od 40.000.000,00 €;
 - ukupna aktiva je veća od 4.000.000,00 €, a manja od 20.000.000,00 €;
- 4) velika pravna lica su pravna lica koja na dan sastavljanja bilansa stanja ispunjavaju dva od sledeća tri kriterijuma:
 - prosječan broj zaposlenih u poslovnoj godini je veći od 250;
 - ukupan prihod na godišnjem nivou je veći od 40.000.000,00€;
 - ukupna aktiva je veća od 20.000.000,00 €.

Razvrstavanje u skladu sa kriterijumima iz stava 1 ovog člana, vrši pravno lice samostalno na dan sastavljanja finansijskih iskaza i dobijene podatke na osnovu kojih je izvršeno razvrstavanje koristi za narednu poslovnu godinu.

Novoosnovana pravna lica razvrstavaju se, u skladu sa stavom 1 ovog člana, na osnovu podataka iz finansijskih iskaza tekuće poslovne godine i broja meseci poslovanja, a utvrđeni podaci koriste se za tekuću i narednu poslovnu godinu.

Prosječan broj zaposlenih izračunava se na način da se ukupan broj zaposlenih krajem svakog meseca, uključujući i zaposlene u inostranstvu, podijeli sa brojem meseci u poslovnoj godini, odnosno brojem meseci poslovanja pravnog lica.

Ako na dan sastavljanja bilansa stanja, u dvije uzastopne finansijske godine dođe do odstupanja od graničnih vrijednosti dva od tri kriterijuma iz stava 1 ovog člana, pravno lice dužno je da izvrši svoje razvrstavanje u odgovarajuću kategoriju za narednu poslovnu godinu.

ANEKS II – RURALNA I PLANINSKA PODRUČJA

Najčešće primjenjivana metodologija za definisanje ruralnih područja jeste OECD metodologija, prema kojoj se zajednica smatra ruralnom ako je gustina naseljenosti manja od 150 stanovnika po km², dok se zajednica smatra urbanom ako je gustina naseljenosti veća od 150 stanovnika po km².

Dalje se ruralna područja na regionalnom nivou klasifikuju na sljedeći način:

- Predominantno ruralno područje –više od 50% populacije živi u ruralnim lokalnim zajednicama;
- Prelazni region – između 15% i 50% populacije regiona živi u ruralnim lokalnim zajednicama;
- Predominantno urbani region – manje od 15% populacije regiona živi u ruralnim lokalnim zajednicama.

Posmatrajući tri regiona Crne Gore prema OECD metodologiji, Sjeverni region, sa 13 opština u svom sastavu, spada u predominantno ruralni (59,7% stanovnika živi u ruralnim sredinama), dok Primorski (41,7%) i Središnji (20,4%) spadaju u prelazne. Kada bi se metodologija OECD primijenila čak i na opštinskom nivou, stanje bi, prema tabeli 2.3 ispod, bilo sljedeće:

- Predominantno ruralne opštine (ukupno 14): Kolašin, Mojkovac, Žabljak, Šavnik, Plužine, Andrijevića, Berane, Bijelo Polje, Plav, Rožaje, Danilovgrad, Bar, Petnjica i Gusinje;
- Prelazne ruralne opštine (9 opština): Cetinje, Nikšić, Pljevlja, Podgorica, Kotor, Tivat, Ulcinj, Herceg Novi i Budva, s tim da su Cetinje, Podgorica i Budva na samoj granici da budu predominantno urbane opštine. Međutim, sasvim su različiti razlozi za ovako visoko učešće urbanog stanovništva u ukupnom u ove tri opštine.

Polazeći od gore prikazanih podataka i OECD metodologije, cjelokupna teritorija Crne Gore mogla bi se smatrati ruralnom. Međutim, imajući u vidu izražene nejednakosti između teritorijanih jedinica na lokalnom nivou (opština) i uzimajući u obzir ostale specifičnosti vezane za Crnu Goru, za potrebe ovog programa predlaže se sljedeći pristup za definisanje ruralnih područja.

U opštinama u kojima živi preko 10.000 stanovnika u urbanim centrima, tj. u naseljima koja MONSTAT klasifikuje kao urbana i koja administrativno pripadaju urbanim centrima, iz ruralnog područja izuzeta su ta naselja, a preostala, odnosno prostor koji ona pokrivaju, spadaju u ruralno područje, dok za opštine koje u skladu sa Popisom iz 2011. godine u urbanim naseljima imaju manji broj od 10.000 stanovnika čitava teritorija te opštine smatraće se ruralnim područjem.

Detaljne mape sa jasno označenim geografskim granicama naselja koje koristi Monstat, a samim tim i ruralnih područja su dostavljene Sektoru za ruralni razvoj od strane Monstata, dok se dalje u tekstu navode nazivi naselja u odgovarajućoj opštini sa kvalifikacijom ruralna ili urbana.

Prema Popisu iz 2011. godine, devet sljedećih opština: Andrijevića, Kolašin, Mojkovac, Plav, Plužine, Rožaje, Šavnik i Žabljak i Danilovgrad u cjelosti je ruralno, a u međuvremenu imamo još dvije novoformirane opštine (Petnjica i Gusinje), tako da ukupno u cjelosti ruralno se smatraju 11 opština. Teritorije preostalih 12 opština: Pljevlja, Bijelo Polje, Berane, Podgorica, Nikšić, Bar, Ulcinj, Budva, Tivat, Kotor, Herceg Novi i Cetinje su podijeljena na ruralna i urbana područja.

Opština/Region	Broj stanovništva	Urbano stanovništvo		Ruralno stanovništvo	
		Broj	%	Broj	%
Bar	42.048	17.649	42,0	24.399	58,0
Budva	19.218	15.995	83,2	3.223	16,8
Herceg Novi	30.864	19.536	63,3	11.328	36,7
Kotor	22.601	12.583	55,7	10.018	44,3
Tivat	14.031	10.237	73,0	3.794	27,0
Ulcinj	19.921	10.707	53,7	9.214	46,3
Primorski	148.683	86.707	58,3	61.976	41,7
Danilovgrad	18.472	6.852	37,1	11.620	62,9
Cetinje	16.657	14.093	84,6	2.564	15,4
Nikšić	72.443	56.970	78,6	15.473	21,4
Podgorica	185.937	155.725	83,8	30.212	16,2
Središnji	293.509	233.640	79,6	59.869	20,4
Andrijevića	5.071	1.048	20,7	4.023	79,3
Berane	33.970	11.073	32,6	22.897	67,4
Bijelo Polje	46.051	15.400	33,4	30.651	66,6
Kolašin	8.380	2.725	32,5	5.655	67,5
Mojkovac	8.622	3.590	41,6	5.032	58,4
Plav	13.108	5.390	41,1	7.718	58,9
Plužine	3.246	1.341	41,3	1.905	58,7
Pljevlja	30.786	19.489	63,3	11.297	36,7
Rožaje	22.964	9.422	41,0	13.542	59,0
Šavnik	2.070	472	22,8	1.598	77,2
Žabljak	3.569	1.723	48,3	1.846	51,7
Sjeverni	177.837	71.673	40,3	106.164	59,7
UKUPNO	620.029	392.020	63,2	228.009	36,8

Opština Andrijevića

U skladu sa usvojenom definicijom u poglavlju 3.1 čitava teritorija opštine Andrijevića se smatra ruralnom. Teritorija opštine Andrijevića je podijeljena na 24 naselja sa geografski definisanim granicama u skladu sa kartama dobijenim od Zavoda za statistiku – MONSTAT.

Tabela II.1 Nazivi naselja u Opštini Andrijevića i pripadajućih brojki u skladu sa nomenklaturom Zavoda za statistiku Crne Gore – MONSTAT

No.	Broj naselja	Naziv naselja
1.	203564	Andrijeвица
2.	203572	Andželati
3.	203645	Bojovici
4.	203637	Božići
5.	204510	Cecuni
6.	203912	Đulići
7.	203904	Dulipolje
8.	203742	Gnjili Potok
9.	204145	Gornje Luge
10.	203807	Gračanica
11.	204013	Jošanica
12.	204048	Košutići
13.	204056	Kralje
14.	204099	Kuti
15.	204226	Oblo Brdo
16.	204331	Prisoja
17.	204188	Rijeka Marsenića
18.	204404	Seoca
19.	204412	Sjenožeta
20.	204447	Slatina
21.	204455	Trepča
22.	204471	Trešnjevo
23.	204501	Ulotina
24.	203939	Zabrđe

Ruralna naselja

Sljedeća naselja u opštini Andrijeвица smatraće se ruralnim: Andrijeвица, Andželati, Božići, Bojovici, Gnjili Potok, Gračanica, Dulipolje, Đulići, Zabrđe, Jošanica, Košutići, Kralje, Kuti, Gornje Luge, Rijeka Marsenića, Oblo Brdo, Prisoja, Seoca, Sjenožeta, Slatina, Trepča, Trešnjevo, Ulotina i Cecuni.

Opština Bar²⁶

U skladu sa usvojenom definicijom u poglavlju 3.1 teritorija opštine Bar je podijeljena na ruralni dio i urbani dio. Teritorija opštine Bar je podijeljena na 83 naselja sa geografski definisanim granicama u skladu sa kartama dobijenim od Zavoda za statistiku – MONSTAT.

Tabela II.2 Nazivi naselja u Opštini Bar i pripadajućih brojki u skladu sa nomenklaturom Zavoda za statistiku Crne Gore – MONSTAT

No.	Broj naselja	Naziv naselja
1	200018	Arbneš
2	200026	Bar
3	200034	Bartula
4	200042	Besa
5	200069	Bjeliši
6	200077	Bobovište
7	200085	Boljevići
8	200093	Braćeni
9	200115	Brca
10	200107	Brijege
11	200123	Bukovik

²⁶Neka naselja koja su definisana kao ruralno područje prema predloženoj definiciji, ali su zbog blizine mora, izgrađenih smještajnih kapaciteta, usvojenih detaljnih urbanističkih planova i ostalih sadržaja koje ih opredjeljuju za intezivan razvoj turizma, isključena sa liste ruralnih područja prihvatljivih za investiranje u okviru Mjere 7.

12	200131	Burtaiši
13	200905	Čeluga
14	200891	Ckla
15	200298	Dabezići
16	200301	Dedići
17	200387	Đendžinovići
18	200310	Dobra Voda
19	200328	Donja Briska
20	200336	Donji Brčeli
21	200344	Donji Murići
22	200352	Dračevica
23	200379	Dupilo
24	200395	Đuravci
25	200409	Đurmani
26	200212	Gluhi Do
27	200239	Godinje
28	200247	Gornja Briska
29	200255	Gornji Brčeli
30	200263	Gornji Murići
31	200271	Grdovići
32	200280	Gurza
33	200468	Karanikići
34	200476	Komarno
35	200484	Koštanjica
36	200492	Krnjice
37	200506	Kruševica
38	200514	Kunje
39	200549	Limljani
40	200522	Livari
41	200557	Lukići
42	200611	Mačuge
43	200565	Mala Gorana
44	200573	Mali Mikulići
45	200581	Mali Ostros
46	200590	Marstijepovići
47	200603	Martići
48	200620	Miljevci
49	200638	Mišići
50	200654	Orahovo
51	200646	Ovtočići
52	200662	Papani
53	200697	Pečurice
54	200689	Pelinkovići
55	200719	Pinčići
56	200727	Podi
57	200735	Polje
58	200743	Popratnica
59	200751	Seoca
60	200778	Sotonići
61	200760	Sozina
62	200786	Stari Bar
63	200913	Šušanj
64	200794	Sustaš
65	200808	Sutomore

66	200816	Tejani
67	200824	Tomba
68	200832	Tomići
69	200859	Trново
70	200867	Tuđemili
71	200875	Turčini
72	200883	Utrg
73	200140	Velembusi
74	200158	Veliki Mikulići
75	200166	Veliki Ostros
76	200174	Velja Gorana
77	200182	Velje Selo
78	200204	Virpazar
79	200417	Zagrađe
80	200425	Zaljevo
81	200433	Zankovići
82	200441	Zgrade
83	200450	Zupci

Ruralna naselja

Sljedeća naselja smatraće se ruralnim: Arbneš, Bartula, Besa, Bjeliši, Bobovište, Boljevići, Braćeni, Brijega, Brca, Bukovik, Burtaiši, Velembusi, Veliki Mikulići, Veliki Ostros, Velja Gorana, Velje Selo, Gluhi Do, Godinje, Gornja Briska, Gornji Brčeli, Gornji Murići, Grdovići, Gurza, Dabezići, Dedići, Donja Briska, Donji Brčeli, Donji Murići, Dračevica, Dupilo, Đendinovići, Đuravci, Đurmani, Dobra Voda, Zagrađe, Zaljevo, Zankovići, Zgrade, Zupci, Karanikići, Komarno, Koštanjica, Krnjice, Kruševica, Kunje, Livari, Limljani, Lukići, Mala Gorana, Mali Mikulići, Mali Ostros, Marstijepovići, Martići, Mačuge, Miljevci, Mišići, Ovtočići, Orahovo, Papani, Pelinkovići, Pečurice, Pinčići, Podi, Polje, Popratnica, Seoca, Sozina, Sotonići, Sustaš, Tejani, Tomba, Tomići, Trново, Tuđemili, Turčini, Utrg, Ckla, Čeluga, Šušanj.

Urbana naselja

Sljedeća naselja smatraju se urbanim: Bar, Virpazar, Stari Bar i Sutomore.

Opština Berane

U skladu sa usvojenom definicijom u poglavlju 3.1 teritorija opštine Berane je podijeljena na ruralni dio i urbani dio. Teritorija opštine Berane je podijeljena na 41 naselja sa geografski definisanim granicama u skladu sa kartama dobijenim od Zavoda za statistiku – MONSTAT.

Tabela II.3 Nazivi naselja u Opštini Berane i pripadajućih brojki u skladu sa nomenklaturom Zavoda za statistiku Crne Gore – MONSTAT

No.	Broj naselja	Naziv naselja
1	203599	Babino
2	203602	Bastahe
3	203629	Beran Selo
4	203971	Berane
5	203661	Bubanje
6	203688	Buče
7	203670	Budimlja
8	204536	Crni Vrh
9	204528	Crvljevine
10	203815	Dapsići
11	203840	Dolac
12	203866	Donja Ržanica

13	204153	Donje Luge
14	203874	Donje Zaostro
15	203882	Dragosava
16	203734	Glavaca
17	203777	Goražde
18	203793	Gornje Zaostro
19	204005	Jašovići
20	204030	Kaludra
21	204072	Kurikuće
22	204137	Lubnice
23	204161	Lužac
24	204196	Mašte
25	204200	Mezgalji
26	204234	Orah
27	204293	Pešca
28	204277	Petnjik
29	204323	Pračevac
30	204358	Radmuževići
31	204366	Rovca
32	204374	Rujišta
33	204439	Skakavac
34	204544	Štitari
35	204463	Tmušići
36	203696	Veliđe
37	203700	Vinicka
38	203726	Vuča
39	203947	Zagorje
40	203955	Zagrad
41	203963	Zagrađe

Ruralna naselja

Sljedeća naselja smatraće se ruralnim: Babino, Bastahe, Beran Selo, Berane, Bubanje, Buče, Budimlja, Crni Vrh, Crvljevine, Dapsići, Dolac, Donja Ržanica, Donje Luge, Donje Zaostro, Dragosava, Glavaca, Goražde, Gornje Zaostro, Jašovići, Kaludra, Kurikuće, Lubnice, Lužac, Mašte, Mezgalji, Orah, Pešca, Petnjik, Pračevac, Radmuževići, Rovca, Rujišta, Skakavac, Štitari, Tmušići, Veliđe, Vinicka, Vuča, Zagorje, Zagrad, Zagrađe.

Urbana naselja

Sljedeća naselja se smatraju urbanim područjem: Berane

Opština Bijelo Polje

U skladu sa usvojenom definicijom u poglavlju 3.1 teritorija opštine Bijelo Polje je podijeljena na ruralni dio i urbani dio. Teritorija opštine Bijelo Polje je podijeljena na 137 naselja sa geografski definisanim granicama u skladu sa kartama dobijenim od Zavoda za statistiku – MONSTAT.

Tabela II.4 Nazivi naselja u Opštini Bijelo Polje i pripadajućih brojki u skladu sa nomenklaturom Zavoda za statistiku
Crne Gore – MONSTAT

No.	Broj naselja	Naziv naselja
1	200921	Babaići
2	214116	Babića Brijeg
3	214124	Banje Selo
4	200930	Barice
5	200948	Bijedići
6	214159	Bioče
7	214132	Biokovac
8	214167	Bistrica

9	200964	Bliškovo
10	200972	Bojišta
11	200999	Boljanina
12	201006	Boturići
13	214191	Brčve
14	214175	Brestovik
15	214183	Brzava
16	214540	Čampari
17	214531	Centar
18	201979	Čeoče
19	201928	Cerovo
20	201987	Čokrlije
21	201952	Crhalj
22	201944	Crnča
23	201936	Crniš
24	214515	Ćukovac
25	201138	Đalovići
26	201090	Dobrakovo
27	201103	Dobrinje
28	201111	Dolac
29	201120	Dubovo
30	214256	Dupljaci
31	201995	Džafića Brdo
32	201910	Femića Krš
33	201049	Godijevo
34	201057	Goduša
35	214221	Gojevići
36	214230	Gorice
37	214248	Gornji dio grada
38	201065	Grab
39	201073	Grančarevo
40	201081	Gubavač
41	201197	Ivanje
42	201219	Jablanovo
43	201227	Jabučno
44	201235	Jagoče
45	201243	Kanje
46	214264	Kaševari
47	201251	Kičava
48	214272	Kneževići
49	201286	Kostenica
50	201294	Kostići
51	201260	Kovren
52	214299	Kradenik
53	214302	Krstače
54	214329	Kruševo
55	201308	Kukulje
56	201324	Laholo
57	201316	Lazovići
58	201332	Lekovina
59	214353	Ličina
60	201359	Lijeska
61	214345	Lipnica
62	214337	Livadice

63	201383	Lješnica
64	201367	Lozna
65	201375	Loznice
66	214361	Mahala
67	201391	Majstorovina
68	214370	Medanovići
69	201405	Metanjac
70	201413	Milovo
71	201421	Mioče
72	201430	Mirojevići
73	201448	Mojstir
74	201456	Mokri Lug
75	201464	Muslići
76	201499	Nedakusi
77	201472	Negobratina
78	214388	Nikoljac
79	201502	Njegnjevo
80	201529	Obrov
81	214396	Ograde
82	201537	Okaldi
83	214400	Oluja
84	201545	Orahovica
85	201553	Osmanbegovo Selo
86	201561	Ostrelj
87	201588	Pali
88	201596	Pape
89	201570	Pavino Polje
90	201600	Pećarska
91	214418	Pisana Jela
92	201618	Pobretići
93	201626	Poda
94	201642	Potkrajci
95	201669	Potrk
96	201634	Požeginja
97	201677	Prijelozni
98	201685	Pripčići
99	214426	Pruška
100	201707	Radojeva Glava
101	201715	Radulići
102	201723	Rakita
103	214434	Raklje
104	201731	Rakonja
105	201740	Rasovo
106	201758	Rastoka
107	201693	Ravna Rijeka
108	201766	Resnik
109	214442	Ribarevine
110	214469	Rijeke
111	201774	Rodijelja
112	201782	Sadići
113	201804	Sela
114	201812	Sipanje
115	202002	Sipovice
116	214477	Slatka

117	201839	Sokolac
118	214566	Šolje
119	201847	Srdjevac
120	201855	Stožer
121	214485	Strojtanica
122	201863	Stubo
123	214507	Sušica
124	214493	Sutivan
125	201871	Tomaševo
126	201880	Trubine
127	201898	Ujniče
128	201901	Unevine
129	214523	Ušanovići
130	214205	Vergaševići
131	201014	Voljavac
132	214213	Vrbe
133	201022	Vrh
134	201162	Zaton
135	201146	Žiljak
136	201189	Zminac
137	201154	Žurena

Ruralna naselja

Sljedeća naselja smatraće se ruralnim: Babaići, Banje Selo, Barice, Bijedići, Bioče, Biokovac, Bistrica, Bliškovo, Bojišta, Boljanina, Boturići, Brčve, Brestovik, Brzava, Čampari, Čeoče, Cerovo, Čokrije, Črhalj, Crnča, Crniš, Đalovići, Dobrakovo, Dobrinje, Dolac, Dubovo, Dupljaci, Femića Krš, Godijevo, Goduša, Gojevići, Gorice, Grab, Grančarevo, Gubavac, Ivanje, Jablanovo, Jabučno, Jagoče, Kanje, Kaševari, Kičava, Kneževići, Kostenica, Kostić, Kovren, Kradenik, Krstaće, Kukulje, Laholo, Lazovići, Lekovina, Ličine, Lijeska, Livadice, Lozna, Mahala, Majstorovina, Metanjac, Milovo, Mioče, Mirojevići, Mojstir, Mokri Lug, Muslići, Negobratina, Njegnjevo, Ograde, Okladi, Oluja, Orahovica, Osmanbegovo Selo, Ostrelj, Pali, Pape, Pavino Polje, Pećarska, Pisana Jela, Pobretići, Poda, Potrk, Požeginja, Prijeloz, Radojeva Glava, Radulići, Rakita, Raklja, Rastoka, Ravna Rijeka, Resnik, Ribarevine, Rodijelja, Sadići, Sela, Sipanje, Šipovice, Slatka, Sokolac, Šolje, Srđevac, Stožer, Strojtanica, Stubo, Sušica, Sutivan, Tomaševo, Trubine, Ujniče, Unevina, Ušanovići, Vergaševići, Voljavac, Vrbe, Vrh, Zaton, Žiljak, Zminac, Žurena.

Urbana naselja

Sljedeća naselja se smatraju urbanim područjem: Babića Brijeg, Centar, Čukovac, Džafića Brdo, Gornji dio grada, Kruševo, Lipnica, Lješnica, Loznice, Medanovići, Nedakusi, Nikoljac, Obrov, Potkrajci, Pripčići, Pruška, Rakonje, Rasovo, Rijeka.

Opština Budva²⁷

U skladu sa usvojenom definicijom u poglavlju 2.53.1 teritorija opštine Budva je podijeljena na ruralni dio i urbani dio. Teritorija opštine Budva je podijeljena na 45 naselja sa geografski definisanim granicama u skladu sa kartama dobijenim od Zavoda za statistiku – MONSTAT.

Tabela II.5 Nazivi naselja u Opštini Budva i pripadajućih brojni u skladu sa nomenklaturom Zavoda za statistiku Crne Gore – MONSTAT

²⁷Neka naselja koja su definisana kao ruralno područje prema predloženoj definiciji, ali su zbog blizine mora, izgrađenih smještajnih kapaciteta, usvojenih detaljnih urbanističkih planova i ostalih sadržaja koje ih opredjeljuju za intezivan razvoj turizma, isključena sa liste ruralnih područja prihvatljivih za investiranje u okviru Mjere 7.

No.	Broj naselja	Naziv naselja
1	202029	Bečići
2	202037	Blizikuće
3	202045	Boreti
4	202053	Brajići I
5	213969	Brajići II
6	213977	Brajići III
7	213985	Brajići IV
8	202061	Brda
9	202070	Budva
10	202088	Buljarica I
11	213993	Buljarica II
12	202355	Čami Do
13	202363	Čelobrdo
14	202371	Čučuke
15	202118	Đenaši
16	202100	Drobnići
17	202134	Ilino Brdo
18	202142	Kaluderac I
19	214019	Kaluderac II
20	202169	Katun Reževići
21	202177	Krstac
22	202185	Kuljace
23	214027	Kuljače Dapkovići
24	202193	Lapčići
25	202207	Markovići
26	214035	Markovići Duletići
27	202215	Novoselje I
28	214043	Novoselje II
29	202223	Petrovac na Moru
30	202231	Pobori
31	214051	Pobori Gornji
32	202240	Podbabac
33	202258	Podostrog I
34	214060	Podostrog II
35	202274	Prijevor I
36	214086	Prijevor II
37	202266	Pržno I
38	214078	Pržno II
39	202282	Rađenovići
40	202304	Rijeka Reževići
41	202339	Stanišići
42	202312	Sveti Stefan
43	202347	Tudorovići
44	202096	Viti Do
45	202126	Zukovica

Ruralna naselja

Sljedeća naselja smatraće se ruralnim: Blizikuće, Boreti, Brajići I, Brda, Buljarica I, Viti Do, Drobnići, Đenaši, Zukovica, Ilino Brdo, Kaluderac I, Katun Reževići, Krstac, Kuljače, Lapčići, Markovići, Novoselje I, Pobori, Podbabac, Podostrog I, Pržno I, Prijedor I, Rađenovići, Rijeka Reževići, Stanišići, Tudorovići, Čami Do, Čelobrdo, Čučuci, Brajići II, Brajići III, Brajići IV, Buljarica II, Kaluderac II, Kuljače

Dapkovići, Markovići Duletići, Novoselje II, Pobori Gornji, Podostrog II, Pržno II, Prijedor II, Blizikuće, Lapčići, Pržno I.

Urbana naselja

Sljedeća naselja se smatraju urbanim područjem: Bečići, Budva, Petrovac na Moru, Sveti Stefan

Opština Cetinje

U skladu sa usvojenom definicijom u poglavlju 3.1 teritorija opštine Cetinje je podijeljena na ruralni dio i urbani dio. Teritorija opštine Cetinje je podijeljena na 94 naselja sa geografski definisanim granicama u skladu sa kartama dobijenim od Zavoda za statistiku – MONSTAT.

Tabela II.6 Nazivi naselja u Opštini Cetinje i pripadajućih brojki u skladu sa nomenklaturom Zavoda za statistiku Crne Gore – MONSTAT

No.	Broj naselja	Naziv naselja
1	212326	Bajice
2	212334	Barjamovica
3	212342	Bijele Poljane
4	212369	Bjeloši
5	212377	Bobija
6	212385	Boguti
7	212393	Bokovo
8	213314	Češljari
9	213292	Cetinje
10	213306	Čevo
11	212679	Đalci
12	212547	Dide
13	212687	Đinovići
14	212555	Dobrska Župa
15	212563	Dobrsko Selo
16	212571	Dodoši
17	212580	Donja Zaljut
18	212598	Donje Selo
19	212601	Dragomi Do
20	212610	Drušići
21	212628	Dubovik
22	212636	Dubovo
23	212644	Dugi Do
24	212652	Dujeva
25	212695	Erakovići
26	212466	Gađi
27	212474	Gornja Zaljut
28	212482	Gornji Ceklin
29	212504	Grab
30	212539	Građani
31	212512	Gradina
32	212750	Izvori
33	212768	Jankovići
34	212776	Jezer
35	212784	Kobilji Do
36	212792	Kopito
37	212806	Kosijeri
38	212814	Kranji Do
39	212822	Kućišta

40	212849	Lastva
41	212857	Lipa
42	212865	Lješev Stub
43	212873	Majstori
44	212881	Malošin Do
45	212890	Markovina
46	212903	Meterizi
47	212911	Mikulići
48	212920	Milijevići
49	212938	Mužovići
50	212946	Njeguši
51	212954	Obzovica
52	212989	Očevići
53	212997	Očinići
54	212962	Ožegovice
55	213004	Pačarađe
56	213012	Pejovići
57	213039	Petrov Do
58	213047	Poda
59	213055	Podbukovica
60	213071	Prediš
61	213080	Prekornica
62	213098	Prentin Do
63	213063	Prevlaka
64	213101	Proseni Do
65	213110	Radomir
66	213128	Raićevići
67	213144	Resna
68	213187	Riječani
69	213179	Rijeka Crnojevića
70	213195	Rokoči
71	213136	Rvaši
72	213152	Ržani Do
73	213322	Šinđon
74	213209	Smokovci
75	213349	Štitari
76	213217	Tomići
77	213225	Trešnjevo
78	213233	Trnjine
79	213241	Uba
80	213250	Ubli
81	213268	Ublice
82	213276	Ugnji
83	213284	Ulici
84	212407	Velestovo
85	212415	Vignjevići
86	212423	Vojkovići
87	212431	Vrba
88	212440	Vrela
89	212458	Vuči Do
90	212709	Žabljak
91	212725	Zabrđe
92	212741	Začir
93	212733	Zagora

94	212717	Žanjev Do
----	--------	-----------

Ruralna naselja

Sljedeća naselja smatraće se ruralnim: Bajice, Barjamovica, Bijele Poljane, Bjeloši, Bobija, Boguti, Bokovo, Velestovo, Vignjevići, Vojkovići, Vrba, Vrela, Vuči Do, Gađi, Gornja Zaljut, Gornji Ceklin, Grab, Gradina, Građani, Dide, Dobrska Župa, Dobrsko Selo, Dodoši, Donja Zaljut, Donje Selo, Dragomi Do, Drušići, Dubovik, Dubovo, Dugi Do, Dujeva, Đalci, Đinovići, Erakovići, Žabljak Crnojevića, Žanjev Do, Zabrđe, Zagora, Začir, Izvori, Jankovići, Jezer, Kobilji Do, Kopito, Kosijeri, Kranji Do, Kućišta, Lastva, Lipa, Lješev Stub, Majstori, Malošin Do, Markovina, Meterizi, Mikulići, Milijevići, Mužovići, Njeguši, Obzovica, Ožegovice, Očevići, Očinići, Pačarađe, Pejovići, Petrov Do, Poda, Podbukovica, Prevlaka, Prediš, Prekornica, Prentin Do, Proseni Do, Radomir, Raićevići, Rvaši, Resna, Ržani Do, Riječani, Rokoči, Smokovci, Tomići, Trešnjevo, Trnjine, Uba, Ubli, Ublice, Ugnji, Ulici, Čevo, Češljari, Šinđon, Štitari.

Urbana naselja

Sledeća naselja se smatraju urbanim područjem: Cetinje, Rijeka Crnojevića.

Opština Danilovgrad

U skladu sa usvojenom definicijom u poglavlju 3.1 čitava teritorija opštine Danilovgrad se smatra ruralnom. Teritorija opštine Danilovgrad je podijeljena na 80 naselja sa geografski definisanim granicama u skladu sa kartama dobijenim od Zavoda za statistiku – MONSTAT.

Tabela II.7 Nazivi naselja u Opštini Danilovgrad i pripadajućih brojki u skladu sa nomenklaturom Zavoda za statistiku Crne Gore – MONSTAT

No.	Broj naselja	Naziv naselja
1	202380	Bare Šumanovića
2	202398	Begovina
3	202401	Bileća
4	202410	Bobulja
5	202428	Bogićevići
6	202436	Boronjina
7	202452	Bračani
8	202444	Brajovići
9	202479	Brijestovo
10	203203	Ćurčići
11	203190	Ćurilac
12	202606	Dabojevći
13	202614	Daljam
14	202622	Danilovgrad
15	202703	Đjeđezi
16	202649	Do Pješivački
17	202657	Dolovi
18	202665	Donje Selo
19	202673	Donji Martinići
20	202681	Donji Rsojevići
21	202690	Drakovići
22	202711	Đuričkovići
23	203211	Frutak
24	202525	Gorica
25	202533	Gornji Martinići
26	202541	Gornji Rsojevići
27	202550	Gostilje Brajovičko

28	202568	Gostilje Martiničko
29	202576	Gradina
30	202584	Grbe
31	202592	Gruda
32	202754	Jabuke
33	202762	Jastreb
34	202789	Jelenak
35	202797	Jovanovići
36	202819	Klikovače
37	202827	Kopito
38	202835	Kosić
39	202843	Kujava
40	202851	Kupinovo
41	202878	Lalevići
42	202860	Lazarev Krst
43	202886	Livade
44	202894	Lubovo
45	202908	Malenza
46	202916	Mandići
47	202924	Mijokusovići
48	202932	Miogost
49	202959	Mokanje
50	202967	Mosori
51	202975	Musterovići
52	202983	Novo Selo
53	202991	Orja Luka
54	203009	Pitome Loze
55	203033	Podglavica
56	203025	Podvraće
57	203050	Poljica
58	203068	Potkula
59	203076	Potočilo
60	203017	Povrhpoljina
61	203041	Požar
62	203092	Rošca
63	203084	Ržišta
64	203106	Sekulići
65	203114	Sladojevo Kopito
66	203122	Slap
67	203149	Slatina
68	203220	Šobaići
69	203157	Spuž
70	203165	Sretnja
71	203173	Strahinići
72	203238	Šume
73	203181	Tvorilo
74	202487	Veleta
75	202495	Vinići
76	202509	Viš
77	202517	Vučica
78	202738	Zagorak
79	202746	Zagreda
80	202720	Župa

Sljedeća naselja smatraće se ruralnim: Bare Šumanovića, Begovina, Bileća, Bobulja, Bogičevići, Boronjina, Brajovići, Braćani, Brijestovo, Veleta, Vinići, Viš, Vučica, Gorica, Gornji Martinići, Gornji Rsojevići, Gostilje Brajovičko, Gostilje Martiničko, Gradina, Grbe, Gruda, Dabovci, Daljam, Do Pješivački, Dolovi, Donje Selo, Donji Martinići, Donji Rsojevići, Drakovići, Đeđezi, Đuričkovići, Župa, Zagorak, Zagreda, Jabuke, Jastreb, Jelenak, Jovanovići, Klikovače, Kopito, Kosić, Kujava, Kupinovo, Lazarev Krst, Lalevići, Livade, Lubovo, Malenza, Mandići, Mijokusovići, Miogost, Mokaanje, Mosori, Musterovići, Novo Selo, Orja Luka, Pitome Loze, Povrhpoljina, Podvračće, Podglavica, Požar, Poljica, Potkula, Potočilo, Ržišta, Rošca, Sekulići, Sladojevo Kopito, Slap, Slatina, Sretnja, Strahinići, Tvorilo, Ćurilac, Ćurčići, Frutak, Šobaići, Šumem, Danilovgrad i Spuž.

Opština Herceg Novi²⁸

U skladu sa usvojenom definicijom u poglavlju 3.1 teritorija opštine Herceg Novi je podijeljena na ruralni dio i urbani dio. Teritorija opštine Herceg Novi je podijeljena na 27 naselja sa geografski definisanim granicama u skladu sa kartama dobijenim od Zavoda za statistiku – MONSTAT.

Tabela II.8 Nazivi naselja u Opštini Herceg Novi i pripadajućih brojni u skladu sa nomenklaturom Zavoda za statistiku Crne Gore – MONSTAT

No.	Broj naselja	Naziv naselja
1	212024	Baošići
2	212032	Bijela
3	212059	Bijelske Kruševice
4	212067	Đenovići
5	212075	Đurići
6	212318	Herceg Novi
7	212105	Igalo
8	212113	Jošice
9	212121	Kameno
10	212130	Kruševice
11	212148	Kumbor
12	212156	Kuti
13	212164	Luštica
14	212172	Meljine
15	212199	Mojdež
16	212202	Mokrine
17	212229	Podi
18	212237	Prijevor
19	212245	Provodina
20	212253	Ratiševina
21	212261	Sasovići
22	212288	Sušcepan
23	212270	Sutorina
24	212296	Trebesinj
25	212300	Ubli
26	212091	Zelenika
27	212083	Žlijebi

Ruralna naselja:

²⁸Neka naselja koja su definisana kao ruralno područje prema predloženoj definiciji, ali su zbog blizine mora, izgrađenih smještajnih kapaciteta, usvojenih detaljnih urbanističkih planova i ostalih sadržaja koje ih opredjeljuju za intezivan razvoj turizma, isključena sa liste ruralnih područja prihvatljivih za investiranje u okviru Mjere 7.

Sljedeća naselja smatraće se ruralnim: Baošići, Bijelske Kruševice, Đenovići, Đurići, Žlijebi, Jošice, Kameno, Kruševice, Kumbor, Kutu, Luštica, Meljine, Mojdež, Mokrine, Podi, Prijedor, Provodina, Ratiševina, Sasovići, Sutorina, Sušcepan, Trebesinj, Ubli, Baošići, Đenovići, Meljine, Kumbor.

Urbana naselja

Sledeća naselja se smatraju urbanim područjem: Bijela, Zelenika, Igalo, Herceg Novi.

Opština Kolašin

U skladu sa usvojenom definicijom u poglavlju 3.1 čitava teritorija opštine Kolašin se smatra ruralnom. Teritorija opštine Kolašin je podijeljena na 70 naselja sa geografski definisanim granicama u skladu sa kartama dobijenim od Zavoda za statistiku – MONSTAT.

Tabela II.9 Nazivi naselja u Opštini Kolašin i pripadajućih brojki u skladu sa nomenklaturom Zavoda za statistiku Crne Gore – MONSTAT

No.	Broj naselja	Naziv naselja
1	204552	Babljak
2	204579	Bakovići
3	204587	Bare
4	204862	Bare Kraljske
5	204617	Blatina
6	204625	Bojići
7	204633	Breza
8	205265	Cerovice
9	205273	Crkvine
10	204749	Donje Lipovo
11	204757	Dragovića Polje
12	204765	Drijenak
13	204773	Drpe
14	204790	Đuđevina
15	204781	Dulovine
16	204641	Gornja Rovca Bulatovići
17	204722	Gornje Lipovo
18	204811	Izlasci
19	204820	Jabuka
20	204838	Jasenova
21	204846	Kolašin
22	204854	Kos
23	204897	Liješnje
24	204595	Lipovska Bistrica
25	204889	Ljevišta
26	204919	Ljuta
27	213713	Manastir Morača
28	204927	Mateševo
29	204935	Međuriječje
30	204951	Mioska
31	204609	Moračka Bistrica
32	204960	Moračko Trebaljevo
33	213721	Mrtvo Duboko
34	204978	Mujića Rečine
35	204986	Mušovića Rijeka
36	205001	Oćiba
37	213730	Ocka Gora
38	204994	Osretci

39	205010	Padež
40	205079	Pcinja
41	205028	Petrova Ravan
42	205036	Plana
43	205052	Požnja
44	205109	Radigojno
45	213748	Raičevina
46	205095	Raško
47	205087	Ravni
48	205117	Redice
49	205125	Rovačko Trebaljevo
50	205141	Sela
51	205150	Selišta
52	205168	Sjerogošte
53	205176	Skrbuša
54	205184	Smailagića Polje
55	205192	Smrče
56	205206	Sreteška Gora
57	205214	Starče
58	205133	Svrke
59	205222	Tara
60	205249	Trnovica
61	205044	Ulica
62	205257	Uvač
63	204650	Velje Duboko
64	204668	Višnje
65	204676	Vladoš
66	204684	Vlahovići
67	204692	Vojkovići
68	204706	Vranještica
69	204714	Vrujica
70	204803	Žirci

Ruralna naselja:

U skladu sa podjelom Zavoda za statistiku Crne Gore Monstat, u opštini Kolašin su sledeća naselja: Babljak, Bakovići, Bare, Lipovska Bistrica, Moračka Bistrica, Blatina, Bojići, Breza, Gornja Rovca-Bulatovići, Velje Duboko, Višnje, Vladoš, Vlahovići, Vojkovići, Vranještica, Vrujica, Gornje Lipovo, Donje Lipovo, Dragovića Polje, Drijenak, Drpe, Dulovine, Đuđevina, Žirci, Izlasci, Jabuka, Jasenova, Kos, Bare Kraljske, Ljevišta, Liješnje, Ljuta, Mateševo, Međuriječje, Mioska, Moračko Trebaljevo, Mujića Rečine, Mušovića Rijeka, Osretci, Oćiba, Padež, Petrova Ravan, Plana, Ulica, Požnja, Pcinja, Ravni, Raško, Radigojno, Redice, Rovačko Trebaljevo, Svrke, Sela, Selišta, Sjerogošte, Skrbuša, Smailagića Polje, Smrče, Sreteška Gora, Starče, Tara, Trnovica, Uvač, Crkvine, Manastir Morača, Mrtvo Duboko, Ocka Gora, Rajičevine.

Opština Kotor²⁹

U skladu sa usvojenom definicijom u poglavlju 3.1 teritorija opštine Kotor je podijeljena na ruralni dio i urbani dio. Teritorija opštine Kotor je podijeljena na 56 naselja sa geografski definisanim granicama u skladu sa kartama dobijenim od Zavoda za statistiku – MONSTAT.

²⁹Neka naselja koja su definisana kao ruralno područje prema predloženoj definiciji, ali su zbog blizine mora, izgrađenih smještajnih kapaciteta, usvojenih detaljnih urbanističkih planova i ostalih sadržaja koje ih opredjeljuju za intezivan razvoj turizma, isključena sa liste ruralnih područja prihvatljivih za investiranje u okviru Mjere 7.

Tabela II.10 Nazivi naselja u Opštini Kotor i pripadajućih brojki u skladu sa nomenklaturom Zavoda za statistiku Crne Gore – MONSTAT

No.	Broj naselja	Naziv naselja
1	213845	Bigova
2	205281	Bratešići
3	213853	Bunovići
4	205770	Čavori
5	205397	Dobrota
6	205419	Donji Morinj
7	205427	Donji Orahovac
8	205435	Donji Stoliv
9	205443	Dragalj
10	213861	Dražin Vrt
11	205451	Dub
12	205320	Glavati
13	205338	Glavatičići
14	205346	Gornji Morinj
15	205354	Gornji Orahovac
16	205362	Gornji Stoliv
17	205389	Gorovići
18	205761	Han
19	205486	Kavač
20	205494	Knežlaz
21	213870	Kolužunj
22	205516	Kostanjica
23	205524	Kotor
24	205508	Kovači
25	205532	Krimovica
26	205559	Kubasi
27	205567	Lastva Grbaljska
28	205575	Ledenice
29	213900	Lipci
30	205583	Lješevići
31	205591	Mali Zalazi
32	205605	Malov Do
33	205613	Mirac
34	205621	Muo
35	205630	Nalježići
36	205648	Pelinovo
37	205656	Perast
38	205664	Pištet
39	205672	Pobrđe
40	205702	Prčanj
41	205699	Prijeradi
42	205729	Radanovići
43	205737	Risan
44	205788	Šišići
45	213934	Škaljari
46	213926	Špiljari
47	205745	Strp
48	205753	Sutvara
49	213888	Trešnjica
50	213896	Ukropci
51	213918	Unijerina
52	205290	Veliki Zalazi

53	205303	Višnjeva
54	205311	Vranovići
55	205460	Zagora
56	205478	Zvečava

Ruralna naselja:

Sljedeća naselja smatraće se ruralnim: Bratešići, Veliki Zalazi, Višnjeva, Vranovići, Glavati, Glavatičići, Gornji Morinj, Gornji Orahovac, Gornji Stoliv, Gorovići, Donji Morinj, Donji Orahovac, Donji Stoliv, Dragalj, Dub, Zagora, Zvečava, Kavač, Knežlaz, Kovači, Kostanjica, Krimovica, Kubasi, Lastva Grbaljska, Ledenice, Lješevići, Mali Zalazi, Malov Do, Mirac, Muo, Nalježići, Pelinovo, Pištet, Pobrđe, Prijeradi, Radanovići, Strp, Sutvara, Han, Čavori, Šišići, Bigovo, Bunovići, Dražin Vrt, Kolužunj, Trešnjica, Ukropci, Lipci, Unijerina, Špiljari, Škaljari.

Urbana naselja

Sledeća naselja se smatraju urbanim područjem: Dobrota, Kotor, Perast, Prčanj, Risan.

Opština Mojkovac

U skladu sa usvojenom definicijom u poglavlju 3.1 čitava teritorija opštine Mojkovac se smatra ruralnom. Teritorija opštine Mojkovac je podijeljena na 15 naselja sa geografski definisanim granicama u skladu sa kartama dobijenim od Zavoda za statistiku – MONSTAT.

Tabela II.11 Nazivi naselja u Opštini Mojkovac i pripadajućih brojki u skladu sa nomenklaturom Zavoda za statistiku Crne Gore – MONSTAT

No.	Broj naselja	Naziv naselja
1	205796	Bistrica
2	213659	Bjelojevići
3	213667	Bojna Njiva
4	213675	Brskovo
5	205834	Dobrilovina
6	205800	Gojakovići
7	205877	Lepenac
8	205885	Mojkovac
9	205893	Podbišće
10	213705	Polja
11	213683	Prošćenje
12	205915	Stevanovac
13	205923	Štitarica
14	213691	Uroševina
15	205869	Žari

Ruralna naselja:

U skladu sa podjelom Zavoda za statistiku Crne Gore Monstat, u opštini Mojkovac su sledeća naselja: Mojkovac, Bistrica, Gojakovići, Dobrilovina, Žari, Lepenac, Podbišće, Stevanovac, Štitarica, Bjelojevići, Bojna Njiva, Brskovo, Prošćenje, Uroševina, Polja.

Opština Nikšić

U skladu sa usvojenom definicijom u poglavlju 3.1 teritorija opštine Nikšić je podijeljena na ruralni dio i urbani dio. Teritorija opštine Nikšić je podijeljena na 110 naselja sa geografski definisanim granicama u skladu sa kartama dobijenim od Zavoda za statistiku – MONSTAT.

Tabela II.12 Nazivi naselja u Opštini Nikšić i pripadajućih brojki u skladu sa nomenklaturom Zavoda za statistiku Crne Gore – MONSTAT

No.	Broj naselja	Naziv naselja
1	205931	Balosave
2	205940	Bare
3	205958	Bastaji
4	205966	Bjeloševina
5	205974	Bobotovo Groblje
6	205982	Bogetići
7	206008	Bogmilovići
8	206024	Brestice
9	206016	Brezovik
10	206059	Broćanac Nikšicki
11	206032	Broćanac Viluški
12	206067	Bršno
13	206075	Bubrežak
14	206083	Busak
15	207080	Carine
16	207098	Cerovo
17	207101	Crnodoli
18	206318	Dolovi
19	206326	Donja Trepča
20	206342	Donje Čarađe
21	206334	Donje Crkvice
22	206369	Dragovoljići
23	206377	Drenoštica
24	206385	Dubočke
25	206407	Dučice
26	206393	Duga
27	206229	Gornja Trepča
28	206253	Gornje Čarađe
29	206245	Gornje Crkvice
30	206237	Gornje Polje
31	206261	Goslić
32	206270	Gradačka Poljana
33	206296	Grahovac
34	206300	Grahovo
35	206288	Granice
36	206202	Gvozd
37	206474	Ivanje
38	206482	Jabuke
39	206512	Jasenovo Polje
40	206504	Javljem
41	206539	Jugovići
42	206555	Kamensko
43	206547	Kazanci
44	206563	Klenak
45	206580	Koprivice
46	206598	Koravlica
47	206571	Kovači
48	206601	Kunak
49	206610	Kuside
50	206628	Kuta
51	206636	Laz
52	206644	Liverovići

53	206652	Lukovo
54	206679	Macavare
55	206687	Međeđe
56	206717	Miljanići
57	206709	Miločani
58	206695	Milojevići
59	206725	Miruše
60	206733	Mokri Do
61	206741	Morakovo
62	206750	Nikšić
63	206768	Nudo
64	206776	Oblatno
65	206792	Orah
66	206806	Orlina
67	206784	Ozrinići
68	206814	Petrovići
69	206822	Pilatovci
70	206881	Počekovići
71	206857	Podbožur
72	206865	Podvrš
73	206873	Ponikvica
74	206849	Povija
75	206890	Praga
76	206903	Prigradina
77	206911	Prisoje
78	206920	Rastovac
79	206938	Riđani
80	206946	Riječani
81	206954	Rudine
82	207110	Šipačno
83	206962	Sjenokosi
84	206989	Smrduša
85	206997	Somina
86	207004	Spila
87	207012	Srijede
88	207039	Staro Selo
89	207128	Štedim
90	207136	Štitari
91	207047	Stuba
92	207055	Stubica
93	207063	Tupan
94	207071	Ubli
95	206091	Vasiljevići
96	206105	Velimlje
97	206113	Vidne
98	206121	Vilusi
99	206130	Vir
100	206156	Višnjica Do
101	206148	Vitasojevići
102	206164	Vraćenovići
103	206172	Vrbica
104	206199	Vučji Do
105	206423	Zagora
106	206431	Zagrad

107	206440	Zaljutnica
108	206458	Zaslap
109	206415	Zavrh
110	206466	Zlostup

Ruralna naselja:

Sljedeća naselja smatraće se ruralnim: Balosave, Bare, Bastaji, Bjeloševina, Bobotovo Groblje, Bogetići, Bogmilovići, Brezovik, Brestice, Broćanac Viluški, Broćanac Nikšicki, Bršno, Bubrežak, Busak, Vasiljevići, Velimlje, Vidne, Vilusi, Vir, Vitasojevići, Višnjica Do, Vračenovići, Vrbica, Vučji Do, Gvozd, Gornja Trepča, Gornje Polje, Gornje Crkvice, Gornje Čarađe, Goslić, Gradačka Poljana, Granice, Grahovac, Grahovo, Dolovi, Donja Trepča, Donje Crkvice, Donje Čarađe, Dragovoljići, Drenoštica, Dubočke, Duga, Dučice, Zavrh, Zagora, Zagrad, Zaljutnica, Zaslap, Zlostup, Ivanje, Jabuke, Javljen, Jasenovo Polje, Jugovići, Kazanci, Kamensko, Klenak, Kovači, Koprivice, Koravlica, Kunak, Kuside, Kuta, Laz, Liverovići, Lukovo, Macavare, Međeđe, Milojevići, Miločani, Miljanići, Miruše, Mokri Do, Morakovo, Nudo, Oblatno, Ozrinići, Orah, Orlina, Petrovići, Pilatovci, Povija, Podbožur, Podvrš, Ponikvica, Počekovići, Praga, Prigradina, Prisoje, Rastovac, Riđani, Riječani, Rudine, Sjenokosi, Smrduša, Somina, Spila, Srijede, Staro Selo, Stuba, Stubica, Tupan, Ubli, Carine, Cerovo, Crnodoli, Šipačno, Štedim, Štitari

Urbana naselja

Sledeća naselja se smatraju urbanim područjem: Nikšić.

Opština Plav

U skladu sa usvojenom definicijom u poglavlju 3.1 čitava teritorija opštine Plav se smatra ruralnom. Teritorija opštine Plav je podijeljena na 14 naselja sa geografski definisanim granicama u skladu sa kartama dobijenim od Zavoda za statistiku – MONSTAT.

Tabela II.13 Nazivi naselja u Opštini Plav i pripadajućih brojki u skladu sa nomenklaturom Zavoda za statistiku Crne Gore – MONSTAT

No.	Broj naselja	Naziv naselja
1	207144	Bogajići
2	207152	Brezojevica
3	207268	Đurička Rijeka
4	207217	Gornja Rženica
5	207381	Hoti
6	207306	Mašnica
7	207314	Meteh
8	207322	Murino
9	207349	Novšići
10	207357	Plav
11	207365	Prnjavor
12	207373	Skić
13	207179	Velika
14	207195	Vojno Selo

Ruralna naselja:

U skladu sa podjelom Zavoda za statistiku Crne Gore Monstat, u opštini Plav su sledeća naselja: Bogajići, Brezojevica, Đurička Rijeka, Gornja Rženica, Hoti, Mašnica, Meteh, Murino, Novšići, Plav, Prnjavor, Skić, Velika, Vojno Selo.

Opština Pljevlja

U skladu sa usvojenom definicijom u poglavlju 3.1 teritorija opštine Pljevlja je podijeljena na ruralni dio i urbani dio. Teritorija opštine Pljevlja je podijeljena na 159 naselja sa geografski definisanim granicama u skladu sa kartama dobijenim od Zavoda za statistiku – MONSTAT.

Tabela II.14 Nazivi naselja u Opštini Pljevlja i pripadajućih brojki u skladu sa nomenklaturom Zavoda za statistiku Crne Gore – MONSTAT

No.	Broj naselja	Naziv naselja
1	207870	Alići
2	207896	Beljkovići
3	207900	Bjeloševina
4	207918	Bobovo
5	207926	Boljanici
6	207934	Borišići
7	207942	Borova
8	207969	Borovica
9	207888	Boščinovići
10	207977	Brda
11	207985	Bujaci
12	207993	Burići
13	208019	Bušnje
14	209520	Čardak
15	209511	Čavanj
16	209538	Čerjenci
17	209465	Cerovci
18	209546	Čestin
19	209473	Crljenice
20	209481	Crni Vrh
21	209490	Crno Brdo
22	209503	Crnobori
23	208256	Donja Brvenica
24	208264	Dragaši
25	208272	Dubac
26	208299	Dubočica
27	208302	Dubrava
28	208345	Đuli
29	208353	Đurdevića Tara
30	208337	Durutovići
31	208329	Dužice
32	208167	Geuši
33	208175	Glibaći
34	208183	Glisnica
35	208191	Gornja Brvenica
36	208205	Gornje Selo
37	208213	Gotovuša
38	208221	Gradac
39	208230	Gradina
40	208248	Grevo
41	209457	Hoćevina
42	209449	Horevina
43	208434	Jabuka
44	208442	Jagodni Do
45	208477	Jahovići

46	208469	Jasen
47	208485	Jugovo
48	208493	Kakmuži
49	208507	Kalušići
50	208515	Katun
51	208523	Klakorina
52	213772	Kolijevka
53	208566	Komine
54	208574	Kordovina
55	208582	Kosanica
56	208647	Košare
57	208604	Kotlajići
58	208612	Kotline
59	208639	Kotorac
60	208540	Kovačevići
61	208531	Kovači
62	208558	Kozica
63	208663	Krćevina
64	208671	Krupice
65	208680	Kruševo
66	208655	Kržava
67	208698	Kukavica
68	208701	Lađana
69	208728	Leovo Brdo
70	208710	Lever Tara
71	208736	Lijeska
72	208779	Ljuće
73	208752	Ljutići
74	208744	Lugovi
75	208825	Madžari
76	208787	Male Krće
77	208795	Maoče
78	208817	Mataruge
79	208833	Meljak
80	208841	Metaljka
81	208850	Mijakovići
82	208868	Milakovići
83	208876	Milunići
84	208884	Mironići
85	208906	Moćevići
86	208892	Moraice
87	208922	Mrčevo
88	208949	Mrčići
89	208914	Mrzovići
90	208957	Nange
91	208965	Obarde
92	209007	Odžak
93	208973	Ograđenica
94	208981	Orlja
95	208990	Otilovići
96	213764	Paljevine
97	209023	Pauče
98	209015	Petine
99	209031	Pižure

100	209040	Plakala
101	209058	Planjsko
102	209074	Pliješ
103	209066	Pliješevina
104	209082	Pljevlja
105	209104	Poblače
106	209112	Podborova
107	209139	Popov Do
108	209147	Potkovač
109	209155	Potkrajci
110	209163	Potoci
111	209171	Potpeće
112	209180	Potrlica
113	209198	Pračica
114	209210	Prehari
115	209201	Premčani
116	209228	Prisoji
117	209236	Prošće
118	209244	Pušanjski Do
119	209252	Rabitlje
120	209287	Rađevići
121	209295	Romac
122	209309	Rudnica
123	209317	Rujevica
124	209325	Selac
125	209333	Selišta
126	209341	Sirčići
127	209350	Slatina
128	209554	Šljivansko
129	209562	Šljuke
130	209368	Srećanje
131	209376	Stančani
132	209392	Strahov Do
133	209384	Stranice
134	209589	Šula
135	209597	Šumani
136	213799	Tatarovina
137	209414	Trnovice
138	209406	Tvrđakovići
139	209422	Uremovići
140	208027	Varine
141	208035	Vaškovo
142	208043	Velike Krće
143	208051	Vidre
144	208060	Vijenac
145	208078	Vilići
146	208086	Višnjica
147	208094	Vodno
148	208108	Vojtina
149	208116	Vrba
150	208124	Vrbica
151	208132	Vrulja
152	208159	Vukšići
153	208370	Zabrđe

154	208388	Zaselje
155	208396	Zbljevo
156	208400	Zekavice
157	208418	Zenica
158	208361	Židovići
159	208426	Zorlovići

Ruralna naselja:

Sljedeća naselja smatraće se ruralnim: Alići, Boščinovići, Beljkovići, Bjeloševina, Bobovo, Boljanići, Borišići, Borova, Borovica, Brda, Bujaci, Burići, Bušnje, Varine, Vaškovo, Velike Krće, Vidre, Vijenac, Vilići, Višnjica, Vodno, Vojtina, Vrba, Vrbica, Vrulja, Vukšići, Geuši, Glibači, Glisnica, Gornja Brvenica, Gornje Selo, Gotovuša, Gradina, Grevo, Donja Brvenica, Dragaši, Dubac, Dubočica, Dubrava, Dužice, Durutovići, Đuli, Đurdevića Tara, Židovići, Zabrđe, Zaselje, Zbljevo, Zekavice, Zenica, Zorlovići, Jabuka, Jagodni Do, Jasen, Jahovići, Jugovo, Kakmuži, Kalušići, Katun, Klakorina, Kovač, Kovačevići, Kozica, Komine, Kordovina, Kosanica, Kotlajići, Kotline, Kotorac, Košare, Kržava, Krčevina, Krupice, Kruševo, Kukavica, Lađana, Lever Tara, Leovo Brdo, Lijeska, Lugovi, Ljutići, Ljuće, Male Krće, Maoče, Mataruge, Madžari, Meljak, Metaljka, Mijakovići, Milakovići, Milunići, Mironići, Moraice, Močevići, Mrzovići, Mrčevo, Mrčići, Nange, Obarde, Ograđenica, Orlja, Otilovići, Odžak, Petine, Pauče, Pižure, Plakala, Planjsko, Pliješevina, Pliješ, Poblacé, Podborova, Popov Do, Potkovač, Potkrajci, Potoci, Potpeće, Potrlica, Pračica, Premćani, Prehari, Prisoji, Prošće, Pušanjski Do, Rabitlje, Rađevići, Romač, Rudnica, Rujevica, Selac, Selišta, Sirčići, Slatina, Srećanje, Stančani, Stranice, Strahov Do, Tvrđakovići, Trnovice, Uremovići, Horevina, Hočevina, Cerovci, Crljenice, Crni Vrh, Crno Brdo, Crnobori, Čavanj, Čardak, Čerjenci, Čestin, Šljivansko, Šljuke, Šula, Šumani, Paljevina, Kolijevka, Tatarovina.

Urbana naselja

Sledeća naselja se smatraju urbanim područjem: Gradac, Pljevlja.

Opština Plužine

U skladu sa usvojenom definicijom u poglavlju 3.1 čitava teritorija opštine Plužine se smatra ruralnom. Teritorija opštine Plužine je podijeljena na 43 naselja sa geografski definisanim granicama u skladu sa kartama dobijenim od Zavoda za statistiku – MONSTAT.

Tabela II.15 Nazivi naselja u Opštini Plužine i pripadajućih brojki u skladu sa nomenklaturom Zavoda za statistiku Crne Gore – MONSTAT

No.	Broj naselja	Naziv naselja
1	207390	Babići
2	207403	Bajovo Polje
3	207411	Barni Do
4	207420	Bezuje
5	207438	Bojati
6	207446	Boričje
7	207454	Borkovići
8	207462	Brijeg
9	207489	Brljevo
10	207497	Bukovac
11	207730	Crkvičko Polje
12	207543	Donja Brezna
13	207551	Dubljevići
14	207527	Goransko
15	207535	Gornja Brezna
16	207594	Jerinići

17	207608	Kneževići
18	207616	Kovači
19	207624	Lisina
20	207659	Miljkovac
21	207632	Miloševići
22	207667	Mratinje
23	207675	Nedajno
24	207683	Nikovići
25	207691	Osojni Orah
26	207705	Pišče
27	207713	Plužine
28	207721	Poljana
29	207748	Prisojni Orah
30	207756	Ravno
31	207764	Rudinice
32	207861	Šarići
33	207772	Seljani
34	207799	Smriječno
35	207802	Stabna
36	207829	Stolac
37	207837	Stubica
38	207845	Trsa
39	207853	Unač
40	207519	Vojinovići
41	207578	Zabrđe
42	207560	Žeično
43	207586	Zukva

Ruralna naselja:

U skladu sa podjelom Zavoda za statistiku Crne Gore Monstat, u opštini Plužine su sledeća naselja: Plužine, Babići, Bajovo Polje, Barni Do, Bezuje, Bojati, Boričje, Borkovići, Brijeg, Brljevo, Bukovac, Vojinovići, Goransko, Gornja Brezna, Donja Brezna, Dubljevići, Žeično, Zabrđe, Zukva, Jerinići, Kneževići, Kovači, Lisina, Miloševići, Miljkovac, Mratinje, Nedajno, Nikovići, Osojni Orah, Pišče, Poljana, Crkvičko Polje, Prisojni Orah, Ravno, Rudinice, Rudinice, Seljani, Smriječno, Stabna, Stolac, Stubica, Trsa, Unač, Šarići.

Opština Podgorica

U skladu sa usvojenom definicijom u poglavlju 2.5 teritorija opštine Podgorica je podijeljena na ruralni dio i urbani dio. Teritorija opštine Podgorica je podijeljena na 143 naselja sa geografski definisanim granicama u skladu sa kartama dobijenim od Zavoda za statistiku – MONSTAT.

Tabela II.16 Nazivi naselja u Opštini Podgorica i pripadajućih brojki u skladu sa nomenklaturom Zavoda za statistiku Crne Gore – MONSTAT

No.	Broj naselja	Naziv naselja
1	210021	Arza
2	210030	Balabani
3	210048	Baloči
4	210056	Barlaj
5	210064	Begova Glavica
6	210099	Benkaj
7	210102	Beri
8	210129	Berislavci
9	210072	Bezjovo

10	210137	Bigor
11	210145	Bijelo Polje
12	210153	Bioče
13	210161	Bistrica
14	210170	Blizna
15	210188	Bolesestra
16	210196	Botun
17	210200	Brežine
18	210218	Briđe
19	210226	Brskut
20	210234	Budza
21	210242	Buronji
22	211460	Ćafa
23	211478	Ćepetici
24	211559	Cijevna
25	211575	Crnci
26	211567	Crvena Paprat
27	211532	Cvilin
28	210498	Delaj
29	210501	Dinoša
30	210510	Dolovi
31	210528	Donje Stravče
32	210536	Donji Kokoti
33	210544	Donji Milješ
34	210552	Draževina
35	210579	Drešaj
36	210587	Drume
37	210609	Dučići
38	210595	Duga
39	210633	Đurkovići
40	210617	Dušići
41	210625	Duške
42	211508	Farmac
43	211516	Fundina
44	210374	Goljemadi
45	210366	Golubovci
46	210382	Goričani
47	210404	Gornje Stravče
48	210412	Gornji Kokoti
49	210439	Gornji Milješ
50	210447	Gostilj
51	210455	Gradac
52	210463	Grbavci
53	210471	Grbi Do
54	210480	Gurec
55	211524	Helmnica
56	210668	Kiselica
57	210676	Klopot
58	210722	Koći
59	210684	Kopilje
60	210692	Kornet
61	210706	Kosor
62	210714	Kotrabadan
63	210765	Krševo

64	210757	Kruse
65	210749	Kržanja
66	210773	Kurilo
67	210790	Lekići
68	210811	Liješnje
69	210820	Liješta
70	210803	Lijeva Rijeka
71	210781	Ljankovići
72	210846	Lopate
73	210838	Lovka
74	210862	Lutovo
75	210854	Lužnica
76	210897	Mahala
77	210889	Mataguži
78	210919	Medun
79	210927	Mileti
80	210935	Mitrovići
81	210943	Mojanovići
82	210951	Momče
83	210960	Mrke
84	210978	Mužeška
85	210986	Nabon
86	210994	Nikmaraš
87	211010	Omerbožovići
88	211028	Opasanica
89	211052	Orahovo
90	211036	Oraovice
91	211044	Orasi
92	211001	Ožezi
93	211087	Parci
94	211095	Pelev Brijeg
95	211109	Petrovići
96	211117	Pikalj
97	211419	Podgorica
98	211125	Podhum
99	211133	Ponari
100	211079	Poprat
101	211150	Prifti
102	211141	Prisoja
103	211168	Progonovići
104	211206	Raći
105	211176	Radeća
106	211184	Radovče
107	211192	Rakića Kuće
108	211214	Releza
109	211222	Rijeka Piperska
110	211249	Rudine
111	211257	Selište
112	211265	Seoca
113	211273	Seoštica
114	211281	Sjenice
115	211290	Skorać
116	211303	Slacko
117	211311	Spinja

118	211320	Srpska
119	211338	Staniselići
120	211346	Stanjevića Rupa
121	211354	Stijena
122	211362	Stjepovo
123	211389	Stupovi
124	211397	Sukuruć
125	211583	Šušunja
126	211427	Trabojin
127	211435	Trmanje
128	211443	Tuzi
129	211451	Tuzi Ljevorečke
130	211486	Ubalac
131	211494	Ubli
132	210269	Velje Brdo
133	210277	Veruša
134	210285	Vidijenje
135	210293	Vilac
136	210307	Vladni
137	210315	Vranj
138	210323	Vranjina
139	210331	Vrbica
140	210340	Vukovci
141	210358	Vuksanlekići
142	210641	Zagreda
143	210650	Zaugao

Ruralna naselja:

Sljedeća naselja smatraće se ruralnim: Arza, Balabani, Baloči, Barlaj, Begova Glavica, Bezjovo, Benkaj, Beri, Berislavci, Bigor, Bijelo Polje, Bioče, Bistrice, Blizna, Bolesestra, Botun, Brežine, Briđe, Brskut, Budza, Buronji, Velje Brdo, Veruša, Vidijenje, Vilac, Vladni, Vranj, Vranjina, Vrbica, Vukovci, Vuksanlekići, Golubovci, Goljemadi, Goričani, Gornje Stravče, Gornji Kokoti, Gornji Milješ, Gostilj, Gradac, Grbavci, Grbi Do, Gurec, Delaj, Dinoša, Dolovi, Donje Stravče, Donji Kokoti, Donji Milješ, Draževina, Drešaj, Drume, Duga, Dučići, Dušići, Duške, Đurkovići, Zagreda, Zaugao, Kiselica, Klopot, Kopilje, Kornet, Kosor, Kotrabudan, Koći, Kržanja, Kruse, Krševo, Kurilo, Ljajkovići, Lekići, Lijeva Rijeka, Liješnje, Liješta, Lovka, Lopate, Lužnica, Lutovo, Mataguži, Mahala, Medun, Milet, Mitrovići, Mojanovići, Momče, Mrke, Mužečka, Nabojin, Nik Maraš, Ožezi, Omerbožovići, Opasanica, Oraovice, Orasi, Orahovo, Poprat, Parci, Pelev Brijeg, Petrovići, Pikalj, Pothum, Ponari, Prisoja, Prifti, Progonovići, Radeća, Radovče, Kuće Rakića, Raći, Releza, Rijeka Piperska, Rudine, Selište, Seoca, Seoštica, Sjenice, Skorać, Slacko, Spinja, Srpska, Staniselići, Stanjevića Rupa, Stijena, Stjepovo, Stupovi, Sukuruć, Trabojin, Trmanje, Tuzi Ljevorečke, Čafa, Čepetici, Ubalac, Ubli, Farmaci, Fundina, Helmnica, Cvilin, Cijevna, Crvena Paprat, Crcni, Šušunja.

Urbana naselja

Sledeća naselja se smatraju urbanim područjem: Podgorica, Tuzi.

Opština Rožaje

U skladu sa usvojenom definicijom u poglavlju 3.1 čitava teritorija opštine Rožaje se smatra ruralnom. Teritorija opštine Rožaje je podijeljena na 26 naselja sa geografski definisanim granicama u skladu sa kartama dobijenim od Zavoda za statistiku – MONSTAT.

Tabela II.17 Nazivi naselja u Opštini Rožaje i pripadajućih brojki u skladu sa nomenklaturom Zavoda za statistiku Crne Gore – MONSTAT

No.	Broj naselja	Naziv naselja
1	209635	Bać
2	209619	Balotići
3	209627	Bandžov
4	209643	Bašča
5	209651	Besnik
6	209660	Bijela Crkva
7	209678	Biševo
8	209686	Bogaje
9	209694	Bukovica
10	209872	Crnokrpe
11	209759	Dacići
12	209767	Donja Lovnica
13	209716	Gornja Lovnica
14	209724	Grahovo
15	209732	Grižice
16	209775	Ibarac
17	209783	Jablanica
18	209791	Kalače
19	209805	Koljeno
20	209813	Paučina
21	209821	Plumci
22	209830	Radetina
23	209848	Rožaje
24	209856	Seošnica
25	209864	Sinanovići
26	209708	Vuča

Ruralna naselja:

U skladu sa podjelom Zavoda za statistiku Crne Gore Monstat, u opštini Rožaje su sledeća naselja: Rožaje, Balotići, Bandžov, Bać, Bašča, Besnik, Bijela Crkva, Biševo, Bogaje, Bukovica, Vuča, Gornja Lovnica, Grahovo, Grižice, Dacići, Donja Lovnica, Ibarac, Jablanica, Kalače, Koljeno, Paučina, Plunci, Radetina, Seošnica, Sinanovići, Crnokrpe.

Opština Šavnik

U skladu sa usvojenom definicijom u poglavlju 3.1 čitava teritorija opštine Šavnik se smatra ruralnom. Teritorija opštine Šavnik je podijeljena na 27 naselja sa geografski definisanim granicama u skladu sa kartama dobijenim od Zavoda za statistiku – MONSTAT.

Tabela II.18 Nazivi naselja u Opštini Šavnik i pripadajućih brojki u skladu sa nomenklaturom Zavoda za statistiku Crne Gore – MONSTAT

No.	Broj naselja	Naziv naselja
1	213357	Bare
2	213365	Boan
3	213411	Dobra Sela
4	213420	Donja Bijela
5	213438	Donja Bukovica
6	213446	Dubrovsko
7	213454	Duži
8	213373	Godijelji
9	213381	Gornja Bijela
10	213390	Gornja Bukovica
11	213403	Grabovica
12	213462	Komarnica
13	213489	Krnja Jela
14	213497	Malinsko
15	213519	Miloševići
16	213527	Mljetičak
17	213535	Mokro
18	213543	Petnjica
19	213551	Pošćenje
20	213560	Previš
21	213578	Pridvorica
22	213586	Provalija
23	213632	Šavnik
24	213594	Slatina
25	213608	Strug
26	213616	Timar
27	213624	Tušina

Ruralna naselja:

U skladu sa podjelom Zavoda za statistiku Crne Gore Monstat, u opštini Šavnik su sledeća naselja: Šavnik, Bare, Boan, Godijelji, Gornja Bijela, Gornja Bukovica, Grabovica, Dobra Sela, Donja Bijela, Donja Bukovica, Dubrovsko, Duži, Komarnica, Krnja Jela, Malinsko, Miloševići, Mljetičak, Mokro, Petnjica, Pošćenje, Previš, Pridvorica, Provalija, Slatina, Strug, Timar, Tušina.

Opština Tivat³⁰

U skladu sa usvojenom definicijom u poglavlju 3.1 teritorija opštine Tivat je podijeljena naruralni dio i urbani dio. Teritorija opštine Tivat je podijeljena na 12 naselja sa geografski definisanim granicama u skladu sa kartama dobijenim od Zavoda za statistiku – MONSTAT.

³⁰Neka naselja koja su definisana kao ruralno područje prema predloženoj definiciji, ali su zbog blizine mora, izgrađenih smještajnih kapaciteta, usvojenih detaljnih urbanističkih planova i ostalih sadržaja koje ih opredjeljuju za intezivan razvoj turizma, isključena sa liste ruralnih područja prihvatljivih za investiranje u okviru Mjere 7.

Tabela II.19 Nazivi naselja u Opštini Tivat i pripadajućih brojki u skladu sa nomenklaturom Zavoda za statistiku Crne Gore – MONSTAT

No.	Broj naselja	Naziv naselja
1	209899	Bogdašići
2	209902	Bogišići
3	209945	Donja Lastva
4	209953	Đuraševići
5	209929	Gornja Lastva
6	209937	Gošići
7	209961	Krašići
8	209970	Lepetani
9	209988	Milovići
10	209996	Mrčevac
11	210005	Radovići
12	210013	Tivat

Ruralna naselja:

Sljedeća naselja smatraće se ruralnim: Bogdašići, Bogišići, Gornja Lastva, Gošići, Đuraševići, Krašići, Lepetani, Milovići, Mrčevac, Radovići.

Urbana naselja

Sljedeća naselja smatraju se urbanim: Donja Lastva, Tivat.

Opština Ulcinj³¹

U skladu sa usvojenom definicijom u poglavlju 3.1 teritorija opštine Ulcinj je podijeljena na ruralni dio i urbani dio. Teritorija opštine Ulcinj je podijeljena na 39 naselja sa geografski definisanim granicama u skladu sa kartama dobijenim od Zavoda za statistiku – MONSTAT.

Tabela II.20 Nazivi naselja u Opštini Ulcinj i pripadajućih brojki u skladu sa nomenklaturom Zavoda za statistiku Crne Gore – MONSTAT

No.	Broj naselja	Naziv naselja
1	211591	Ambula
2	211605	Bijela Gora
3	211613	Bojke
4	211621	Brajše
5	211630	Bratica
6	211648	Briska Gora
7	211966	Ćurke
8	211699	Darza
9	211702	Donja Klezna
10	211729	Donji Štoj
11	211737	Draginje
12	211982	Fraskanjel
13	211664	Gornja Klezna
14	211672	Gornji Štoj
15	211753	Kaliman
16	211761	Kodre
17	211770	Kolonza
18	211788	Kosići
19	211796	Kravari

³¹Neka naselja koja su definisana kao ruralno područje prema predloženoj definiciji, ali su zbog blizine mora, izgrađenih smještajnih kapaciteta, usvojenih detaljnih urbanističkih planova i ostalih sadržaja koje ih opredjeljuju za intezivan razvoj turizma, isključena sa liste ruralnih područja prihvatljivih za investiranje u okviru Mjere 7.

20	211826	Kručē
21	211800	Kruta
22	211818	Krute
23	211834	Leskovac
24	211842	Lisna Bore
25	211869	Međreč
26	211877	Mide
27	211885	Možura
28	211893	Pistula
29	211907	Rastiš
30	211915	Rec
31	211923	Salč
32	212008	Šas
33	212016	Štodra
34	211940	Sukobin
35	211958	Sutjel
36	211931	Sveti Đorde
37	211974	Ulcinj
38	211656	Vladimir
39	211745	Zoganj

Ruralna naselja:

Sljedeća naselja smatraće se ruralnim: Ambula, Bijela Gora, Bojke, Brajše, Bratica, Briska Gora, Vladimir, Gornja Klezna, Gornji Štoj, Darza, Donja Klezna, Donji Štoj, Draginje, Zoganj, Kaliman, Kodre, Kolomza, Kosići, Kravari, Kruta, Krute, Kručē, Leskovac, Lisna Bore, Međreč, Mide, Možura, Pistula, Rastiš, Reč, Salč, Sveti Đorde, Sukobin, Sutjel, Čurke, Fraskanjel, Šas, Štodra.

Urbana naselja

Sljedeća naselja smatraju se urbanim: Ulcinj.

Opština Žabljak

U skladu sa usvojenom definicijom u poglavlju 3.1 čitava teritorija opštine Žabljak se smatra ruralnom. Teritorija opštine Žabljak je podijeljena na 28 naselja sa geografski definisanim granicama u skladu sa kartama dobijenim od Zavoda za statistiku – MONSTAT.

Tabela II.21 Nazivi naselja u Opštini Žabljak i pripadajućih brojki u skladu sa nomenklaturom Zavoda za statistiku Crne Gore – MONSTAT

No.	Broj naselja	Naziv naselja
1	213802	Borje
2	203254	Brajkovača
3	203327	Dobri Nugo
4	203297	Gomile
5	203319	Gradina
6	203351	Krš
7	203521	Mala Crna Gora
8	203360	Motički Gaj
9	203378	Ninkovići
10	203394	Njegovuđa
11	203386	Novakovići
12	203408	Palež
13	203416	Pašina Voda

14	203424	Pašino Polje
15	203432	Pitomine
16	203459	Podgora
17	203467	Pošćenski Kraj
18	203475	Rasova
19	203483	Rudanci
20	203530	Šljivansko
21	203548	Šumanovac
22	203491	Suvodo
23	203505	Tepačko Polje
24	203513	Tepca
25	203262	Virak
26	203289	Vrela
27	203335	Žabljak
28	203343	Zminica

Ruralna naselja:

U skladu sa podjelom Zavoda za statistiku CrneGore Monstat, u opštini Žabljak su sledeća naselja: Žabljak, Brajkovača, Virak, Vrela, Gomile, Gradina, Dobri Nugo, Zminica, Krš, Motički Gaj, Ninkovići, Novakovići, Njegovuđa, Palež, Pašina Voda, Pašino Polje, Pitomine, Podgora, Poščenski Kraj, Rasova, Rudanci, Suvodo, Tepačko Polje, Tepca, Mala Crna Gora, Šljivansko, Šumanovac, Borje.

Opština Gusinje

U skladu sa usvojenom definicijom u poglavlju 3.1 teritorija opštine Gusinje je uglavnom ruralna. Teritorija opštine Gusinje je podijeljena na 9 naselja sa geografski definisanim granicama u skladu sa kartama dobijenim od Zavoda za statistiku – MONSTAT.

Tabela II.22 Nazivi naselja u Opštini Gusinje i pripadajućih brojki u skladu sa nomenklaturom Zavoda za statistiku Crne Gore – MONSTAT

Br	Broj naselja	Naziv naselja
1	207241	Dolja
2	207250	Dosuđe
3	207225	Grnčar
4	207233	Gusinje
5	207276	Kolenovići
6	207284	Kruševo
7	207292	Martinovići
8	207187	Višnjevo
9	207209	Vusanje

Ruralna naselja:

U skladu sa podjelom Zavoda za statistiku Crne Gore Monstat, u opštini Gusinje su sljedeća naselja: Dolja, Dosuđe, Grnčar, Gusinje, Kolenovići, Kruševo, Martinovići, Višnjevo and Vusanje.

Opština Petnjica:

U skladu sa usvojenom definicijom u poglavlju 3.1 teritorija opštine Petnjica je uglavnom ruralna. Teritorija opštine Petnjica je podijeljena na 25 naselja sa geografski definisanim granicama u skladu sa kartama dobijenim od Zavoda za statistiku – MONSTAT.

Table II.23 Nazivi naselja u Opštini Petnjica i pripadajućih brojki u skladu sa nomenklaturom Zavoda za statistiku Crne Gore – MONSTAT

Br	Broj naselja	Naziv naselja
1	203556	Azane
2	203653	Bor
3	203823	Dašča Rijeka
4	203831	Dobrodole
5	203858	Donja Vrbica
6	203769	Godočelje
7	203785	Gornja Vrbica
8	203980	Javorova
9	203998	Johovica
10	204021	Kalica
11	204064	Kruščia
12	204102	Lagatori
13	204129	Lazi
14	204170	Lješnica
15	204218	Murovac
16	204242	Orahovo
17	204269	Pahulj
18	204285	Petnjica
19	204307	Ponor
20	204315	Poroče
21	204340	Radmanci
22	204382	Savin Bor
23	204480	Trpezi
24	204498	Tucanje
25	203718	Vrševo

Ruralna naselja:

U skladu sa podjelom Zavoda za statistiku CrneGore Monstat, u opštini Petnjica su sljedeća naselja:Azane, Bor, Dašča Rijeka, Dobrodole, Donja Vrbica, Godočelje, Gornja Vrbica, Javorova, Johovica, Kalica, Kruščia, Lagatori, Lazi, Lješnica, Murovac, Orahovo, Pahulj, Petnjica, Ponor, Poroče, Radmanci, Savin Bor, Trpezi, Tucanje, Vrševo.

PLANINSKA PODRUČJA

Iako je Evropska unija u članu 32(1a) Regulative Savjeta – (ES) No. 1305/2013 prepoznala određena ograničenja u pogledu mogućnosti korišćenja zemljišta i povećanja cijene rada u planinskim predjelima, Crna Gora još uvijek nema urađenu klasifikaciju područja sa prirodnim ograničenjima za poljoprivredu (ANC – Area of natural constraint). Međutim, za potrebe IPARD II programa potrebno je napraviti razliku između planinskih i ostalih područja.

Imajući u vidu već pomenute raznolikosti, čak i na nivou većih opština, a polazeći od iskustava članica EU, predlaže se sljedeća klasifikacija planinskih područja za potrebe ovog programa.

Linija razgraničenja planinskih oblasti od preostalog ruralnog područja se povlači na visini od 600 metara nadmorske visine. Glavni razlozi ovakve podjele su: opšta infrastruktura, a posebno putna, je znatno lošija u planinskim nego u nižim predjelima, sezona vegetacije je kraća, strmih područja ima znatno više iznad ove visine, kvalitet zemljišta je lošiji nego u dolinama, itd. Stoga su opšti uslovi života u ruralnim područjima iznad 600 metara nadmorske visine znatno lošiji nego ispod ove linije.

Kako bi se izbjeglo bilo kakvo nerazumijevanje u implementaciji, predloženi kriterijum od 600 m nadmorske visine biće utvrđen za svaki zahtjev za podršku u okviru IPARD II programa.

ANEKS III – LISTA NACIONALNIH MINIMALNIH STANDARDARDA

Lista minimalnih nacionalnih standarda predstavljena je u skladu sa trenutno važećim propisima. Nacionalni standardi, koji su na snazi u momentu odluke o bespovratnoj podršci, će biti primjenjivani.

Relevantni domaći propisi koji se odnose na Mjeru 1: Investicije u fizički kapital poljoprivrednih gazdinstava (M1), Mjeru 3: Investicije u fizički kapital vezano za preradu i marketing poljoprivrednih i proizvoda ribarstva (M3) i Mjeru 7: Diverzifikacija na gazdinstvu i poslovni razvoj (7)

Crnogorski zakonodavni okvir	Nacionalni Minimalni Standardi	Mjera	Tehnička tijela
Zakon o poljoprivredi i ruralnom razvoju (»Službeni list CG«, br.30/17)	U skladu sa ovim Zakonom se ostvaruje pravo na podsticaj nosioca poljoprivrednog gazdinstva, koji podnosi zahtjev, sa potrebnom dokumentacijom, za ostvarivanje prava na podsticaj i koji je upisan u Registar poljoprivrednih gazdinstava	M1 M3 M7	Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja
Zakon o stočarstvu (»Službeni list CG«, br 48/15)	1) Ovim zakonom uređuje se način i uslovi za uzgoj domaćih životinja, načinu usvajanja i implementacije programa selekcije, održavanje genetske varijabilnosti, promet uzgoj životinja genetski materijal, prava i obaveze stoke i druga pitanja od značaja za stočarstvo. 2) Ovaj Zakon primjenjuje se na uzgoj: goveda, bivola, ovaca, koza, konja, svinja, peradi, krznaša, zečevi i pčele	M1 M3 M7	Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove
Zakon o vinu (Službeni list CG«, br 41/16)	Ovim zakonom uređuje se proizvodnja i distribucija grožđa za proizvodnju vina i promet vina i drugih proizvoda od grožđa i vina, označavanje, geografsko porijeklo vina i druga pitanja od značaja za vinogradarstvo i proizvodnju vina.	M1 M3 M7	Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja
Zakon o maslinarstvu i maslinovom ulju (»Službeni list CG«, br 39/16)	Ovim zakonom uređuje se obrade i stavljanja na tržište maslina i maslinovog ulja , kao i druga pitanja od značaja za razvoj maslinarstva u Crnoj Gori.	M1 M3 M7	Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove
Zakon o zdravstvenoj zaštiti bilja (»Službeni list CG«, br. 48/15)	U skladu sa ovim Zakonom, u okviru nadležnosti fitosanitarnog sektora, vrše se sledeće aktivnosti: upis u registar za obradu i/ili deklarisanje drvenog materijala za pakovanje, registraciju proizvođača, prerađivača, uvoznika, distributera i lica koja skladište bilje, proizvode od bilja i objekte pod nadzorom, i upis u registar uvoznika i distributera.	M1 M3 M7	Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove
Zakon o sjemenskom materijalu poljoprivrednog bilja (»Službeni list CG«, br. 48/15)	U skladu sa ovim Zakonom, u okviru nadležnosti fitosanitarnog sektora, vrše se sledeće aktivnosti: upis u registar proizvođača sjemenskog materijala poljoprivrednog bilja, uvoza i tranzita pošiljki sjemenskog materijala, upis u registar uvoznika sjemenskog materijala, upis u registar uvoznika i distributera sertifikovanog sjemenskog materijala.	M1 M3 M7	Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove
Zakon o sadnom materijalu (»Službeni list CG«, br. 48/15)	U skladu sa ovim Zakonom, u okviru nadležnosti fitosanitarnog sektora, vrše se sledeće aktivnosti: uvoz i tranzit pošiljki sa sadnim materijalom, upis u registar uvoznika sadnog materijala, upis u registar uvoznika i distributera, sertifikacija sadnog materijala i upis u registar proizvođača sadnog materijala.	M1 M3 M7	Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove
Zakon o sredstvima za zaštitu bilja (»Službeni list CG«, br. 18/14)	U skladu sa ovim Zakonom u okviru nadležnosti fitosanitarnog sektora vrše se sledeće aktivnosti: upis u registar uvoznika i distributera, postavljaju se pravila za upotrebu sredstava za zaštitu bilja	M1 M3 M7	Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove

Zakon o sredstvima za ishranu bilja (»Službeni list CG«, br. 43/18)	U skladu sa ovim Zakonom, u okviru nadležnosti fitosanitarnog sektora, vrše se sledeće aktivnosti: upis u registar uvoznika i distributera, postavljaju se pravila za upotrebu sredstava za ishranu bilja	M1 M3 M7	Uprava za bezbednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove
Zakon o bezbednosti hrane (»Službeni list CG«, br. 57/15)	U skladu sa ovim Zakonom, u okviru nadležnosti fitosanitarnog sektora, vrše se sledeće aktivnosti: upis u registar primarnih proizvođača hrane biljnog porijekla; u okviru nadležnosti sektora veterine vrše se sledeće aktivnosti: upis u registar registrovanih i odobrenih objekata u radu sa hranom životinjskog porijekla i hranom za životinje; upis u registar odobrenih objekata u radu sa hranom biljnog porijekla nakon primarne proizvodnje.	M1 M3 M7	Uprava za bezbednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove
Zakon o veterinarstvu (»Službeni list CG«, br. 43/185)	Zakon propisuje obaveze držalaca životinja, u skladu sa Zakonom, uvozom, izvozom, tranzitom životinja, sjemena za vještačko osjemenjivanje, jajinih ćelija i oplodjenih jajnih ćelija.	M1 M3 M7	Uprava za bezbednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove
Zakon o identifikaciji i registraciji životinja (»Službeni list CG«, br. 48/15)	U skladu sa ovim Zakonom, vrši se identifikacija i registracija životinja i gazdinstava. Registracija gazdinstava je obavezna za sva gazdinstva na kojima se životinje drže ili uzgajaju. Identifikacija životinja je obavezujuća za sve domaće životinje koje se uzgajaju na gazdinstvu, kao i za druge životinje. Sektor veterine vodi Centralni Registar gazdinstava i elektronsku bazu podataka, dok držaoci životinja vode registar gazdinstva.	M1 M3 M7	Uprava za bezbednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove
Zakon o zaštiti dobrobiti životinja (»Službeni list CG«, br. 47/15)	Ovaj Zakon propisuje prava, obaveze i odgovornosti fizičkih i pravnih lica u pogledu zaštite životinja od patnje tokom uzgoja i držanja; humano klanje, intervencije, transport, eksperimente; pravila držanja životinja i druga pitanja od značaja za zaštitu dobrobiti životinja. Veterinarski sektor vrši upis u registar držalaca životinja.	M1 M3 M7	Uprava za bezbednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove
Zakon o životnoj sredini (»Službeni list CG«, br. 52/16)	Ovaj Zakon reguliše zaštitu životne sredine i principe održivog razvoja, činioce i instrumente zaštite životne sredine, javno učešće u pitanjima zaštite životne sredine i ostalim pitanjima relevantnim za životnu sredinu.	M1 M3 M7	Agencija za zaštitu životne sredine
Zakon o procjeni uticaja na životnu sredinu (»Službeni list CG«, br. 52/16)	Ovaj Zakon reguliše proceduru procjene uticaja, za projekte koji imaju značajan uticaj, na životnu sredinu, sadržaj studije procjene uticaja na životnu sredinu, učešće vlasti, organizacija i zainteresovane javnosti, evaluaciju i procedure odobravanja i izdavanja, razmjene informacija na projektima koji mogu imati značajan uticaj na životnu sredinu u drugim zemljama, superviziju i ostala pitanja od značaja za procjenu uticaja na životnu sredinu.	M1 M3 M7	Agencija za zaštitu životne sredine
Zakon o prostornom planiranju i izgradnji objekata (»Službeni list CG«, br. 33/14)	Ovaj Zakon reguliše sistem prostornog planiranja u Crnoj Gori, način i uslove izgradnje objekata, kao i ostala pitanja značajna za prostorno planiranje i izgradnju.	M1 M3 M7	Ministarstvo održivog razvoja i turizma Uprava za inspeksijske poslove

Uredba o projektima koji podliježu procjeni uticaja na životnu sredinu (»Službeni list CG«, br. 37/18)	Ovom Uredbom definišu se projekti za koje je sprovedena procjena uticaja na životnu sredinu i projekti za koje se zahtijeva izrada projekata o procjeni uticaja na životnu sredinu.	M1 M3 M7	Agencija za zaštitu životne sredine
Zakon o organskoj proizvodnji (»Službeni list CG«, br. 56/13)	U skladu sa ovim Zakonom, u okviru nadležnosti Ministarstva poljoprivrede i ruralnog razvoja, vrši se upis u registar organskih proizvođača.	M1 M3 M7	Monteorganika
Zakon o vodama (»Službeni list CG«, br. 18/17)	Zakon o vodama uređuje pravni status i integrisano upravljanje vodama, priobalnim zemljištem i vodnim masama, uslove i način obavljanja poslova u vezi sa vodom i ostalim pitanjima od značaja za upravljanje vodama i vodnim resursima.	M1 M3 M7	Uprava za vode
Zakon o energetici (»Službeni list CG«, br. 51/17)	Ovaj Zakon određuje energetske aktivnosti i reguliše uslove i način izvođenja aktivnosti, kvalitetan rad i pouzdano snadbijevanje energijom krajnjih korisnika; javne usluge i ostale aktivnosti u energetskom sektoru od značaja za Crnu Goru; organizacija i funkcionisanje električne energije i gasa; način i uslove korišćenja obnovljivih izvora energije i kogeneracije; energetska efikasnost u sektoru proizvodnje, prenosa i distribucije, kao i ostala pitanja od značaja za energiju.	M1 M3 M7	Ministarstvo ekonomije
Zakon o zanatstvu (Službeni list Crne Gore br. 40/11)	Ovaj zakon utvrđuje uslove za obavljanje zanatskog poslovanja i druga pitanja od značaja za zanatstvo.	M7	Ministarstvo ekonomije
Zakon o kooperativama (»Službeni list CG«, br. 43/15)	Ovim zakonom reguliše se način uspostavljanje koopretativa, sticanje i prestanak statusa članstva u kooperativama, upravljanje kooperativama i druga pitanja od značaja za rad kooperativa.	M1 M3 M7	Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja
Zakon o turizmu i ugostiteljstvu (»Službeni list Crne Gore«, br. 13/18)	Djelatnost pružanja turističkih usluga u seoskom turizmu mogu obavljati privredna društva, pravna lica i preduzetnici, kao i fizička lica - poljoprivrednici, koji se bave poljoprivredom sami ili kao članovi porodičnog poljoprivrednog gazdinstva.	M7	Ministarstvo održivog razvoja i turizma
Zakon o morskom ribarstvu i marikulturi (»Službeni list CG«, br. 47/15)	U skladu sa ovim Zakonom, u okviru nadležnosti Ministarstva poljoprivrede i ruralnog razvoja, vrši se upis u registar ribarskih brodova i registar ribara.	M1 M3 M7	Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja
Zakon o slatkovodnom ribarstvu i akvakulturi (»Službeni list CG«, br. 17/18)	Ovim zakonom uređuje se način korišćenja, zaštite, očuvanja, uzgoja i ulova riba u ribolovnim vodama. Odredbe ovog zakona odnose se i na rakove, školjke, žabe i druge korisne vodene životinje u ribolovnim vodama. Riba i ostala vodena fauna su dobra od opšteg interesa, u državnoj su svojini i koriste se na način i pod uslovima utvrđenim ovim zakonom	M1 M3 M7	Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja

Zakon o unutrašnjoj trgovini (»Službeni list CG«, br. 40/11)	Ovim zakonom uređuju se uslovi unutrašnje trgovine i vrste obavljanja trgovine, zaštita od nelojalne konkurencije u trgovini i nadzor nad sprovođenjem ovog zakona.	M1 M3 M7	Ministarstvo ekonomije
Zakon o opštem upravnom postupku (»Službeni list RCG«, br 37/17)	Po ovom zakonu dužni su da postupaju državni organi i organi lokalne uprave kada, u upravnim stvarima, neposredno primjenjujući propise, rješavaju o pravima, obavezama ili pravnim interesima fizičkog lica, pravnog lica ili druge stranke, kao i kada obavljaju druge poslove utvrđene ovim zakonom.	M1 M3 M7	Ministarstvo unutrašnjih poslova
Zakon o teritorijalnoj organizaciji Crne Gore (»Službeni list CG«, br. 31/17)	Ovim zakonom uređuje se teritorijalna organizacija Crne Gore, stanje, način i postupak teritorijalne organizacije i druga pitanja od značaja za teritorijalnu organizaciju.	M1 M3 M7	Ministarstvo unutrašnjih poslova
Zakon o prostornom planiranju i izgradnji objekata (»Službeni list CG«, br. 63/18)	Ovaj Zakon reguliše sistem prostornog planiranja u Crnoj Gori, način i uslove izgradnje objekata, kao i ostala pitanja značajna za prostorno planiranje i izgradnju.	M1 M3 M7	Ministarstvo održivog razvoja i turizma
Zakon o šumama (»Službeni list CG«, br. 47/15)	Zakon o šumama jasno definiše pojam šuma kao i stvaranje uslova za potpunu realizaciju funkcije privatnih šuma i njihovu međusobnu usklađenost, racionalno upravljanje i obezbjeđenje znatno efikasnijeg sistema zaštite šuma.	M1 M3 M7	Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja
Zakon o nacionalnim parkovima (»Službeni list CG«, br. 39/16)	Ovaj Zakon štiti prirodu u cjelini, a posebno područja posebnih prirodnih vrijednosti, prirodnih posebnosti i rijetkosti koje su zbog zdravstvene, kulturne, obrazovne, naučne, istorijske, estetske i rekreativne vrijednosti turizma i od posebne važnosti za život i rad radnih ljudi, stanovnika i zajednice.	M1 M3 M7	Ministarstvo održivog razvoja i turizma
Zakon o računovodstvu i (»Službeni list CG«, br.52/16)	Ovim zakonom uređuje se razvrstavanje pravnih lica, uslovi i način vođenja poslovnih knjiga, organizacija računovodstva, sastavljanje, dostavljanje i objavljivanje finansijskih izvještaja (u daljem tekstu: računovodstvo), uslovi i način vršenja procjene vrijednosti imovine i druga pitanja od značaja za računovodstvo. Ovaj zakon primjenjuje se na pravno lice registrovano za obavljanje privredne djelatnosti, nevladinu organizaciju i dio stranog društva (u daljem tekstu: pravno lice). Ovaj zakon ne primjenjuje se na računovodstvo i završni račun budžeta države, odnosno jedinice lokalne samouprave.	M1 M3 M7	Ministarstvo finansija

<p>Zakon o reviziji (»Službeni list Crne Gore« br 1/17)</p>	<p>Ovim zakonom uređuju se uslovi i način obavljanja revizije finansijskih izvještaja (u daljem tekstu: revizija), izdavanje i oduzimanje licenci za obavljanje revizije ovlaštenom revizoru i dozvole za obavljanje revizije društvu za reviziju, obaveznost revizije, kao i druga pitanja u vezi sa revizijom</p>	<p>M1 M3 M7</p>	<p>Ministarstvo finansija</p>
<p>Zakon o privrednim društvima (»Službeni list CG«, br.40/11</p>	<p>Ovim Zakonom reguliše se vrsta ekonomskih aktivnosti i način njihove registracije, kao i ekonomske aktivnosti koje sprovode preduzeća i preduzetnici. Oblici obavljanja poslovnih aktivnosti, registrovanih u skladu sa ovim Zakonom, trebaju prije početka sticanja aktivnosti biti odobrene, ako je odobravanje aktivnosti obezbijeđeno posebnim propisima.</p>	<p>M1 M3 M7</p>	<p>Ministarstvo finansija</p>
<p>Zakon o zaštiti prirode (»Službeni list CG«, br. 54/16)</p>	<p>Ovaj Zakon štiti prirodu u cjelini, a posebno područja posebnih prirodnih vrijednosti, prirodnih posebnosti i rijetkosti koje su zbog zdravstvene, kulturne, obrazovne, naučne, istorijske, estetske i rekreativne vrijednosti turizma i od posebne važnosti za život i rad radnih ljudi, stanovnika i zajednice.</p>	<p>M1 M3 M7</p>	<p>Ministarstvo održivog razvoja i turizma Agencija za zaštitu životne sredine</p>
<p>Zakon o poljoprivrednom zemljištu (»Službeni list CG«, br32/11)</p>	<p>U skladu sa ovim Zakonom, poljoprivredno zemljište, kao resurs od opšteg značaja, treba da uživa posebnu zaštitu i da se koristi pod uslovima i na način propisan ovim Zakonom. Poljoprivredno zemljište, u smislu ovog Zakona, podrazumijeva: obradivo zemljište, bašte, voćnjake, vinograde, livade, pašnjake, trstike, ribnjake i močvare, i drugo zemljište koje po svojim prirodnim i ekonomskim uslovima, može poslužiti opštem interesu ako se koristi ili može biti korišćeno za poljoprivrednu proizvodnju. Obradivo poljoprivredno zemljište, u smislu ovog Zakona je: obradivo zemljište, bašte, voćnjaci vinogradi i livade.</p>	<p>M1 M3 M7</p>	<p>Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja</p>

ANEKS IV - TABELA SOCIO-EKONOMSKIH, SEKTORSKIH I INDIKATORA ŽIVOTNE SREDINE

Indikator	Jedinica mjere	Vrijednost indikatora	Godina
I: SOCIO-EKONOMSKI INDIKATORI			
1. Stanovništvo			
Ukupno	Stanovnika	620.029	2011 Census
Ruralno	% od ukupnog	36,8	2011 Census
Urbano	% od ukupnog	63,2	2011 Census
2. Starosna struktura			
		35,6	
< 15 godina	% ukupnog stanovništva	19,2	2011 Census
15-64 godina	% ukupnog stanovništva	68,0	2011 Census
65 i više	% ukupnog stanovništva	12,8	2011 Census
3. Teritorija			
Ukupno	Km ²	13.812	
Ruralno	% ukupnog područja		
Urbano	% ukupnog područja		
4. Gustina stanovništva			
Ukupno	Stanovnika/km ²	44,9	2011 Census
Ruralno	Stanovnika/km ²		
5. Stopa zaposlenosti*			
	<i>*osigurani u poljoprivredi</i>	Podaci iz ankete o radnoj snazi	
Ukupno	Br. i %	Br. = 207,6 (ukupan broj zaposlenih—u 000), E% = 41.4%	2013
Muško	Br. i %	Br.=115,2 (u 000), E% = 47,1%	2013
Žensko	Br i %	Br. = 92,4 (u 000), E% = 36,0	2013
6. Stopa samozapošljavanja			
Udio samozaposlenih lica u ukupnom broju zaposlenih od 15-64 godina	% samozaposlenih lica u ukupnom broju zaposlenih od 15-64 godina		
7. Stopa nezaposlenosti			
Ukupno (15-74 godina)	%	19,1	2013
Mladi (15-24 godina)	%	39,9	2013
8. BDP po stanovniku (*)			
BDP po stanovniku	BDP/stanovnik	5.063	2012
Ukupno	EUR/stanovnik Indeks PPS (EU-27=100)		
9. Stopa siromaštva (*)			
Ukupno i po vrsti područja (manje naseljena, srednje urbanizovana i gusto naseljena područja)	Ukupno i po područjima: % ukupnog stanovništva		
10. Ekonomska struktura (GVA)			
Ukupno	EUR miliona	3.149	2012
Primarna	EUR mill/% od ukupnog GVA	7,4%	2012
Sekondarna	EUR mill/% od ukupnog GVA	15,0%	2012
Tercijalna	EUR mill/% od ukupnog GVA	61,3%	2012
11. Struktura zaposlenih			
Ukupno	1.000 osoba		
Primarna	1.000 osoba/% ukupnog		
Sekondarna	1.000 osoba/% ukupnog		
Tercijalna	1.000 osoba/% ukupnog		
12. Produktivnost rada po ekonomskim sektorima			
Ukupno	EUR/osobi		

Primarna	EUR/osobi		
Sekondarna	EUR/osobi		
Tercijalna	EUR/osobi		
II: SEKTORSKI INDIKATORI			
13. Zaposlenost po ekonomskom aktivnošću			
Ukupno	1.000 osoba	171.474	2013
Poljoprivreda	1.000 osoba	Sektor A (NACE REV 2) 2.771	2013
Poljoprivreda	% od ukupnog	1,62%	
Šumarstvo	1.000 osoba	(A02 NACE REV2) 0,172	2013
Šumarstvo	% od ukupnog	0,1%	
Prehrambena industrija	1.000 osoba	*proizvodnja hrane 3.459 (C10 – NACE REV 2)	2013
Prehrambena industrija	% od ukupnog	2.02%	
Turizam	1.000 osoba	*smještaj i usluge 14.333 (sektor I NACE REV2)	2013
Turizam	% od ukupnog	8,35%	
14. Produktivnost rada u poljoprivredi			
Ukupno	EUR/GJR	N/A	
15. Produktivnost rada u šumarstvu			
Ukupna ekonomska struktura (GVA) zaposlenih u šumarstvu	EUR/GJR	N/A	
16. Produktivnost rada u prehrambenoj industriji			
Ukupna ekonomska struktura (GVA) zaposlenih u prehrambenoj industriji	EUR/osobi	N/A	
17. Poljoprivredna gazdinstva			
Ukupno	Br.	48.870	2010
Veličina gazdinstva < 2 ha	Br.	35.859	2010
Veličina gazdinstva 2-4,9 ha	Br.	7.627	2010
Veličina gazdinstva 5-9,9 ha	Br.	2.712	2010
Veličina gazdinstva 10-19,9 ha	Br.	1.157	2010
Veličina gazdinstva 20-29,9 ha	Br.	329	2010
Veličina gazdinstva 30-49,9 ha	Br.	313	2010
Veličina gazdinstva 50-99,9 ha	Br.	441	2010
Veličina gazdinstva > 100 ha	Br.	432	2010
Ekonomska veličina gazdinstva < 2.000 Standard Output (SO)	Br.	31.579	2010
Ekonomska veličina gazdinstva 2.000-3.999 SO	Br.	9.527	2010
Ekonomska veličina gazdinstva 4.000-7.999 SO	Br.	5.281	2010
Ekonomska veličina gazdinstva 8.000-14.999 SO	Br.	1.837	2010
Ekonomska veličina gazdinstva 15.000-24.999 SO	Br.	443	2010
Ekonomska veličina gazdinstva 25.000-49.999 SO	Br.	146	2010
Ekonomska veličina gazdinstva 50.000-99.999 SO	Br.	42	2010
Ekonomska veličina gazdinstva 100.000-249.999 SO	Br.	10	2010
Ekonomska veličina gazdinstva 250.000-499.999 SO	Br.	1	2010
Ekonomska veličina gazdinstva >500.000 SO	Br.	2	2010

Prosječna veličina	Ha UAA/gazdinstva	4,6	2010
Prosječna ekonomska veličina	EUR of SO/gazdinstva	2.600,0	2010
Prosječna veličina u radnim jedinicama (osoba)	Osoba/gazdinstva	2	2010
Prosječna veličina u radnim jedinicama (GJR)	GJR/gazdinstva	0,96	2010
18. Poljoprivredna površina			
Ukupno korišćeno polj. površine (UAA)	Ha	221.297,6	2010
Obradive površine ³²	% of total UAA	1,83	2010
Stalne livade i pašnjaci	% of total UAA	94,98	2010
Stalni usjevi	% of total UAA	2,10	2010
19. Poljoprivredne površine pod organskom proizvodnjom³³			
Sertifikovano	ha UAA	N/A	
U konverziji	ha UAA	2.986,24	
Udio u UAA (sertifikovano i u konverziji)	% od ukupnog UAA	1,3	
20. Navodnjavane površine			
Ukupno navodnjavane površine	Ha	5.204,2	2010
Udio u UAA	% od ukupnog UAA	2,35	2010
21. Uslovna grla			
Ukupan broj	UG-uslovno grlo	118.410	2010
22. Radna snaga na gazdinstvu			
Ukupno redovna radna snaga na gazdinstvu	Osoba	98.961	2010
Ukupno redovna radna snaga na gazdinstvu	GJR	47.057	2010
23. Starosna struktura nosioca gazdinstava³⁴			
Ukupan broj nosioca gazdinstava	Br.	48.870	2010
Udio < 35 godina	Ukupan % menadžera	5,60	2010
Udio < 35/ > =55 years	Br. mladih nosioca gazdinstava prema starim nosiocima gazdinstava	17.699	2010
24. Obuke nosioca gazdinstava o poljoprivredi			
Udio ukupnog broja nosioca gazdinstava sa samo osnovnim i praktičnim znanjem	% od ukupnog	95,77	2010
Udio nosioca gazdinstava < 35 godina sa samo osnovnim i praktičnim znanjem	% od ukupnog	5,35	2010
25. Faktor prihoda u poljoprivredi (*)			
Učešće/udio bruto dodate vrijednosti faktora prihoda (faktor prihoda u poljoprivredi) za GJR, prekovremeni rad	EUR/GJR ili indeks	N/A	
26. Prihodi preduzetnika u poljoprivredi (*)			
Standard života poljoprivrednika: preduzetnički prihodi u poljoprivredi (neto prihod od poljoprivrednih preduzetnika u realnom smislu) po neplaćenju godišnjoj jedinici rada	EUR/GJR	N/A	
Standard života poljoprivrednika kao standard života zaposlenih u ukupnoj	%	N/A	

³²MONSTAT - Prema metodološkom uputstvu Popisa poljoprivrede 2010 u površine oranica **nijesu uključene** površine okućnica i ili/bašta koje su namijenjene za sopstvenu potrošnju. Udio okućnica u ukupnom korišćenom zemljištu prema podacima Popisa iznosi **1,09%**.

³³ MPRR podaci.

³⁴ MONSTAT - Nosilac gazdinstva u porodičnim poljoprivrednim gazdinstvima je poistovjećen sa menadžerom.

ekonomiji (na osnovu korišćenih EUR/radnih sati)			
27. Ukupan faktor produktivnosti u poljoprivredi (*)			
Odnos između promjene u količini proizvodnje u posmatranom periodu i odgovarajuće promjene u inputima (ili faktorima) koji se koriste za njihovu proizvodnju	Vrijednost indeksa (2005=100)	N/A	
28. Investicije u poljoprivredi			
GFCF (Bruto investicije u osnovna sredstva)	EUR miliona	N/A	
Udio BDV u poljoprivredi	% of BDV u poljoprivredi	N/A	
29. Šuma i drugo šumsko zemljište (FOWL) (000)			
Ukupno	1.000 ha	627 ³⁵	2011
Udio ukupnih površina zemljišta	% od ukupnih površina zemljišta	N/A	
30. Infrastruktura turizma			
Broj kreveta u kolektivnim objektima: ukupan broj i po regionima (predominantno ruralno područje, prelazna ruralna područja i predominantno urbana područja)	Ukupno: - Broj kreveta po regionima; - % ukupnog broja kreveta	38.392 ³⁶	
III: INDIKATORI ZAŠTITE ŽIVOTNE SREDINE/KLIMATSKI INDIKATORI			
31. Zemljište			
Udio poljoprivrednog zemljišta	% od ukupne površine	37,33	
Udio prirodnih livada i pašnjaka	% od ukupne površine	15,21	
Udio šumskog zemljišta	% od ukupne površine	9,95	
Udio tranzicionalnog šumskog žbunja	% od ukupne površine	N/A	
Udio prirodnog zemljišta	% od ukupne površine	N/A	
Udio vještačkog zemljišta	% od ukupne površine	N/A	
Udio drugih površina	% od ukupne površine	N/A	
32. Područja sa prirodnim ograničenjima			
Korišćeno poljoprivredno zemljište u različitim kategorijama u odnosu na područja sa prirodnim ograničenjima: - Područja koja nijesu sa prirodnim ograničenjima, - Područja sa prirodnim ograničenjima: - A) Planinska područja sa prirodnim ograničenjima; - B) Specifična područja sa prirodnim ograničenjima i - C) druga područja sa prirodnim ograničenjima	% od ukupnog korišćenog zemljišta	N/A	
33. Intenzitet proizvodnje			
Korišćeno poljoprivredno zemljište za ekstenzivne obradive kulture (korišćeno poljoprivredno zemljište sa	ha i % od ukupnog korišćenog poljoprivrednog zemljišta	N/A	

³⁵ MONSTAT - Podatak je iz trogodišnjeg statističkog istraživanja o promjeni površina šuma (2011.god.).

³⁶ Podatak se odnosi na stalni broj kreveta. Ne postoje podaci po regionima.

prinosom žitarica <60% od prosjeka EU-27			
Korišćeno poljoprivredno zemljište kao ekstenzivan pašnjak (korišćeno poljoprivredno zemljište sa gustom stoke <1UG/ha krmnog bilja	ha i % od ukupnog korišćenog poljoprivrednog zemljišta		N/A
34. Područja pod Natura 2000			
Područja pod N2000: - Korišćeno poljoprivredno zemljište pod N2000; - Šumska područja pod N2000.	% ukupnog područja/korišćeno poljoprivredno zemljište/šumsko područje		N/A
35. Indeks zemljišnih ptica – živina (*)			
Ukupno (indeks)	Indeks 2.000=100		N/A
36. Stanje konzervacije poljoprivrednih staništa (pašnjak)			
Ukupno	% od ukupnog UAA		N/A
Planinska			N/A
Druga			N/A
37. Visoke prirodne vrijednosti poljoprivredne proizvodnje (*)			
Status nacionalnog očuvanja	% ocjena staništa		N/A
Status međunarodnog očuvanja	% ocjena staništa		N/A
38. Zaštićene šume			
Klasa 1: Glavni cilj očuvanja „Očuvanje biodiverziteta“	% FOWL površina		N/A
Klasa 1.1: Nema aktivnih intervencija	% FOWL površina		N/A
Klasa 1.2: Minimum intervencija	% FOWL površina		N/A
Klasa 1.3: Očuvanje kroz aktivno upravljanje	% FOWL površina		N/A
Klasa 2: Glavni cilj upravljanja „Zaštita pejzaža“	% FOWL površina		N/A
39. Vodozahvati u poljoprivredi (*)			
Zapremina vode koja se primjenjuje na zemljištu za navodnjavanje	m ³		2.260.000 ³⁷
40. Kvalitet voda			
Potencijalni višak azota na poljoprivrednom zemljištu	Kg N/ha/godina		N/A
Potencijalni višak fosfora na poljoprivrednom zemljištu	Kg P/ha/godina		N/A
Nitrati u slatkoj vodi – Površinske vode: Visok kvalitet	% monitoringa		N/A
Nitrati u slatkoj vodi – Površinske vode: Srednji kvalitet	% monitoringa		NA
Nitrati u slatkoj vodi – Površinske vode: Loš kvalitet	% monitoringa		NA
Nitrati u slatkoj vodi – Podzemne vode: Visok kvalitet	% monitoringa		NA
Nitrati u slatkoj vodi – Podzemne vode: Srednji kvalitet	% monitoringa		NA
Nitrati u slatkoj vodi – Podzemne vode: Loš kvalitet	% monitoringa		NA

³⁷ MONSTAT-Podaci o navodnjavanju su prikupljeni kroz regularna godišnja istraživanja na poljoprivrednim preduzećima.

41. Organska materija zemljišta na obradivom zemljištu (*)			
Procjena stanja zaliha organskog ugljenika u zemljanom sloju: - Ukupno stanje organskog ugljenika; - Veća koncentracija organskog ugljenika, - SDT koncentracije organskog ugljenika	Gigatona u zemljanom sloju od 20cm (ukupno organskog ugljenika); - g/kg (SDT koncentracija organskog ugljenika)		N/A
42. Erozija zemljišta od vode			NA
Stopa erozije zemljišta od vode	Tona/ha/godina		NA
Pogođena poljoprivredna površina	Ha		
43. Proizvodnja obnovljive energije od poljoprivrede i šumarstva			
Od poljoprivrede	kToe (kilotona (100 tona) equivalent ulja)		
Od šumarstva	kToe		
44. Korišćenje energije u poljoprivredi i šumarstvu			
Direktno korišćenje energije u poljoprivredi/šumarstvu	Za oba korišćenja: - Ukupno u kilotonima (1.000 tona ekvivalentnog ulja, kToe) Za poljoprivredu: Kg ekvivalentnog ulja/ha korišćenog poljoprivrednog zemljišta		N/A
Direktno korišćenje energije u preradi	Za poljoprivredu: Kg ekvivalentnog ulja/ha korišćenog poljoprivrednog zemljišta		N/A
45. Misija efekta staklene bašte (GHG)			
Ukupne neto emisije u poljoprivredi (uključujući zemljišta): - Zbirne godišnje emisije metana (CH ₄) i azotni oksid (N ₂ O) iz poljoprivrede; - Zbirne godišnje emisije i uklanjanja ugljen-dioksida (CO ₂), i emisije metana (CH ₄) i azot oksida (N ₂ O) iz poljoprivrednog zemljišta (pašnjaka i zemljišta)	1.000 tona ekvivalentnog CO ₂		N/A
Udio poljoprivrede (uključujući zemljište) u ukupnoj neto emisiji	% ukupne misije efekta staklene bašte		N/A

ANEKS V – OPIS KONSULTACIJA SA PARTNERIMA - REZIME

Naziv institucije/tijela/osobe	Stručnost/Ekspertiza	Ime kontakt osobe
Direktorat za poljoprivredu i ribarstvo – Direkcija za stočarstvo	Stočarstvo	Gorica Bojić
Direktorat za poljoprivredu i ribarstvo – Direkcija za biljnu proizvodnju	Biljna proizvodnja	Marija Krstić
Direktorat za poljoprivredu i ribarstvo – Direkcija za šeme kvaliteta i zemljišnu politiku	Organska proizvodnja i politika kvaliteta	Merisa Čekić Andrijana Rakočević
Direktorat za poljoprivredu i ribarstvo – Direkcija za ribarstvo	Ribarstvo	Milena Krasić
Direktorat za plaćanja	Plaćanja u poljoprivredi (nacionalni budžet, međunarodni i evropski fondovi)	Milena Vukotić Luka Đukanović
Direktorat za vodoprivredu	Upravljanje vodama	Zorica Đuranović
Direktorat za šumarstvo	Upravljanje šumama	Ranko Kankaraš
Savjetodavna služba za biljnu proizvodnju	Savjetodavne usluge u poljoprivredi – biljna proizvodnja	Vukota Stanišić
Služba za selekciju stoke	Savjetodavne usluge u poljoprivredi - stočarstvo	Gojko Babović
Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove	Praćenje i sprečavanje pojave, otkrivanje, suzbijanje i iskorjenjivanje određenih zaraznih bolesti životinja; sprovođenje veterinarske preventive životinja	Biljana Blečić
Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove	Vrši zdravstvenu zaštitu bilja; sredstava za ishranu bilja, sjemenski i sadni materijal; bezbjednost hrane i GMO	Zorka Prljević
Biotehnički fakultet	Nauka i obrazovanje	Zoran Jovović
Fakultet za prehrambenu tehnologiju, bezbjednost hrane i ekologiju (UDG)	Bezbjednost hrane	Aleksandra Martinović
Radna grupa 11 (sastavljena od predstavnika nacionalnih organa, društvenog i privatnog sektora, kao i nevladinih organizacija)	Pregovaračka grupa za poglavlje 11 – Poljoprivreda i ruralni razvoj	Velimir Šljivančanin
Ministarstvo održivog razvoja i turizma	Direkcija za posebne oblike turizma i turističku infrastrukturu - Ruralni turizam	Anka Kujović Enis Ljuljanović
Ministarstvo zdravlja	Odsjek za zdravstvenu zaštitu	Mitra Đurišić
Nacionalna turistička organizacija	Razvoj turizma	Dušanka Pavićević
Regionalna razvojna agencija Komovi, Bjelasica i Prokletije	Seoski turizam	Jelena Krivčević

Ministarstvo saobraćaja i pomorstva	Direktorat za javne puteve	Dalibor Milošević Miroslav Mašić
Zavod za statistiku Crne Gore - MONSTAT	Odsjek za poljoprivrednu statistiku	Dragan Peković
Agencija za zaštitu životne sredine	Organizacija, planiranje i učestvovanje u monitoringu životne sredine	Tamara Brajović Jasmina Janković
Monteorganika	Organska proizvodnja	Jovan Nikolić
Ministarstvo ekonomije	Energetika i regionalni razvoj	Božidar Pavlović Žana Radulović
Ministarstvo ljudskih i manjinskih prava	Poslovi rodne ravnopravnosti	Biljana Pejović
Privredna komora	Zastupanje opšteg interesa privrede i svih privrednih subjekata	Lidija Rmuš
Investiciono-razvojni fond	Kreditiranje	Zoran Vujović Nikola Milosavljević
Nacionalni parkovi	Etnografska baština	Aleksandar Mijović
Mreža za ruralni razvoj	Ruralni razvoj	Ratko Bataković
Savez pčelarskih organizacija	Pčelarstvo	Vladimir Radulović
Nacionalno udruženje vinara i vinogradara	Proizvodnja grožđa i vina	Rade Rajković
Unija udruženja stočara sa sjevera Crne Gore	Uzgoj stoke	Milko Živković
„Mesopromet“	Prerada mesa	Hilmo Franca
„Nani-prom“	Prerada mesa	Ivan Martinović
„Nika“, Nikšić	Prerada mlijeka	Tomislav Žižić
„Lazine“, Danilovgrad	Prerada mlijeka	Milutin Đuranović
„Intertehna“, Berane	Proizvodnja sira	Nebojša Stanković
Farma i sirara „Miljanić“, Nikšić	Proizvodnja sira	Radivoje Miljanić
Sirara „Niksen trade“, Cetinje	Proizvodnja sira	Nikica Čavor
Udruženje „Farmeri Vranštica“	Proizvodnja mesa, mlijeka i stočne hrane	Vučko Pešić
Udruženje „Zdravo zrno“	Proizvodnja žitarica	Željko Macanović
„Eko meduza“, Bijelo Polje	Prerada voća	Jelica Vujičić
„Bio-plod“, Rožaje	Proizvodnja malina	Šefkija Nurković
„DDS“, Mojkovac	Organska proizvodnja (voće)	Dragan Damjanović

Radovan Radojević, Bijelo Polje	Proizvodnja rakija	Radovan Radojević
Dragiša Jeremić, Bijelo Polje	Proizvodnja voća	Dragiša Jeremić
Rudolf Elezović, Ulcinj	Proizvodnja voća	Rudolf Elezović
„MDD“	Proizvodnja voća i povrća	Mladen Aligrudić
Udruženje “Valdanos”, Ulcinj	Proizvodnja maslina i maslinovog ulja	Džaudet Cakuli
Udruženje maslinara Bar	Proizvodnja maslina i maslinovog ulja	Ćazim Alković
Zoran Miković, Budva	Proizvodnja maslina i maslinovog ulja	Zoran Miković
Udruženje “Ulcinj”	Proizvodnja maslina i maslinovog ulja	Omer Dragovoja
Udruženje “Ana e malit” Ulcinj	Proizvodnja maslina i maslinovog ulja	Gani Redža
“Monte fish”	Ribarstvo	Marijana Krstović
Centar za razvoj agrara, Bijelo Polje	Poljoprivreda	Dejan Zejak
Ministarstvo ekonomije	Zanati	Lidija Radović

ANEKS VI – REZULTATI KONSULTACIJA – REZIME

Predmet konsultacija	Datum konsultacije	Vrijeme za dostavljanje komentara	Ime institucije/tijela/osobe koja je konsultovana	Rezultat konsultacija
Priprema IPARD II programa	Mart 2014	April 2014	Biotehnički fakultet Savjetodavna služba u biljnoj proizvodnji Služba za selekciju stoke Veterinarska uprava Fitosanitarna uprava	<p>Određivanje minimuma uslovnih grla za dobijanje podrške</p> <p>Isključivanje podjele na sektore za minimalni iznos investicije</p> <p>Objašnjavanje prihvatljivih troškova ulaganja po prioritetnim sektorima</p> <p>Ukupan broj projekata po aplikantu za programski period</p> <p>Usklađenost poljoprivrednog gazdinstva sa EU standardima na kraju investicije</p> <p>Minimalni kapaciteti-vezano za specifične kriterijume prihvatljivosti, Detaljno definisanje prihvatljivih mjera po prioritetnim sektorima</p> <p>Isključivanje podjele na sektore za minimalni iznos investicije</p> <p>Ukupan broj projekata po aplikantu za programski period</p>
Priprema IPARD II programa	Mart 2014	April 2014	Ministarstvo održivog razvoja i turizma, Nacionalna turistička organizacija, Lokalne turističke organizacije	<p>Potencijal za agro-turizam</p> <p>Specifični kriterijumi prihvatljivosti za seoski turizam i prodajna mjesta</p> <p>Definisanje prihvatljivih ulaganja</p>
Priprema IPARD II programa	4. jul 2014	25. jul 2014	Vinarije, mljekare, proizvodnja mlijeka i mesa, voća i povrća	<p>Pojednostaviti proceduru pri apliciranju za IPARD (poteškoće prilikom prikupljanja dokumentacije za MIDAS –saglasnosti i građevinske dozvole)</p> <p>Pomenuta potreba za inspektorom za sektor vina i predloženo da se pronade način za njegovo angažovanje kako bi se</p>

				<p>ozbiljni vinari zaštitili od neloyalne konkurencije</p> <p>Nedovoljno zemljišta za apliciranje; Smanjiti fragmentaciju zemljišta</p> <p>Da se poboljša znanje poljoprivrednika</p> <p>Plaćanje na rate, kako bi se olakšalo finansiranje projekata</p> <p>Teškoće u dolasku do finansijskih sredstava</p> <p>Loša infrastruktura</p> <p>Slaba produktivnost</p> <p>Podržati investicije u upravljenje stajnjakom</p> <p>Nedostatak saradnje između poljoprivrednika</p>
Nacrt mjera IPARD II programa	<p>Bijelo Polje (11/02/2015), Nisic (13/02/2015), Herceg Novi (14/02/2015) Podgorica (16/02/2015) Tuzi (01/04/2015) Golubovci (01/04/2015)</p>	<p>Bijelo Polje (11/02/2015), Nisic (13/02/2015), Herceg Novi (14/02/2015) Podgorica (16/02/2015) Tuzi (01/04/2015) Golubovci (01/04/2015)</p>	Poljoprivredni proizvođači i zainteresovane strane	<p>Uzgoj koka nosilja i način podrške</p> <p>Izgradnja mini-sirare</p> <p>Da li su troškovi projektne dokumentacije prihvatljivi za podršku</p> <p>Smanjenje kriterijuma Kupovina stoke</p> <p>Uključivanje sektora hortikulture za podršku</p> <p>Zasnivanje plantaža ljekovitog bilja</p>
8.1.2. Razlozi za intervenciju Sektor proizvodnje voća i povrća	27/03/2015	02/04/2015	Centar za razvoj agrara, Bijelo Polje ; Mr Dejan Zejak, dipl.ing.agr.	<p>Dodati pasus: I kvalitetnog sadnog materijala sa odgovarajućim sortimentom, i proizvodnja sadnog materijala pogodnog za dalju distribuciju i sadnju na područjima Crne Gore</p> <p>Odgovor: To se podrazumijeva kroz neophodne investicije, i preciznije će biti uređeno Pravnikom.</p>
8.1.6.3. Ekonomska održivost gazdinstva 8.2.6.2. Ekonomska održivost preduzeća				<p>Za investicije preko 50.000 EUR neophodan je kompletan i detaljan biznis plan dodati/izmijeniti sa: INVESTICIONI ELABORAT</p> <p>Odgovor: Rečenica je u skladu sa sektorskim sporazumom i ne može biti promijenjena.</p>
8.1.5. Krajnji korisnici Korisnik je fizičko ili pravno lice koje se bavi	27/03/2015	02/04/2015	Fitosanitarna uprava Ms. Milka Petrušić	Kakav će odnos biti vezan za obaveze registracije po drugim zakonima? (npr.

poljoprivrednim aktivnostima, a koje je registrovano u skladu sa Zakonom o poljoprivredi i ruralnom razvoju („Službeni list Crne Gore“, br. 56/09 i br. 34/14).				Zakon o bezbjednsoti hrane recimo i dr.) Odgovor: Što se tiče konkretno ove mjere, koja je usmjerena na primarnu proizvodnju, dovoljni su navedeni kriterijumi. Korisnici mjere su državljani Crne Gore, koji su u obavezi da poštuju crnogorske zakone.
8.1.8. Minimum i maksimum ukupno prihvatljivih investicija za mjeru (1)				Mišljenja smo da je za pojedine vrste proizvodnje na koje se mjera odnosi minimalni iznos od 10 000 EUR osta visok, dok za druge vrste je u redu. Odgovor: Zbog preklapanja sa mjerama koje se realizuju kroz nacionalni budžet spuštanje minimalnog iznosa investicije nije moguće.
8.2.6.3. Nacionalni standardi/EU standardi Prije konačne isplate korisnik (cijelo preduzeće/gazdinstvo), mora biti usaglašen sa Nacionalnim minimalnim standardima u pogledu zaštite životne sredine, javnog zdravlja, dobrobiti životinja i zaštite na radu				Razlikuje se od ranije prikazanih nacionalnih standarda. Ujednačiti. Odgovor: Ovo poglavlje nema za cilj da bude isto kao za prethodnu mjeru, jer je vrsta investicija i njihova priroda drugačija.
Mogućnosti kreditiranja	27/03/2015	02/04/2015	IRF-Investicioni razvojni fond Zoran Vujović-Pomoćnik izvršnog direktora; Nikola Milosavljević-rukovodilac službe za kredite i garancije	Podržati održiva gazdinstva, tj. da se kriterijumi povećaju kako bismo imali manje korisnika, a s druge strane isti bi bili ozbiljniji i sposobniji za vraćanje kredita. Odgovor: Prema sektorskim analizama i prethodnim iskustvom sa sličnim programima, ovo je optimalni kriterijum za ovu fazu razvoja crnogorske poljoprivrede.

				<p>Dati prednost mjeri (3);</p> <p>Odgovor: Kao što je i dato u tabeli indikativnog budžeta najviše sredstava je alocirano za mjeru (3).</p> <p>Izrada kvalitetnijeg biznis plana kojim će se prikazati realna mogućnost vraćanja kredita;</p> <p>Odgovor: Agencija za plaćanje će pripremiti biznis plan, i biće definisan uz Pravilnik. Iskustvo i potrebe bankarskog sektora će biti uzete u obzir.</p> <p>Precizirati procedure (ograničiti mogućnost dopuna dokumentacije)</p> <p>Odgovor: Konkretna procedura realizacije definisana je u posebnom dokumentu. Dok su sredstva za ovaj program uglavnom iz EU, Nacionalni zakoni i dalje važe, pa u skladu sa Zakonom o opštem upravnom postupku, dopuna dokumentacije je pravo svakog korisnika koji podnese aplikaciju.</p>
Mjera (1)-Investicije u fizički kapital na poljoprivrednim gazdinstvima	27/03/2015	02/04/2015	Biotehnički fakultet dr. Zoran Jovović	<p>Definisati prihvatljive troškove za ljekovito bilje (primarna prerada-ubirati cvjetove, odvajanje cvasti, i osušiti da se ne ubuđa, a kasinje je destilacija, proizvodnja eteričnih ulja;</p> <p>Odgovor: Preciznije i detaljnije definisane prihvatljive investicije i troškovi biće dati u Pravilniku.</p> <p>Vidjeti mogućnost ubacivanja novih mjera izvođenje preventivnih mjera protiv poplava, kalcifikacije planinskih zemljišta, očuvanje genofonda, i sl.</p> <p>Odgovor:</p>

				<p>Mere definisane Programom mogu i biće proširena sa dodatnim mjerama tokom programskog perioda.</p>
				<p>Uključiti u IPARD II programu zimsku školu za poljoprivredne proizvođače, formiranje proizvođačkih grupa, podršku savjetodavnim službama (obuka);</p> <p>Odgovor: Takva vrsta podrške sprovodi se kroz druge mjere (transfer znanja, savjetodavne službe) koje trenutno nisu obuhvaćene Programom.</p>
				<p>Podrška kulturama za proizvodnju bio-energije;</p> <p>Odgovor: Kulture za proizvodnju bioenergije se ne pominju posebno, ali i nisu isključene, pa ukoliko postoji namjera za takve investicije, biće mogućnosti za podršku.</p>
				<p>Predvidjeti da se kao korisnici mogu javljati poljoprivredne kooperative.</p> <p>Odgovor: Kao što je definisano, korisnici za sve mjere mogu biti pravna lica, čijom definicijom su obuhvaćene i kooperative.</p>
Mjera (1)-Investicije u fizički kapital na poljoprivrednim gazdinstvima	27/03/2015	02/04/2015	Savez pčelarskih organizacija Crne Gore Vladimir Radulović	<p>Staviti kao minimum 20 pčelinjih društava, umjesto postojećih 30.</p> <p>Odgovor: Postojeći minimum u skladu je sa IPARD II Programom, koji ima za cilj određenu grupu poljoprivrednika, dok su za korisnike koji ne mogu ispuniti ove kriterijume</p>

				predviđene mjere iz Agrobudžeta.
8.3.4. Povezanost sa drugim mjerama IPARD II Programa	27/03/2015	02/04/2015	Regionalna razvojna agencija Bjelasica, Komovi i Prokletije Jelena Krivčević	<p>Osim pomenutih mjera, neobicno je vazno da se kroz nacionalne programe, ako je vec nemoguće kroz IPARD, obavezno uključe mjere kojima bi se podigli kapaciteti seoskih gazdinstava za bavljenje seoskim turizmom, u smislu vrsta turističkih proizvoda i usluga koja gazdinstva mogu da pružaju, poboljšanja kvaliteta tih proizvoda i usluga, marketinga i promocije. Obzirom da se niko drugi ovim ne bavi, osim, kao što ste i sami rekli u ovom tekstu, sporadičnih donatorskih projekata, onda Ministarstvo treba da preuzme odgovornost da se ovim bavi.</p> <p>Odgovor: Ova mera zapravo i ima za cilj dalji razvoj seoskog turizma, kao što se može i vidjeti iz definicije korisnika, prihvatljivih investicija i kriterijuma. MPRR daje podršku za razvoj seoskog turizma kroz Agrobudžet.</p>
8.3.6. Zajednički kriterijumi prihvatljivosti				<p>Uključiti tretman otpada (odvoz smeća) kao i otpadnih voda sa gazdinstva u dijelu „zajednički kriterijumi prihvatljivosti“ i u prihvatljive troškove.</p> <p>Odgovor: Ovakve vrste investicija/troškova nijesu predviđene za ovu mjeru i zapravo su odgovornost samouprava (opština).</p>

<p>8.3.8. Prihvatljivi troškovi 8.3.9. Prihvatljive aktivnosti</p>			<p>U prihvatljivim troškovima i u prihvatljivim aktivnostima se ne pominje nista što bi bilo vezano za proizvođače suvenira, a to je također jedna od značajnih mjera za diverzifikaciju. Također imamo iskustvo da u ruralnim područjima gazdinstva koja se bave pčelarstvom, često pripremaju i neke kozmetičke proizvode na bazi meda i bilja (losione, kreme, sapun, meleme), imamo i registrovanih primjera, i ovo bi također bila lijepa aktivnost u okviru diverzifikacije.</p> <p>Odgovor: Trenutno nema zakona ili pravilnika koji pokrivaju ovakve vrste proizvodnje, tako da zbog kontrole ovi sektori trenutno nisu prihvatljivi u ovoj mjeri. Čim budu imali i pravnu osnovu (budu definisani nacionalnim zakonodavstvom) biće uključeni u Program.</p>
<p>8.3.10. Kriterijumi selekcije</p>			<p>20 bodova za obnovljive izvore energije je možda previše, jer realno mala je vjerovatnoća da će seosko gazdinstvo konkurisati sa postavljanjem vjetrogeneratora, jedino solarni kolektori su u opticaju ali ne znamo koliko su efikasni na sjeveru imajući u vidu relativno mali broj sunčanih dana.</p> <p>Odgovor: U cilju energetske efikasnosti dodatni bodovi su dati korisnicima koji investiraju u ovaj sektor. Na samim korisnicima je da izaberu za ugradnju kojeg tipa za proizvodnju energije žele da se prijave. U evidenciji MPRR skoro svi podnosioci zahtjeva za</p>

				<p>solarne panele su iz sjevernog dijela Crne Gore, a interesovanje za ove sisteme se značajno povećava.</p>
Generalni komentar				<p>Na mjestima gdje se pominju nacionalni minimalni standardi u pogledu zaštite životne sredine itd valjalo bi napomenuti koji su to standardi, ili dati link gdje se korisnici mogu detaljnije informisati o njima.</p> <p>Odgovor: Dodatna pojašnjenja biće data u Pravilniku i Vodiču za korisnike, koji nisu uključeni u Program.</p>
8.3.8. Prihvatljivi troškovi				<p>Poslednji bulet nije jasan.</p> <p>Odgovor: "U slučaju kada se investicija odnosi na postrojenja za obnovljivu energiju, kroz ovu mjeru će biti podržani projekti čiji kapacitet ne prelaze vlastitu godišnju potrošnju." Znači da nije moguće podržati investicije koje će proizvoditi više energije nego što je gazdinstvu potrebno na godišnjem nivou (nije moguće prodavati proizvedenu energiju).</p>
8.3.11. Intenzitet pomoći i stopa EU učešća				<p>Ovdje bi valjalo napraviti razliku u visini učešća u zavisnosti od toga da li je aplikant žena, ako su gazdinstva u planinskim područjima i sl.</p> <p>Odgovor: Prikazani kriterijumu u skladu sa Sektorskim sporazumom i ne mogu biti promijenjeni.</p>

8.1.9. Kriterijumi selekcije	27/03/2015	02/04/2015	Monteorganika Jovan Nikolić	<p>Sertifikovani proizvođač organske hrane promijeniti u: Ulaganje vrši proizvođač u postupku sertifikacije.</p> <p>Pojašnjenje:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. U stočarstvu uključujući i pčelarstvo nema sertifikata za prelazni period. Ovi ljudi bi bili izopšteni po pitanju konkurisanja za sredstva - a nebi trebalo. 2. Zašto neko ko je tek ušao (prva godina) nemože da konkuriše a prve godine nema pravo na sertifikat. <p>Odgovor: Ovi kriterijumi nisu isključujući, i koriste se samo za rangiranje.</p>
Mjera (1) - Investicije u fizički kapital poljoprivrednih gazdinstava	27/03/2015	02/04/2015	<p>Udruženje "Farmeri Vranštica", proizvodnja mlijeka, mesa i stočne hrane</p> <p>Vučko Pešić</p>	<p>Maksimum ukupno prihvatljivih investicija je previsok, staviti 100 000, tako da broj projekata bude veći.</p> <p>Odgovor: Ovaj Program je namenjen za tržišno orijentisane proizvođače, te su i minimum i maksimum ukupno prihvatljivih investicija postavljeni u skladu sa tim.</p>
Mjera (3) - Investicije u fizički kapital vezano za preradu i marketing poljoprivrednih i proizvoda ribarstva				<p>Podržati preradu mlijeka na gazdinstvima sa 50% investicije, koje je namjenjeno za preradu.. Korisnik će u trenutku aplikacije imati proizvodnju mlijeka od najmanje 200 litara dnevno.</p> <p>Odgovor: Ovo je prihvaćeno u smislu kompanija koje žele da počnu sa preradom..</p>

Sektor mesa				<p>Prerađivači mlijeka uglavnom ispunjavaju uslove Hasapa, a uvoze sirovine, odnosno meso. Predlažemo da se 50% sredstava namjenjenih ovom sektoru preusmjeri u oblast proizvodnje mesa na domaćim gazdinstvima.</p> <p>Odgovor: Nije prihvatljivo za Program.</p>
Mjera (3) - Investicije u fizički kapital vezano za preradu i marketing poljoprivrednih i proizvoda ribarstva				<p>Minimum i maksimum ukupno prihvatljivih investicija za ovu mjeru je visok. Staviti od 10 000 do 150 000, kako bi broj projekata bio veći.</p> <p>Odgovor: Predloženi iznosi nisu dovoljni za prerađivačku industriju da dostigne standarde EU i da dalje razvijaju svoju proizvodnju.</p>
Mjera (7) - Diverzifikacija gazdinstava i razvoj poslovanja				<p>Minimum i maksimum ukupno prihvatljivih investicija za mjeru (3) staviti od 10 000 do 150 000. Povećanje broja projekata i bolja održivost projekata.</p> <p>Odgovor: Predloženi iznosi u mjeri (7) stavljeni su imajući u vidu kriterijume postavljene u mjeri, i spremnost poljoprivrednika da investiraju u takve projekte, dalje ograničavanje može imati negativan efekat na razvoj ovog sektora.</p>
Nacrt mjera IPARD II programa	27/03/2015	02/04/2015	Monte fish, ribarstvo i akvakultura Marijana Krstović	Saglasni sa mjerama, sve je uključeno.
Nacrt mjera IPARD II programa	27/03/2015	02/04/2015	Udruženje "Zdravo sjeme", proizvodnja žitarica Željko Macanović	Nema sugestija, sve je urađeno studiozno.

ANEX VII

LISTA PRIHVATLJIVIH ZANATA

Autoelektričar
Autolakirer
Autolimar
Automehaničar
Bačvar
Bušač bunara
Časovničar
Čipkar
Dimnjačar
Drvodjelja i drvorezbar
Elektrotehničar za kućne i električne uređaje
Fotograf
Graver
Graver stakla
Izrađivač korpi
Izrađivač muzičkih instrumenata
Izrađivač narodnih nošnji
Izrađivač proizvoda od kovanog gvožđa
Izrađivač proizvoda od stakla
Izrađivač suvenira
Kamenorezac
Ključar
Kotlar
Kovač
Krojač
Krznar i/ili kožar
Limar
Mehaničar za dvotočkaše
Mehaničar za poljoprivredne i građevinske mašine
Mesar
Metaloprerađivač
Mlinar
Mozaičar
Obučar
Perač prevoznih sredstava
Perač tepiha
Pivar i sladar
Pletilac
Poslastičar
Precizni mehaničar
Proizvođač cipela
Proizvođač umjetničkih predmeta od keramike
Sedlar
Slikar ikona i fresaka
Slikar na staklu i porcelanu

Staklorezac
Stolar
Štavlilac kože
Tašnar
Tesar
Tkalac
Tokar
Užar
Vezilac
Voskar